

**เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหา
การทำนาเกลือในภาคอีสาน
: กรณีศึกษา กลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ**

โดย

นางสาวอนุสรณ์ ไชยพาน

**งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ 2538**

(1)

คำนำ

การศึกษาวิจัยเรื่อง **เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหการทำนาเกลือ**
ในภาคอีสาน : กรณีศึกษากลุ่มจตุรัสรักบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ นี้ เป็นงานวิจัยที่ศึกษา
เหตุการณ์การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ที่มีบทเรียนการต่อสู้กับปัญหาการจัด
การทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น งานวิจัยนี้เป็นการเก็บบันทึกเรื่องราวเหตุ
การณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อปี 2534 - 2535 ที่มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ประกอบการทำนาเกลือ
กับชาวบ้านอย่างรุนแรง

การศึกษาเหตุการณ์ในอดีต จะนำมาสู่การสรุปบทเรียน ทบทวนการทำงานขององค์กร
ชาวบ้าน ที่ควรจะได้ถูกบันทึกประวัติศาสตร์การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้านไว้ องค์กรชาวบ้านมี
ความสำคัญ ในฐานะเป็นตัวแทนกลุ่มในการแก้ปัญหาความยากจน การจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การสร้างอำนาจการต่อรองกับรัฐ ธุรกิจเอกชน
ต่างๆ จึงมีความจำเป็นที่ชาวบ้านจะรวมตัวกันเป็นองค์กร เพื่อสร้างเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง

ผู้วิจัยคาดหวังว่า งานวิจัยนี้จะนำกลับไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับองค์กรชาวบ้าน ในการ
ทบทวนและสรุปบทเรียนเพื่อพัฒนาและเสริมสร้างประสิทธิภาพความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน
ต่อไป

ผู้จัดทำ

บทคัดย่อ (ABSTRACT)

การศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง **เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน : กรณีศึกษากลุ่มจัดสรรรักบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ** นี้ เป็นการศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเหตุการณ์การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการทำนาเกลือ และศึกษากระบวนการทำงานขององค์กรชาวบ้านในการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน รวมทั้งเพื่อรวบรวมประสบการณ์การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านให้เป็นระบบ เพื่อช่วยพัฒนาและเสริมประสิทธิภาพความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยทำการศึกษาวรรณกรรมหรือเอกสารต่าง ๆ จากสิ่งพิมพ์ ตลอดจนรายงานบันทึกเหตุการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านต่อการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือที่เก็บรวบรวมไว้ พร้อมทั้งใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ในการประชุมสัมมนาของกลุ่มจัดสรรรักบึงสะพาน และการไปสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากแกนนำและชาวบ้านในหมู่บ้านที่เคยได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ ในพื้นที่อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ นั้น ได้แก่ ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ วิฤตการณ์ปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำนาเกลือ ทำให้เกิดภาวะทางด้านระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมในชุมชน พื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านได้รับความเสียหาย อีกทั้งหนองน้ำสาธารณะของชุมชน ได้แก่ หนองหินตั้ง และบึงสะพาน ได้รับผลจากการที่น้ำเค็มไหลลงสู่หนองน้ำ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ไม่ได้ จึงก่อให้เกิดกระแสการตื่นตัวในชุมชนที่จะสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น อีกทั้งปัจจัยทางด้านความขัดแย้งภายในชุมชน ปัญหาทางด้านผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) มีพฤติกรรมที่ไม่เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน และเข้าข้างฝ่ายผู้ประกอบการ จึงทำให้การเคลื่อนไหวภายในชุมชน มีการรวมตัวกันแกนนำในการเคลื่อนไหวได้แก่ หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ได้ปฏิบัติการกิจในการต่อสู้คัดค้านอย่างเข้มแข็ง และจริงจัง เป็นที่ยอมรับของชุมชน และปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ ปัจจัยทางด้านสถานการณ์การแพร่ระบาดของการทำนาเกลือในภาคอีสาน ได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่ให้มีการยุติการทำนาเกลือ กรณีลำน้ำเสียว จังหวัดมหาสารคาม เกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มอีสาน ซึ่งเป็นองค์กรที่เปรียบเสมือนเป็นที่เลี้ยงให้การต่อสู้กับกลุ่มจัดสรรรักบึงสะพาน ที่หนุนช่วยสนับสนุนงานด้านข้อมูล ข่าวสาร การวิเคราะห์สถานการณ์การเคลื่อนไหวในประเด็นการทำนาเกลือ และปัจจัยทางด้าน การสนับสนุนจากองค์กรเคลื่อนไหว องค์กรครูท้องถิ่น และองค์กรนักศึกษา ซึ่งเป็นที่ปรึกษาให้กลุ่มจัดสรรรักบึงสะพาน ได้ต่อสู้คัดค้านการทำนาเกลือจนสำเร็จ

(3)

จากปัจจัยดังกล่าว ส่งผลให้เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ได้รวมพลังกันต่อสู้คัดค้านการทำนาเกลือในพื้นที่อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ จนได้รับความสำเร็จในการต่อสู้กับเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างผู้ประกอบการและชาวบ้าน มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2535

ปัจจุบัน โครงสร้างการดำเนินงานของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ยังคงมีการรวมตัวเป็นองค์กรชาวบ้านเช่นเดิม แต่มีลักษณะความสัมพันธ์การรวมตัวเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ เนื่องจากกลุ่มขาดการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน ผู้นำมีภารกิจปัญหาครอบครัว จึงขาดเวทีการแลกเปลี่ยนปัญหา และการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ขาดการกระตุ้นและสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ขาดงบประมาณในการดำเนินการ ส่งผลให้การดำเนินงานของกลุ่มหยุดชะงักการเคลื่อนไหว เมื่อประเด็นปัญหาได้ยุติลง ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ว่า

ข้อเสนอระดับปฏิบัติการ

1. เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ควรจะมีกิจกรรมการวางแผนงานด้านการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมร่วมกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในระดับชุมชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากร่วมกันในเฉพาะประเด็นปัญหาการทำนาเกลือ
2. กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ควรที่จะนำปัญหาการลักลอบสูบน้ำเกลือ มาเปิดเป็นประเด็นเวทีแลกเปลี่ยนในกลุ่ม เพื่อสืบสานภารกิจของกลุ่ม เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันการลักลอบสูบน้ำเกลือยังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอีก
3. องค์กรภายนอกที่จะเข้าไปทำงานกับองค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ควรนำเอาองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้าน เป็นตัวชี้วัดในการทบทวนและปรับตัว เพื่อจะให้ได้อุดมการณ์ร่วม วัตถุประสงค์ การสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิก การกำหนดกิจกรรมตรงกับกลุ่ม และสอดคล้องกับพื้นที่มากขึ้น
4. ควรที่จะมีองค์กรภายนอกเข้าไปช่วยประสานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ปัญหาดินเค็มของภาคอีสานในแต่ละจังหวัด เพื่อช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านมีความเข้มแข็ง และทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
5. ควรที่จะมีการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน และเสริมสร้างผู้นำรุ่นใหม่สืบต่อผู้นำองค์กรต่อไป เนื่องจากปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จขององค์กรชาวบ้าน คือ มีผู้นำที่ดี มีความรู้กล้าตัดสินใจ และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน โดยทั่วไปองค์กรชาวบ้านมักจะอ่อนแอลงเมื่อผู้นำหลักหมดแรงเสียสละ จึงมีความจำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งขององค์กร ให้มีผู้นำหลายบทบาทมาช่วยกันทำงาน
6. ควรที่จะนำเอาปัญหาการอนุรักษ์พื้นที่บึงละหาน เป็นแผนงานเข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อให้เกิดแผนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

(4)

ข้อเสนอระดับนโยบาย

1. นโยบายของรัฐและกฎหมาย จะต้องให้สิทธิและอำนาจแก่องค์กรชาวบ้านมากขึ้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
2. รัฐจะต้องมีมาตรการเด็ดขาดในการจัดการปัญหากับผู้ประกอบการที่ลักลอบการทำนาเกลือ
3. รัฐควรจัดตั้งกองทุน เพื่อเข้าไปสนับสนุนองค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
บทคัดย่อ	(2)
สารบัญ	(5)
สารบัญตาราง	(7)
สารบัญแผนภูมิ	(8)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ปรัชญาการณและปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	2
1.4 คำนิยามปฏิบัติการเกี่ยวกับศัพท์วิชาการที่ใช้	3
1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา	3
1.6 การวิเคราะห์ข้อมูล	4
บทที่ 2 วรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการศึกษา	5
2.1 วรรณกรรมด้านแนวคิดทฤษฎี	5
2.1.1 แนวความคิดเครือข่ายสังคม	5
2.1.2 ทฤษฎีและแนวความคิดเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดเครือข่ายสังคมและการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม	6
2.1.3 การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม	8
2.1.4 แนวความคิดเกี่ยวกับองค์กรชาวบ้าน	14
2.2 วรรณกรรมด้านผลการศึกษาวิจัย	17
2.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา	22
บทที่ 3 สภาพภูมิศาสตร์ภาคอีสานกับแหล่งดินเค็ม	24
3.1 สภาพภูมิศาสตร์ของภาค	24
3.2 สถานการณ์การทำนาเกลือในภาคอีสาน	27
3.3 จังหวัดชัยภูมิกับแหล่งการทำนาเกลือและดินเค็ม	33

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหา	35
การทำนาเกลือในภาคอีสาน	
: กรณีศึกษา กลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ	
4.1 สถานการณ์การทำนาเกลือจังหวัดชัยภูมิ	35
4.2 การก่อเกิดกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน	35
4.3 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ	37
4.3.1 ปัจจัยภายในชุมชน	37
4.3.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน	40
4.4 บทบาทกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพานกับการเคลื่อนไหว	43
4.4.1 การเคลื่อนไหวของคณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน	43
4.4.2 การเคลื่อนไหวของกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน	43
4.4.3 การมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อการเข้าร่วมเคลื่อนไหว	46
4.5 การวิเคราะห์แนวคิดเครือข่ายสังคมกรณีศึกษากลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน	49
4.5.1 การก่อเกิดของเครือข่าย	49
4.5.2 ลักษณะของเครือข่าย	49
4.5.3 ความสัมพันธ์ของเครือข่าย	49
4.5.4 ความเข้มแข็งของเครือข่าย	50
4.6 ทิศทางกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพานในสถานการณ์ปัจจุบัน	51
 บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอ	 52
5.1 ข้อเสนอระดับปฏิบัติการ	54
5.2 ข้อเสนอระดับนโยบาย	55
 บรรณานุกรม	 56
ภาคผนวก ภาพประกอบหตุตนาเกลืออำเภอจัดรัส จังหวัดชัยภูมิ	60

(7)

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 เครือข่ายสังคม กรอบแนวความคิดเรื่องความเชื่อมโยงระหว่างบุคคล ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมต่างๆ	9
ตารางที่ 2 แสดงดินเค็มในจังหวัดต่างๆ ของภาคอีสาน	27
ตารางที่ 3 แสดงความเค็มของดินจังหวัดชัยภูมิ	34

(8)

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1 โครงสร้างการบริหารงานกลุ่มจัดรัศรักบึงละหาน	45
แผนภูมิที่ 2 ความสัมพันธ์ของเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน	46

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ปรากฏการณ์และปัญหา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทย มีพื้นที่ประมาณ 105.5 ล้านไร่หรือคิดเป็นหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งประเทศ มีลักษณะภูมิประเทศคล้ายที่ราบสูง เรียกว่า ที่ราบสูงโคราช (Khorat Plateau) และโครงสร้างทางธรณีวิทยาเป็นแอ่งและขอบแอ่งที่เป็นภูเขาสูง บริเวณพื้นที่เป็นแอ่ง แบ่งได้ 2 แอ่งคือ แอ่งโคราช (Khorat Basin) และแอ่งสกลนคร (Sakon Nakhon Basin) พื้นที่ใจกลางแอ่ง จะเป็นแอ่งสะสมตัวของแร่เกลือหิน (Rock Salt) และเกลือสินเธาว์ จากรายงานของกรมทรัพยากรธรณีพบว่า ในแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร มีปริมาณแร่สำรองของแร่เกลือหิน 4700 ล้านตัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ระบุว่า ภูมิภาคนี้ มีพื้นที่ที่เป็นดินเค็มอยู่ถึง 37.2 ล้านไร่ โดยมีพื้นที่ที่มีสภาพเป็นดินเค็ม 17.8 ล้านไร่ จำแนกระดับความเค็มออกได้เป็น ดินเค็มจัด 1.5 ล้านไร่ ดินเค็มปานกลาง 3.7 ล้านไร่ และดินเค็มน้อย 12.6 ล้านไร่ ซึ่งกระจายทั่วไปใน 18 จังหวัด 94 อำเภอ 1,231 ตำบล 13,735 หมู่บ้าน อีกทั้งยังมีพื้นที่ที่มีศักยภาพในการแพร่กระจายของดินเค็มประมาณ 19.4 ล้านไร่ กระจายอยู่ใน 18 จังหวัด ที่ไม่เป็นดินเค็ม แต่มีศักยภาพในการที่จะกลายเป็นดินเค็มได้

เนื่องจากโครงสร้างทางธรณีวิทยาเป็นแอ่งสะสมของแร่เกลือหิน จึงทำให้มีการทำเกลือสินเธาว์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ได้ทำกันมานานในอดีต โดยเริ่มตั้งแต่ชาวบ้านได้เก็บเกลือที่อยู่ตามผิวดินมาละลายน้ำ แล้วนำมาต้มเป็นเกลือใช้บริโภคในครัวเรือน ต่อมาได้ขยายพื้นที่ในการทำเกลือมากขึ้นจนเป็นอาชีพ การผลิตเกลือจึงเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นขุดเจาะน้ำใต้ดินเค็มสูบขึ้นมาทำนาเกลือ โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2512 ที่นับว่ามีการทำนาเกลือแบบอุตสาหกรรม แหล่งผลิตเกลือสินเธาว์มีอยู่ทั่วไปในเขตพื้นที่ที่เป็นดินเค็ม ทั้งโดยวิธีต้ม และตากกระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ได้แก่ นครราชสีมา สกลนคร หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี มหาสารคาม และจังหวัดชัยภูมิ เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาดินเค็ม และการแพร่กระจายดินเค็ม ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศชุมชนอีสานอย่างรุนแรง ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และความหลากหลายด้านชีววิทยาของลำน้ำ และบนผืนดิน อันเป็นผลจากการทำนาเกลือ และต้มเกลือ ดังกรณีตัวอย่างเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียว บริเวณหนองบ่อ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 10-15 เมษายน พ.ศ.2533 ยุคสมัย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ได้เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขให้ยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ดังกล่าว โดยรัฐบาลได้ดำเนินการตามข้อเรียกร้องของชาวบ้าน โดยมีคำสั่งนายกรัฐมนตรี ที่3/2533 ให้ยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ดังกล่าวโดยเด็ดขาด นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ความต้องการเกลือเพื่ออุตสาหกรรม และการบริโภคภายในประเทศเพิ่มสูงขึ้น จึงส่ง ผลให้มีการขยายพื้นที่ทำนาเกลือ ไปยังพื้นที่อื่น ๆ อีก อาทิ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอพนพิสัย จังหวัดหนองคาย อำเภอบ้านม่วง และอำเภอมหาสารคาม จังหวัดสกลนคร อำเภอโนนสูง อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อมอีสาน รวมทั้งการแพร่กระจายของดินเค็มอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

จึงได้เกิดเครือข่ายความร่วมมือขององค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสานที่มีการทำ นาเกลือเรียกว่า คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็ม ภาคอีสาน ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาดินเค็ม ตลอดจนการผลักดันการแก้ไขปัญหาดินเค็ม ในนโยบาย เช่นการติดตาม และคัดค้านการแก้ไข พรบ.แร่ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) 2510 เป็นต้น

จังหวัดชัยภูมิเป็นแหล่งหนึ่ง ที่มีการทำนาเกลืออยู่ในพื้นที่ บ้านหนองบัวรอง อำเภอ จตุรัส เริ่มดำเนินการ ตั้งแต่ช่วงปี 2528-2529 ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง คือหนองหินตั้ง และบึงละหาน ซึ่งเป็นบึงน้ำจืดขนาดใหญ่กว่า 3000 ไร่ และเป็นแหล่งประมงของชุมชนใกล้เคียง ปลา พืชพรรณ ธรรมชาติต่าง ๆ ได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง จนกระทั่งชาวบ้านในพื้นที่ 18 หมู่บ้านได้ตระหนักต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อคัดค้านการทำนาเกลือภายใต้ชื่อว่า กลุ่มจตุรัสรักบึง ละหาน ซึ่งได้ขุมนุมประท้วงปิดนาเกลือเมื่อปี 2535 ที่ผ่านมา อีกทั้งกลุ่มยังได้มีบทบาทในการพิทักษ์รักษาสภาพแวดล้อมของบึงละหาน และติดตามเฝ้าระวังการทำนาเกลือในพื้นที่ ที่ได้มีการเริ่มกลับมาทำใหม่ นับจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเครือข่ายองค์กร ชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาดินเค็มในการทำนาเกลือในภาคอีสาน : กรณีศึกษากลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ โดยมี

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาเหตุการณ์การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการทำนาเกลือ
- 1.2.2 เพื่อศึกษากระบวนการทำงานขององค์กรชาวบ้าน ในการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน
- 1.2.3 เพื่อรวบรวมประสบการณ์การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้าน ให้เป็นระบบเพื่อช่วย พัฒนาและเสริมประสิทธิภาพความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาดินเค็มในการทำนาเกลือ ในภาคอีสาน : กรณีศึกษากลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยได้เลือก

ศึกษาเฉพาะเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน กลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ เนื่องจากพื้นที่ในเขตอำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ มีการทำนาเกลือในบริเวณบ้านหนองบัวร่อง และได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ใกล้เคียง คือ หนองหินตั้ง และบึงสะพาน จนชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง 18 หมู่บ้าน ได้ตระหนักต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น เกิดความร่วมมือกันเคลื่อนไหวยุติการให้หน่วยงานของรัฐปิดกิจการการทำนาเกลือมาตั้งแต่ปี 2535 แต่ถึงแม้จะมีการยุติการทำนาเกลือ ในพื้นที่อำเภอจัตุรัสไปแล้วก็ตาม เมื่อปี 2538 ผู้ประกอบการก็ได้มีการลักลอบทำนาเกลือ และสูบน้ำเกลือ ไปจำหน่ายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมอื่น ๆ จึงทำให้ผู้ศึกษาเลือกขอบเขตการศึกษาเฉพาะกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน เนื่องจากมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านในการรวมตัวกัน เพื่อแก้ไขปัญหาการทำนาเกลืออย่างต่อเนื่อง

1.4 คำนิยามปฏิบัติการเกี่ยวกับศัพท์วิชาการที่ใช้

เพื่อทำความเข้าใจตรงกันในการศึกษาจึงได้ให้คำนิยามปฏิบัติการเกี่ยวกับศัพท์วิชาการที่ใช้ไว้ดังนี้

ดินเค็ม หมายถึง ดินที่มีปริมาณเกลือที่ละลายน้ำได้มากเกินไป จนเป็นอันตรายต่อรากพืช

นาเกลือ หมายถึง บริเวณพื้นที่ที่มีการสูบน้ำเค็มขึ้นมาตาก หรืออัดน้ำจืดลงไปละลายหินเกลือแล้วสูบน้ำขึ้นมาตาก

เครือข่าย หมายถึง กลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกัน และลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านั้นได้

องค์กรชาวบ้าน หมายถึง กลุ่มที่มีการรวมตัวกันขึ้นอย่างมีเป้าหมายที่เป็นอันเดียวกับชุมชน และกระทำการตามเป้าหมายเพื่อชุมชน เป็นตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์และคลี่คลายปัญหาของชุมชนบนพื้นฐานการมีความต้องการและข้อตกลงร่วมกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาของสมาชิกและหมู่บ้าน

กลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน หมายถึง เครือข่ายขององค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อต่อสู้และแก้ไขปัญหา อันเกิดจากผลกระทบของการทำนาเกลือ ในพื้นที่อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่ผู้ศึกษาจะทำการวิจัย โดยการศึกษาวรรณกรรม หรือเอกสารต่าง ๆ จากงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่เคยเข้าไปทำการศึกษารวมทั้งการค้นคว้าเอกสารรายงานการวิจัย บทความทางวิชาการที่ลงในหนังสือพิมพ์หรือวารสารต่าง ๆ รายงานของทางราชการรวมทั้งเอกสารต่าง ๆ ที่บันทึกเหตุการณ์การต่อสู้

ของชาวบ้านต่อการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ พร้อมทั้งใช้วิธีการเก็บข้อมูล โดยการเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ในการประชุมสัมมนาของกลุ่มเกษตรกรบึงสะพานต่อแนวทางการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในอนาคต และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indept Interview) จากผู้นำหรือผู้ให้ข่าวสาร (Key-Informants) ในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการทำนาเกลือ ซึ่งเป็นการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology)

1.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ภายหลังจากผู้ทำการศึกษาวิจัยได้เก็บข้อมูลด้านทุติยภูมิ รวมทั้งการเข้าร่วมสังเกตการณ์การสัมมนา และการสัมภาษณ์ จากผู้นำชุมชนแล้ว ก็จะนำข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มาจัดระบบหมวดหมู่ของข้อมูล เพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยเป็นการวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis)

บทที่ 2

วรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการศึกษา

การศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่อง “เครือข่ายขององค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ ในภาคอีสาน : กรณีศึกษากลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ” นี้เป็นการศึกษาเหตุการณ์การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการทำนาเกลือ และเพื่อเรียนรู้กระบวนการทำงานขององค์กรชาวบ้าน ในการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เพื่อแก้ไขปัญหา ผู้ศึกษาจึงได้นำแนวคิด และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา มาเป็นกรอบคิดในการศึกษาดังนี้

2.1 วรรณกรรมด้านแนวคิดทฤษฎี

2.1.1 แนวความคิดเครือข่ายสังคม (Social Network Concept)

เครือข่ายสังคม หมายถึง กลุ่มของความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกัน และลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลเหล่านี้ได้ (Michell : 1969) เครือข่ายสังคมประกอบขึ้นด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม ข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกัน มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล ในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ ในทุก ๆ ด้าน ที่บุคคลทั้งหมด ในเครือข่ายสังคมมีต่อกันและกัน นับตั้งแต่อดีตไปจนถึงอนาคต ทั้งในด้านของระบบเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง ฯลฯ ส่วนพฤติกรรมที่เกิดขึ้นได้แก่การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเขา และขณะเดียวกันตัวเขา ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายสังคมซึ่งเขาสามารถแสดงอิทธิพลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน ดังนั้นเครือข่ายสังคม หรือข่ายความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อกันและกัน จึงมีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล ในการแก้ไขปัญหาขณะที่บุคคลผู้นั้นก็สามารถมีอิทธิพลต่อรูปแบบพฤติกรรม การแก้ไขปัญหาของบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายสังคมของเขาด้วย

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลมีต่อกันและกัน ภายในเครือข่ายสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายขอบเขต โดยเริ่มจากบุคคลที่เป็นศูนย์กลาง (Egocentric) ในเชิงทฤษฎีอาจพูดได้ว่า ไม่เพียงแต่บุคคลคนหนึ่งจะมีเครือข่ายเพียง 1 หรือ 2 ระยะเวลา แต่อาจจะมี 3 หรือ 4 ระยะเวลาก็ได้

โดยความเป็นจริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ในระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด เปรียบเสมือนเป็นเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยความเชื่อมโยงของเครือข่ายระยะต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ปัจเจกบุคคลหนึ่ง ๆ ย่อมสามารถสัมพันธ์ กับบุคคลทุก ๆ คน ในสังคมได้ดีที่สุด การใช้คำว่า เครือข่ายสังคมนั้น โดยทั่ว ๆ ไป มักใช้ในลักษณะของการเริ่มต้น ที่มีการกำหนด จุดศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง และเครือข่ายเปรียบเสมือนลูกโซ่ของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจริงของบุคคลผู้นั้นกับบุคคลอื่น ๆ นั่นคือทุก ๆ คน จะมีเครือข่ายส่วนบุคคล (Egocentric Personal Network) ของตนเอง

เครือข่ายสังคมไม่ใช่เป็นแต่เพียงเครือข่ายการติดต่อสื่อสาร แต่เป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยน (Transaction) ซึ่งหมายถึง ผลตอบแทนจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันได้แก่ ข่าวสาร ข้อมูล สินค้า บริการ คำแนะนำ โดยเป็นได้ทั้ง 2 ทิศทางคือ เป็นทั้งผู้รับและผู้ให้ มีลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่คงที่เปลี่ยนแปลงได้ โดยพยายามที่จะเป็นอิสระ จากแบบแผน หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง ดังนั้นเครือข่ายของบุคคลทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมทางสังคมขึ้น ในลักษณะที่ทำให้เกิดความกดดันและอิทธิพล และอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลต่าง ๆ ในเครือข่าย

2.1.2 ทฤษฎีและแนวความคิดเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กับแนวความคิดเครือข่ายสังคมและการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม

ในสภาพปัจจุบันเครือข่ายสังคม เป็นเพียงแนวความคิดที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลกับระบบสังคม เพราะเครือข่ายสังคม โดยความหมายเปรียบเสมือนวงจรการสื่อสาร แนวความคิดพื้นฐานเบื้องหลังการวิเคราะห์ แนวความคิดเครือข่ายสังคมนั้นมีสมมุติฐานเบื้องต้นว่า ในสังคมประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงเกี่ยวพันกัน อันเนื่องมาจากพฤติกรรมของบุคคล และกฎเกณฑ์ของสถาบันทางสังคมที่บุคคลต่าง ๆ สังกัดอยู่ ดังนั้นทฤษฎีซึ่งเป็นพื้นฐานของแนวความคิดของเครือข่ายสังคมจึงได้แก่ ทฤษฎีสัญญลักษณ์การ ทฤษฎีบทบาท ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน และทฤษฎีการกระทำ และผลการศึกษาค้นคว้าและงานเขียนต่าง ๆ จึงเป็นเพียงแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมต่อไป

ในระหว่างปี 1960 มีนักวิชาการให้ความสนใจในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม ในฐานะที่เป็น ชุดของพฤติกรรม (Action Set) ตัวอย่างเช่น Whitten & Wolfe กล่าวว่า การวิเคราะห์เครือข่ายหมายถึงกลวิธีสำหรับการศึกษาระบบสังคมโดยเน้นที่ความสัมพันธ์ที่แผ่ขยายออกไป ซึ่งเราควรเน้นที่ปฏิสัมพันธ์ส่วนบุคคล และลักษณะของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ดังนั้นเราจึงสามารถใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยา ที่สามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในเครือข่ายสังคมได้ดังนี้

2.1.2.1 ทฤษฎีสัญญลักษณ์การ

ทฤษฎีของนักสังคมวิทยากลุ่มสัญญลักษณ์การ (Symbolic Interactionist) ได้แก่ **Mead, Goffman** และ **Blumer** และนักมนุษยวิทยา **Raymond Firth** มีความเห็นว่า สังคมถูกสร้างขึ้นโดยปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์มากกว่า โดยสถาบันทางสังคมต่าง ๆ สังคมประกอบด้วยสายใยเครือข่ายความเชื่อมโยงของความสัมพันธระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในสังคมหรือชุมชนของตน และสังคมคงอยู่โดยการมีปฏิสัมพันธ์ของบุคคลซึ่งกันและกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า ถ้าเราต้องการเข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมหรือเครือข่ายสังคมของเขาด้วย เพราะพฤติกรรมบุคคลจะออกมาในลักษณะเชื่อมโยงกับแบบแผนของเครือข่ายสังคม

2.1.2.2 ทฤษฎีบทบาท

ในระบบสังคมหรือเครือข่ายสังคมประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทที่แต่ละคนสวมอยู่ แต่ละคนมิได้มีบทบาทเพียงบทบาทเดียว แต่บุคคลหนึ่ง ๆ มีบทบาทที่ต้องแสดงหลายบทบาทในชีวิตประจำวัน เช่นบทบาทพ่อ บทบาทนายจ้าง บทบาทประธานกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น เครือข่ายทางสังคมจึงประกอบด้วย บทบาทของบุคคลมากมาย ดังนั้นการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมจึงควรตั้งอยู่บนพื้นฐานการวิเคราะห์ตามทฤษฎีบทบาท

2.1.2.3 ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนสามารถให้คำอธิบายในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม กล่าวคือบุคคลไม่ใช่เพียงแต่กระทำตามบทบาทที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการอบรมถ่ายทอดมา แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอยู่บนพื้นฐานการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทั้งด้านวัตถุ และไม่ใช่วัตถุ อันหมายถึง สิ่งของ ความช่วยเหลือต่าง ๆ เช่น ด้านการเงิน ความผูกพันทางใจ หรือในแง่บุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันต่อไปภายหน้า การแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน (Reciprocity) ระหว่างบุคคลต่อบุคคลจึงเป็นหัวใจสำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลในเครือข่ายสังคม

แนวความคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ได้แสดงให้เห็นว่า การแลกเปลี่ยนทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ซึ่งความสัมพันธ์จะออกมาในรูปของการติดต่อสื่อสาร เศรษฐกิจ สังคมและรูปแบบอื่น ๆ ฉะนั้นการอธิบายแนวความคิดเครือข่ายสังคมจึงวางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน

2.1.2.4 ทฤษฎีการกระทำ

ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับการวิเคราะห์กลุ่มและสัญลักษณ์ของกลุ่ม และมองว่าวิถีชีวิตทางสังคมของบุคคลเปรียบเสมือนการเล่นเกมส์โดยประกอบไปด้วย การต่อสู้และกระบวนการของการตัดสินใจ ทฤษฎีนี้สนใจเกี่ยวกับลักษณะการยกย้ายความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตนตั้งไว้ในที่สุด

การศึกษาแนวความคิดเครือข่ายสังคมบนพื้นฐานทฤษฎีการกระทำ ทำให้เราสามารถวิเคราะห์ได้ว่าในทางปฏิบัติ บุคคลและกลุ่มจะยกย้ายเปลี่ยนบทบาทต่าง ๆ ในลักษณะคล้ายตามกันและขัดแย้งกัน

2.1.3 การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม (Social Network Analysis)

นับตั้งแต่ราว ค.ศ.1970 เป็นต้นมา นักมนุษยวิทยาและนักสังคมวิทยา ได้พยายามที่จะศึกษา และสร้างแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม มีการสร้างทฤษฎีและแบบจำลองเกี่ยวกับเครือข่ายขึ้นมา จะเห็นได้ว่าทั้งแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมนั้นแยกไม่ออกจากแนวความคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม แนวความคิดเครือข่ายสังคมเน้นที่การอธิบายถึงการดำรงอยู่ของสายใยของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลในสังคมที่แผ่ขยายครอบคลุมอยู่ทั่วทั้งสังคม ส่วนการวิเคราะห์เครือข่ายสังคมคือ ความต้องการที่จะระบุว่าความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่ดำรงอยู่ในสังคมนี้นำผลต่อพฤติกรรมของบุคคลซึ่งดำรงอยู่ในเครือข่ายอย่างไร

แนวความคิดของการ วิเคราะห์เครือข่ายสังคมได้แก่ การสร้างชุดของการเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลหลาย ๆ คน เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์พฤติกรรมของบุคคล วิธีการระบุเครือข่ายสังคมจะต้องเริ่มจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่เราต้องการศึกษาพฤติกรรมของเขาโดยถือเขาเป็นจุดศูนย์กลาง แล้วดูว่าบุคคลคนนั้นมีความสัมพันธ์กับใครบ้าง และบุคคลเหล่านี้มีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร โดยลากเส้นเชื่อมโยงระหว่างบุคคลที่กำลังศึกษากับบุคคลอื่น ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบุคคลผู้นั้น เป็นการสะท้อนช่องทางการติดต่อสื่อสารที่มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้น หรือได้เกิดขึ้นแล้ว

ดังนั้นในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม จึงเป็นเรื่องของการสร้างโครงสร้างแผนผังของเครือข่ายสังคม รวมทั้งระบุลักษณะของความเกี่ยวพัน และเป็นการให้ความสนใจเรื่อง ความเชื่อมโยง จึงทำให้เกิดแนวความคิดของ จุดศูนย์กลาง และ ego ซึ่งการเชื่อมโยงจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีแนวความคิดเกี่ยวกับว่า สิ่งหนึ่งสิ่งใดเชื่อมโยงกับอีกสิ่งหนึ่ง

แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น ได้รับการพัฒนาจากทฤษฎีของกราฟเลขคณิต (Mathematical Graph Theory) และวิธีสังคมมิติ การวิเคราะห์เครือข่ายสังคมได้รับความสนใจจากนักวิชาการต่าง ๆ หลายสาขา โดยเฉพาะสาขาวิชามนุษยวิทยา และสังคมวิทยา มีความแตกต่างกันในหน่วยของการวิเคราะห์ ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แบ่งประเภทของเครือข่ายสังคมและการวิเคราะห์ต่างทัศนะนั้นออกไป เช่น

WOLF ได้แบ่งเครือข่ายสังคมออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ 1.เครือข่ายไม่มีขอบเขต (Unlimited Network) ซึ่งได้แก่ เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง แล้วนับรวมตั้งแต่บุคคลคนแรกซึ่งเขามีความสัมพันธ์ด้วย อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในลำดับรอง ๆ ลงไป และ 2. เครือข่ายที่มีขอบเขต (Limited Network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่าย โดยการตั้งเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ดังนี้ บุคคล

ประเภทบุคคล กลุ่มกิจกรรม บทบาทที่ถูกกำหนดขึ้น เนื้อหาการแลกเปลี่ยน เช่น ทางด้าน เศรษฐกิจ การเมือง (ตารางที่1) Wolf มองว่าการวิเคราะห์เครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ ภายหลังจากการหาจุดศูนย์กลาง หรือ Ego แล้วต้องวิเคราะห์แหล่งที่มาของเครือข่ายบุคคลจากลักษณะ ความสัมพันธ์ทางสังคม ประเภทของเครือข่ายระหว่างบุคคลที่เป็นศูนย์กลางกับบุคคลอื่น ๆ เป็นต้น

ตารางที่ 1 : Toxonomy of social network concepts (Adapted from Wolfe : 1970)

เครือข่ายสังคม : กรอบแนวความคิดเรื่องความเชื่อมโยงระหว่างบุคคล

ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมต่าง ๆ

เครือข่ายที่มีขอบเขต : ส่วนหนึ่งของเครือข่ายรวม (Total Network)* มีพื้นฐานอยู่บนหลักเกณฑ์ซึ่งนำไปใช้กับเครือข่ายรวม					เครือข่ายที่ไม่มีขอบเขต
เครือข่ายบุคคล	เครือข่ายตามการแยกประเภท	เครือข่ายตามกลุ่มกิจกรรม	เครือข่ายตามบทบาทที่ถูกกำหนดขึ้น	เครือข่ายตามเนื้อหาของของการแลกเปลี่ยน	เครือข่ายสังคมที่กำหนดขึ้นโดยไม่ได้อยู่บนหลักเกณฑ์ใดๆ
ความสิ้นสุดของเครือข่ายอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่น ๆ	ความสิ้นสุดของเครือข่ายอยู่ที่ประเภทหรือชนิดของบุคคล	ความสิ้นสุดของเครือข่ายอยู่ที่การตั้งวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่าง	ความสิ้นสุดของเครือข่ายอยู่ที่ประเภทของบทบาทของบุคคลต่างๆ ที่จุดศูนย์กลางสัมพันธ์ด้วย	ความสิ้นสุดของเครือข่ายอยู่ที่การกำหนดเนื้อหาความสัมพันธ์ (เช่น การเมือง เศรษฐกิจ)	

* ความหมายของเครือข่ายรวม (Total Network) ให้ดูจากแนวความคิดของ Barnes

Barnes (1968) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเครือข่าย โดยใช้แนวความคิดของทฤษฎี กราฟ เลขคณิต เสนอว่าความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวม (Total Network) และเครือข่ายย่อย (Partial Network) ความหมายของเครือข่ายย่อย เป็นความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งของเครือข่ายรวม ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนหลักเกณฑ์บางอย่างที่สามารถนำไปใช้ได้กับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจวางอยู่บนพื้นฐานทางด้านระบบความสัมพันธ์ ด้านเศรษฐกิจ การเมือง เครือญาติ หรือระบบย่อยอื่น ๆ ของสังคมและวัฒนธรรม

Mayer (1966) ได้เสนอหลักเกณฑ์ ในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม โดยใช้แนวคิดของ Radcliffe-Brown และ Barnes เป็นพื้นฐาน โดยเสนอว่า เครือข่ายสังคมเป็นสิ่งเดียวกับโครงสร้างสังคม ต้องเริ่มระบุปัจเจกบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางก่อน (Egocentric) ก็จะเห็นได้ว่า มีเครือข่ายอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. เครือข่ายโดยการแยกประเภท (Classificatory Set) ซึ่งหมายถึง การที่นักมนุษยวิทยาศึกษาโครงสร้างสังคม โดยการเรียนรู้ว่า ปัจเจกบุคคลจัดประเภทของบุคคลต่าง ๆ ที่เขาสัมพันธ์ด้วยนั้นว่าเหมือนหรือแตกต่างจากตัวเขาอย่างไร

2. เครือข่ายโดยการปฏิสัมพันธ์ (Interactive Sets) ซึ่งหมายถึง การที่นักมนุษยวิทยาศึกษาการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางร่วมไปด้วยกันกับการศึกษาแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลอื่น ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ กับปัจเจกบุคคล

Boissevain (1974) มองว่าในการวิเคราะห์เครือข่าย ต้องเริ่มต้นจากการมีบุคคลคนหนึ่งเป็นศูนย์กลาง และต้องตัดสินใจ เครือข่ายของบุคคลนั้นจะครอบคลุมขอบเขตกว้างขวางเพียงใด นอกจากนี้จะต้องตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประเภทของบุคคลต่าง ๆ ที่บุคคลมีความสัมพันธ์ด้วย ซึ่งแบ่งออกไปตามความห่างเหินทางสังคม (Social Distance)

นอกจากนั้นในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม จำเป็นต้องมีเกณฑ์บางอย่างที่ชัดเจนที่จะช่วยกำหนดขอบเขตของเครือข่ายสังคม ซึ่ง Boissevain ได้เสนอตัวแปรหรือเกณฑ์ที่ใช้ในการอธิบายลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายสังคมของบุคคลซึ่งได้แก่ 1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplexity) 2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน (Transactional Content) 3. ลักษณะของการให้และการรับ (Directional Flow) และ 4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน (Frequency and Duration of Interaction)

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

ข่ายสังคมของบุคคลคนหนึ่ง ประกอบไปด้วยบุคคลอื่นที่เรารู้จักมีสายสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ในแง่ของบทบาทแล้ว บุคคลแต่ละคนมีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาทในชีวิตประจำวัน การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว (Uniplex or Single Stranded) และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลาย ๆ บทบาท เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Multiplex or Multi - Stranded) โดยที่แนวโน้มของความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว จะกลายเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อนได้ เมื่อความสัมพันธ์นั้นยาวนานขึ้น ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์นั้น ๆ มั่นคงมากขึ้นกว่าความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว ทั้งนี้เพราะมีบทบาทหลาย ๆ อย่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน เกิดการเข้าถึง (Accessibility) ซึ่งกันและกันทั้งทางด้านจิตใจ ระยะเวลาและสังคมได้มากกว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว

2. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนในที่นี้หมายถึง สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่างหรือในแต่ละสถานการณ์ สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยังขึ้นอยู่กับว่าบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยนที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของข่ายสังคมทางด้านเนื้อหาหรือปริมาณ ได้แก่ การสนทนา การเยยมเยียน การช่วยเหลือการทำงาน การช่วยเหลือทางการเงิน ตัวแปรเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่งให้ความ

สำคัญ แก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่งอย่างไร แต่ยังช่วยให้เห็นว่า เขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้าง จากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคน อาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลย์กัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับหรือกลับกัน ลักษณะของการให้และการรับเป็นตัวชี้ให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่ง มากน้อยเพียงใด

4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

ความถี่ของความสัมพันธ์นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ ในลักษณะของการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน พร้อมกันนั้นความถี่ของความสัมพันธ์ก็เป็นผลสืบเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงซ้อนด้วย อย่างไรก็ตามเครือข่ายของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะบุคคลมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่ความสัมพันธ์กับบุคคลเดิมอาจลดน้อยลงหรือหายไป นั่นคือความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในทางด้านพฤติกรรม ประกอบกับช่วงเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งเท่าใด และมีช่วงระยะเวลาของการรู้จักมานานมากเท่าใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคนที่มีความรู้สึกผูกพันกันมากจะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น

นอกจากเกณฑ์ทั้ง 4 ที่ Boissevain ได้นำเสนอแล้ว เขายังได้เสนอต่อไปอีกว่าสิ่งที่ต้องคำนึงถึง และวิเคราะห์ร่วมไปด้วยคือ ลักษณะโครงสร้างของเครือข่าย ซึ่งได้แก่ 1) ขนาดของเครือข่าย 2) ระดับความหนาแน่นภายในเครือข่าย 3) ระดับความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย 4) ตำแหน่งของบุคคลในเครือข่าย 5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

1. ขนาดของเครือข่าย (Size)

แนวความคิดเครือข่ายส่วนใหญ่ มักยึดถือเฉพาะเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันจริง ๆ และไม่คำนึงถึงบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์กันภายหลังซึ่งอาจเรียกว่า เครือข่ายแฝง ซึ่ง Boissevain เสนอว่า ควรรวมเอาบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะมีความสัมพันธ์กันภายหลังเข้าไว้ด้วย จึงต้องนำมาพิจารณาไว้ในโครงสร้างของเครือข่ายบุคคลด้วย

2. ระดับความหนาแน่นในเครือข่ายสังคม (Density)

ระดับความหนาแน่น หมายถึง ระดับซึ่งสมาชิกในเครือข่ายบุคคลมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในเชิงของการติดต่อสื่อสารที่เกิดขึ้นทั้งในด้านปริมาณ และชนิดของข้อมูลที่แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น การติดต่อสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นการให้คำแนะนำ การขูขิบ นินทา ระหว่างชาวบ้านที่อาศัยในหมู่บ้านที่ทุกคนรู้จักกันหมด ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้นชาวบ้านก็

จะคุยสื่อสารกันอย่างทั่วถึงทั้งหมดบ้าน ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในบรรทัดฐาน และค่านิยมร่วมกัน

3. ระดับความเกี่ยวพัน (Degree of Connectedness) ภายในเครือข่ายสังคม

ระดับของความเกี่ยวพันกันในเครือข่ายสังคม สามารถวัดได้จาก 1) ความหนาแน่น หมายถึง สายสัมพันธ์ของบุคคลที่อาจเกิดขึ้นได้ หรือได้เกิดขึ้นจริง 2) การเข้าถึง (Reachability) หมายถึง จำนวนโดยประมาณของบุคคลภายในเครือข่ายที่เชื่อมโยงบุคคล 2 คน เข้าด้วยกันในระยะที่ใกล้ที่สุด

4. ตำแหน่งของบุคคลในเครือข่าย (Position)

บุคคลในเครือข่ายที่อยู่ใกล้บุคคลที่เป็นศูนย์กลางมากเท่าใด บุคคลนั้นจะยังสามารถสื่อสารกับบุคคลที่เป็นศูนย์กลางได้ดีมากเท่านั้น ตำแหน่งของบุคคลจึงแสดงถึงระดับของการเข้าถึงบุคคลที่เป็นศูนย์กลาง

5. กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย (Cluster)

“กลุ่ม” เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย และภายในกลุ่มมีความหนาแน่นของความสัมพันธ์ค่อนข้างสูง อีกทั้งมีความใกล้ชิดซึ่งกันและกันเป็นพิเศษมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายซึ่งอยู่ภายนอกกลุ่ม

โดยสรุปลักษณะโครงสร้างของเครือข่ายทั้ง 5 ประการ อาจเกิดขึ้นได้ในความสัมพันธ์ของบุคคล ทั้งเกณฑ์และลักษณะโครงสร้างต่าง ๆ นี้สามารถอธิบายให้เราทราบถึงรูปแบบและเนื้อหาของความสัมพันธ์กันภายในเครือข่าย ทำให้สามารถตั้งสมมุติฐานได้ว่าบุคคลจะมีพฤติกรรมอย่างไรได้บ้าง ภายใต้สิ่งแวดล้อมทางสังคมและกายภาพ ในการศึกษาเครือข่ายสังคม และการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมใด ๆ ที่มีมติที่ควรวิเคราะห์ ดังนี้

1. ที่มาของเครือข่ายสังคม (Source) ได้แก่ บริบททางสังคม ซึ่งเป็นที่มาของความสัมพันธ์
2. ความถี่ (Frequency) ได้แก่ จำนวนครั้งของการพบปะ
3. ระยะเวลา (Duration) ได้แก่ ความยาวนานของเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน
4. ความเท่าเทียมกัน (Symmetry) ได้แก่ ความสมดุลย์ทางอำนาจของกลุ่มความสัมพันธ์
5. ระดับความเกี่ยวพันในความสัมพันธ์ (Degree of Connectedness)
6. ความใกล้ชิด (Intimacy)
7. จำนวนของความหลากหลายในกิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (Multiplexity) เช่น การแลกเปลี่ยน การพึ่งพากัน และเมื่อมีการสร้างเค้าโครงของแต่ละเครือข่าย ก็จะสามารถจัดระบบขอบเขตของเครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นสมาชิกอยู่ในสังคมได้ อย่างไรก็ตามมิติของเครือข่ายสังคมแสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่น ๆ ของความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แนวคิดเครือข่ายสังคมคงเป็นเพียงเครื่องมือช่วยในการ

จัดระเบียบข้อมูลของการกระทำทางสังคม เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เท่านั้น (พิมพัลย์ ปริดาสวัสดิ์ และ วาทีนี บุญชะลิกษ์ : 2536)

นอกจากนี้นักคิด นักวิชาการ ในสังคมไทยที่ได้ศึกษาและให้ทัศนะแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมไว้ดังนี้

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี (2535) ได้กล่าวว่า **กุญแจที่ไขไปสู่การแก้ปัญหาพร้อมกันทุกเรื่อง คือ ความเข้มแข็งของชุมชนหรือการเกิดความเป็นชุมชน**

ความเป็นชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือการรวมกลุ่ม มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและมีการบริหารจัดการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ชุมชนจะเข้มแข็งต้องอาศัยการเรียนรู้ ชุมชนต้องเรียนรู้ที่จะรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และเรียนรู้ในการสร้างองค์กร การจัดการ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม และสังคม กำลังขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ

ดร.วิชัย ตันศิริ (2538) มองว่าเครือข่ายการเรียนรู้ในระดับหมู่บ้านเป็นการเชื่อมโยงกิจกรรมเฉพาะด้านเพื่อความสนใจร่วมกันของผู้ให้และผู้รับ เช่น เครือข่ายของกลุ่มการอนุรักษ์ธรรมชาติ หัวใจสำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้ คือ การประสานสัมพันธ์อย่างมีผลวัดขององค์ประกอบหรือหน่วยต่าง ๆ ที่อยู่ภายในเครือข่าย โดยมีลักษณะดังนี้

1. การประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ภายในเครือข่ายที่เป็นขบวนการที่มีลักษณะของการรวมกลุ่มของสมาชิกภายในชุมชน หรือชาวบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนถ่ายทอด กระตุ้นวิเคราะห์แก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการทำกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน มีการถกเถียง วิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน เพื่อหาทางเลือกของการแก้ไขปัญหา กระบวนการเรียนรู้โดยผ่านการรวมกลุ่มของชาวบ้านนี้จะมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ ผู้ประสานการเรียนรู้และผู้รู้ในชุมชน ซึ่งทำหน้าที่เป็น “แม่ข่าย” ในการขยายการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชนออกไปในวงกว้าง

2. การประสานสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการขยายการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชน เป็นการประสานสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหรือหน่วยต่าง ๆ ภายในเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีความเข้มแข็งและขยายตัวเป็นระบบเครือข่ายที่สมบูรณ์มากขึ้น

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้กล่าวถึงความหมายของ **เครือข่าย** หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลาย ๆ องค์กร ที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคลกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถติดต่อได้

การสร้างเครือข่ายอาจแสดงในรูปแบบ เครือข่ายแบบแนวตั้ง โดยที่สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้ได้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนไม่เท่าเทียมกัน หรือเป็นเครือข่ายแบบแนวนอน โดยฐานะ และสถานภาพของคนในทุกกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายกันนั้น มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

นอกจากความหมายของเครือข่ายในเชิงระดับแล้ว คำว่า **เครือข่าย** ยังมีความหมายที่แตกต่างกัน ในแง่เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ ของการสร้างเครือข่ายนั้น โดยพิจารณาจาก

1. พิจารณาว่า เครือข่ายเป็นเทคนิคหรือกลยุทธ์อย่างหนึ่ง ในการระดมทรัพยากรจากส่วนอื่น ๆ ของเครือข่ายมาเพื่อใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า

2. พิจารณาว่า การสร้างเครือข่ายต้องเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของกลุ่ม หรือองค์กรของตน เนื่องจากตระหนักถึงขีดจำกัดทางความสามารถของกลุ่มของตนเอง ในการแก้ไขปัญหาหนึ่ง ๆ โดยตามลำพัง

3. พิจารณาว่า การสร้างเครือข่ายจะเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างฐานพลัง สำหรับการแก้ปัญหาร่วมกันทั้งในยามปกติ และยามที่เกิดวิกฤตการณ์

สำหรับแนวคิดของการสร้างเครือข่ายนั้นเป็นวิธีการปฏิบัติที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้าน ที่มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ในแต่ละกลุ่มที่มีความต้องการจะสร้างเครือข่ายควรจะมีดังนี้

1. กลุ่มที่จะสร้างเครือข่ายนั้นจะต้องผ่านการพูดคุย และวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อให้เกิดสำนึกอย่างจริงจังว่า “เพราะเหตุใดเราจึงต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน”

2. สมาชิกในกลุ่มเครือข่าย จะต้องเข้าใจเป้าหมายของการรวมกลุ่มและการประสานงานอย่างชัดเจน

3. ต้องมีรูปแบบขององค์กรเพื่อการประสานงานที่แน่นอน มีการแบ่งงานกันรับผิดชอบ มีการตั้งคณะกรรมการ มีกฎระเบียบ และกำหนดเวลาในการพบปะติดตามงาน เช่น การประชุมประจำปี

4. ต้องมีการเคลื่อนไหวให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ

5. แรงจูงใจ (Motive) ของสมาชิกที่จะเข้าสู่เครือข่าย ที่จะต้องเป็นทั้ง “ผู้รับ” และ “ผู้ให้”

2.1.4 แนวความคิดเกี่ยวกับองค์กรชาวบ้าน

มีคำหลายคำที่ใช้เรียกการรวมตัวของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เช่น องค์กรชุมชน (Community Organization) องค์กรประชาชน (People Organization) องค์กรชาวบ้าน ฯลฯ

ความสำคัญขององค์กรชาวบ้าน ได้รับการยอมรับให้เป็นแนวทางการพัฒนาและคำตอบของการแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน ที่มาจากวิกฤตการณ์ของชุมชนที่มีปัญหามากขึ้นๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ (ความยากจน หนี้สิน การอพยพ) การเมือง (การเลือกตั้งการซื้อเสียง) สิ่งแวดล้อม (ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร) การช่วยเหลือเกื้อกูลก็มีแนวโน้มจะเปลี่ยนแปลงไปแบบตัวใครตัวมัน ฉะนั้นความยั่งยืนในสังคมชนบท ขึ้นอยู่กับการมีองค์กร และกระบวนการ

การเรียนรู้ของชาวบ้าน การมีองค์กรทำให้มีพลังเพิ่มขึ้น และมีความยั่งยืน เป็นกลไกการเรียนรู้ร่วมกัน และการจัดการองค์กรชาวบ้านเป็นองค์กรที่ชาวบ้านรวมตัวกันสร้างขึ้นเอง และจัดการเองได้ ไม่ใช่องค์กรที่คนอื่นสร้างหรือจัดการให้ องค์กรชาวบ้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับความยั่งยืนของสังคมชนบทและสังคมทั้งหมด

องค์กรชาวบ้านเกิดขึ้นโดยกระบวนการที่คนในชุมชนมาประชุมปรึกษาหารือกันซ้ำแล้วซ้ำอีก จนปรากฏตัวผู้นำธรรมชาติขึ้น มีการจัดการองค์กร วิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจทางเลือกได้ถูกต้อง

โดยทั่วไปเมื่อพูดถึง องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน หรือองค์กรชาวบ้าน มักจะหมายถึง กลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเกษตรกร กลุ่มเยาวชน เป็นต้น แต่ในความหมายลึกที่แฝงเร้นในโครงสร้างนั้น องค์กรชาวบ้าน หมายถึง การรวมตัวกันขึ้นมาเป็นกลุ่มอย่างมีเป้าหมายเป็นอันเดียวกับชุมชน และกระทำการตามเป้าหมายเพื่อชุมชน เป็นตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์ และคลี่คลายปัญหาของชุมชน บนพื้นฐานการมีความต้องการและข้อตกลงร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาของสมาชิกและหมู่บ้าน

ลักษณะขององค์กรชาวบ้าน จะมีจุดยืนที่เน้นแนวทางการต่อสู้กับ สาเหตุรากเหง้าของปัญหา เพื่อคนจน ผู้ยากไร้ ผู้เสียเปรียบ และเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (people's participation) ในการตัดสินใจดำเนินงานต่างๆ เพื่อให้การพัฒนาดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

องค์กรชาวบ้านแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 องค์กรชาวบ้านแบบทางการ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) สหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกร มูลนิธิ ซึ่งมีลักษณะที่รัฐลงไปจัดตั้ง และมีการจดทะเบียนกับภาครัฐ มีกฎหมาย กฎระเบียบรองรับ และได้รับการสนับสนุนงบประมาณ และการดำเนินกิจกรรมจากภาครัฐ

ประเภทที่ 2 องค์กรชาวบ้านแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ องค์กรที่เป็นการรวมตัวกันเอง หรือมีองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปร่วมจัดตั้ง มีกฎระเบียบที่สร้างขึ้นเอง ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน สมัชชาคนจน กลุ่ม คณะกรรมการ คณะทำงาน ชมรม เป็นต้น

โดยทั่วไปองค์กรชาวบ้านเกิดขึ้นในสถานการณ์ปัญหาที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการต่างๆ จึงรวมกันเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ และอีกลักษณะหนึ่ง เป็นองค์กรที่แก้ปัญหาพื้นฐานต่างๆ ในชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม

2.1.4.1 องค์กรความรู้เรื่ององค์กรชาวบ้าน

จากการวิเคราะห์รายงานการศึกษา เกี่ยวกับองค์กรชาวบ้าน (นลินี : 2538) พบว่ามีการให้ความหมายต่อ องค์กรชาวบ้าน ไว้อย่างหลากหลาย อาจจำแนกคำจำกัดความของ องค์กรชาวบ้าน ได้ดังนี้

องค์กรชาวบ้าน คือ กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เป็นต้น

องค์กรชาวบ้าน คือ องค์กรที่รวมกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเข้าด้วยกัน หรือ องค์กรที่มีกิจกรรมหลากหลาย

องค์กรชาวบ้าน คือ เครือข่ายของกลุ่มกิจกรรมต่างชุมชน เช่น องค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนา เครือข่ายผู้เลี้ยงวัว-ควายภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มฮีโร่ได้น้อย กลุ่มพรรณไม้ เป็นต้น

องค์กรชาวบ้าน คือ องค์กรต่อรองผลประโยชน์ และนำการเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับท้องถิ่น เช่น กลุ่มชาวบ้านฮักน้ำมูล และองค์กรต่อรองผลประโยชน์ระดับภาค ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรรายย่อย เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการให้ความหมายของ **องค์กรชาวบ้าน** จะมุ่งไปในลักษณะของกิจกรรม และพื้นที่ดำเนินกิจกรรม ในส่วนของชาวบ้านจะให้ความหมายเกี่ยวกับ **องค์กรชาวบ้าน** โดยใช้ผลของการดำเนินกิจกรรม เช่น ให้อำนาจทำงานประสบความสำเร็จหรือไม่ ชาวบ้านมีส่วนร่วมหรือไม่ หรือรวมตัวกันได้จริงหรือไม่ เป็นตัวชี้ชัดว่า กลุ่มต่าง ๆ เป็นองค์กรชาวบ้านหรือไม่

2.1.4.2 องค์กรประกอบขององค์กรชาวบ้าน

องค์กรชาวบ้านเป็นระบบใหญ่ระบบหนึ่งของชุมชน ที่มีระบบย่อยต่าง ๆ รวมกลุ่มกันที่ ทำให้องค์กรชาวบ้านดำรงอยู่ได้ (*สมพันธ์ : 2539*) จำแนกได้ดังนี้

การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนคติต่อโลก ต่อสังคม ต่อชุมชนร่วมกัน อุดมการณ์เป็นสิ่งสำคัญที่จะยึดเหนี่ยวทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ ถ้าสามารถกำหนดเป้าหมายระยะยาว หรือวิสัยทัศน์ (Vision) ได้ จะทำให้องค์กรชาวบ้านนั้นๆ มีอุดมการณ์ในการรวมตัวกันได้ดียิ่งขึ้น

การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน จะต้องมีเป้าหมายที่จะเดินไปข้างหน้าของ องค์กรชาวบ้านทำไปเพื่ออะไร

การมีผลประโยชน์ร่วมกัน องค์กรชาวบ้านทั่วไปจะต้องสร้างข้อมูลให้เกิดการรับรู้ทั่วไปว่า ผลประโยชน์ของการรวมตัวเป็นองค์กรคืออะไร และต้องมีการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและทั่วถึง

คน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญขององค์กรชาวบ้าน ที่ประกอบด้วยส่วนที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ผู้นำ ซึ่งเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชาวบ้าน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำพา องค์กรชาวบ้านให้ประสบผลสำเร็จ และสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้านได้

สมาชิก การที่สมาชิกร่วมมือกัน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งทางความคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติและการติดตามการประเมินผล ตลอดจนมีสิทธิ์ที่จะได้รับ ผลประโยชน์จากองค์กร เป็นบทบาท หน้าที่ และสิทธิอันพึงมีของสมาชิกในการรวมกลุ่มเป็น องค์กรชาวบ้าน สมาชิกมีทั้งเข้าร่วมคิดร่วมทำงานกับองค์กร และสมาชิกที่เฝ้าดูเฉยๆ

ชาวบ้านทั่วไป ไม่ได้เข้าร่วมอยู่ในองค์กร แต่ก็มีส่วนต่อการดำรงอยู่และความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดูติดตาม วิพากษ์วิจารณ์ และพร้อมจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กร

การบริหารจัดการ การชี้ขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน ในกิจกรรมที่มีคน เงิน เข้าไปเกี่ยวข้อง จึงมีความจำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ มีการตัดสินใจร่วม แบ่งบทบาทโครงสร้างหน้าที่ในองค์กร มีกฎกติกา การสื่อสารที่ดีระหว่างผู้นำกับสมาชิกขององค์กรชาวบ้าน และมีการควบคุมตรวจสอบกันได้

กิจกรรม กิจกรรมต่างๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การเกษตร สังคมและวัฒนธรรม จะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำสมาชิก ชาวบ้าน ให้มีการทำงานร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่ต้องทำอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ปัญหา และช่วยเสริมสร้างชีวิตชาวบ้านให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

งบประมาณ ในองค์กรชาวบ้าน เพื่อให้สามารถดำเนินงานไปด้วยดี จะต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกเป็นเงินทุน เพื่อใช้ในการดำเนินกิจกรรมในชุมชน

2.2 วรรณกรรมด้านผลการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยในประเด็น **เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน** กับการแก้ปัญหาดินเค็ม ในเชิงวิชาการนั้น ยังไม่มีผู้ทำการศึกษา ส่วนใหญ่งานศึกษาจะเป็นในลักษณะของรายงานการศึกษาที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชน และเครือข่ายต่าง ๆ ต่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน อย่างไรก็ตามได้มีงานวิจัย และรายงานการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดังนี้

เอียด ดีหุณ (2532) ในเครือข่ายผู้นำองค์กรชาวบ้านภาคอีสาน ได้รวบรวมเครือข่ายองค์กรชาวบ้านภาคอีสาน บทเรียนงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเครือข่ายด้านต่างๆ เช่น

เครือข่ายการเกษตรผสมผสาน ที่ได้เกิดเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อแลกเปลี่ยนเทคนิคเกษตร บทเรียนการปฏิบัติการในไร่นา โดยมีการสื่อสารระหว่างกัน ด้วยการศึกษาลงแปลงงาน และการฝึกอบรม การสัมมนา ในเขตภาคอีสาน ซึ่งเป็นกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านตามพื้นที่ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน (สุรินทร์ อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด บุรีรัมย์)

เครือข่ายพระสงฆ์อีสานกับงานพัฒนา พระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนา ได้ตั้งกลุ่มขึ้นในรูปแบบของเครือข่าย เพื่อดำเนินกิจกรรมพัฒนา เช่น กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา จ.สุรินทร์ กลุ่มพระสังฆพัฒนา จ.นครราชสีมา เครือข่ายพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ที่ได้ตระหนักถึงคุณค่าทางธรรมชาติ และมีเครือข่ายจำนวนมากกระจายอยู่ทางภาคอีสาน

เครือข่ายคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ 8 จังหวัดภาคอีสาน จากการดำเนินนโยบายของรัฐในการจัดการป่า ส่งผลกระทบให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน โดยเฉพาะในพื้นที่อีสาน

ตอนใต้ที่การประกาศเขตป่าสงวนทับที่ตั้งชุมชน และพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุย หาทางออกของปัญหา และจัดตั้งเครือข่ายเพื่อประสานข้อมูล และหนุนช่วยกันระหว่างชุมชน ในรูปของคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ 8 จังหวัดอีสานใต้ ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกัน และทำกิจกรรมร่วมกันในการแก้ไขปัญหา

เครือข่ายกลุ่มปศุสัตว์อีสาน ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และมีบทบาทในการผลิตของเกษตรกร คือ วัว-ควาย ซึ่งเริ่มลดลงเป็นปัญหาวิกฤติในชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้วัว-ควาย และมีควายเป็นของตนเอง ที่จะทำให้อาชีพชาวบ้านพึ่งตนเองได้ ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่องค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปดำเนินงานอยู่ จึงก่อให้เกิดเครือข่ายกลุ่มปศุสัตว์อีสาน

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านภาคอีสาน พัฒนาการมาจากกลุ่มชาวบ้านในหมู่บ้านของตนเองจาก 1 หมู่บ้าน เป็น 2 3 4 5 ฯลฯ หมู่บ้าน หรือระหว่างพื้นที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน หรือระหว่างจังหวัด เป็นกลุ่มที่มีเครือข่ายเป็นรูปของเครือข่ายเฉพาะที่มีกิจกรรมพัฒนาซึ่งประกอบด้วยคน หรือกลุ่มคนที่ร่วมคิดค้น ร่วมแก้ปัญหาชุมชน สร้างการเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน เป็นตัวผ่านและกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนาสู่ชาวบ้านทุกส่วน ประสานทรัพยากรภายนอก ข่าวดารข้อมูล หรือเชื่อมต่อประสบการณ์ในการแก้ปัญหาชาวบ้านในที่ต่าง ๆ เพื่อขยายผลการพัฒนา

เครือข่ายองค์กรครูในภาคอีสาน ในขบวนการงานพัฒนา ครูได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนา มีการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรทั้งเป็นรูปแบบ และไม่เป็นรูปแบบ มีเครือข่ายเชื่อมประสานระหว่างกันและกัน

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537) ใน **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น** พบว่า การสร้างเครือข่ายเป็นอุดมคติของ ใจ ที่ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วยกัน การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านจะมี 2 ลักษณะคือ 1. **เครือข่ายภายในชุมชน** โดยพิจารณาในประเด็น การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำชาวบ้าน 2. **เครือข่ายภายนอกชุมชน** ซึ่งพิจารณาจากการเชื่อมโยงงานของท้องถิ่น กับกระบวนการเรียนรู้ของคนภายนอกชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก (2536) ใน **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน** ซึ่งเป็นการรวมบทความจากการสัมภาษณ์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในภาคอีสาน โดยองค์กรชุมชน

ผลจากการสัมภาษณ์ระหว่างชาวบ้าน ผู้นำองค์กรชุมชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งผลการวิจัยที่ทำการศึกษาในพื้นที่ภาคอีสาน ได้สะท้อนให้เห็นภาพที่ชาวบ้านในพื้นที่ต่างมีความรู้สึกผูกพันกับทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ล้อมรอบพื้นที่ทำกิน และหมู่บ้านของเขา ชาวบ้านรับรู้สถานการณ์ความเสื่อมสลายของทรัพยากร หากไม่ได้รับการแก้ไขก็จะกระทบต่อชีวิต และทรัพย์สินของเขาไม่ช้าก็เร็ว และมั่นใจว่าสามารถจะร่วมแก้ไขสถานการณ์เหล่านั้นด้วยภูมิปัญญา และร่างกายของเขา ฉะนั้นองค์กรชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการ

แก้ไขปัญหาความเสื่อมสลายของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ในการร่วมกันกำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็น และควรส่งเสริมให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่าในเอกสารประกอบการประชุม สมัชชาเกษตรกรรายย่อยอีสาน (2535) ได้กล่าวถึง เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกัน เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคอีสาน เครือข่ายชาวบ้านแก้ปัญหาป่าไม้ และที่ดินทำกินอีสาน เครือข่ายหัตถกรรมและพัฒนาสตรีอีสาน เป็นต้น

ซึ่งการขยายตัวในรูปแบบเครือข่ายต่างๆ ของชาวบ้านนี้ เป็นการพัฒนาองค์กรชาวบ้าน เป็นเวทีรองรับบทบาทการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน หนุนช่วยทรัพยากรที่จำเป็นแก่กัน ระดมทุนร่วมกัน ต่อสู้ปัญหาและเรียกร้องเรื่องบางอย่างร่วมกัน ตลอดจนผลักดันนโยบายต่างๆ ที่ได้เกิดขึ้นในชุมชน เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในพื้นที่หลายแห่งที่มีการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้าน

ส่วนเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ ก็ได้เกิดขึ้นทางภาคอีสาน ในพื้นที่ที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากปัญหาการทำนาเกลือ ดังกรณีงานศึกษาของ

บรรพต ศรีจันทร์นิตย์ (2539) ในรายงานสถานการณ์การทำนาเกลือและปัญหาดินเค็มภาคอีสาน 21-22 เมษายน 2539 ได้กล่าวถึง องค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน ซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีการทำนาเกลือ ในจังหวัดต่างๆ เช่น จากเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียว เมื่อวันที่ 10-15 เมษายน 2533 องค์กรชาวบ้านได้มีข้อเสนอให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขปัญหา ดังนี้

- 1) ให้ปฏิบัติตามคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 4/2523 โดยเคร่งครัด
- 2) ให้ยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียวใหญ่โดยเด็ดขาด
- 3) ให้เร่งบูรณะฟื้นฟูสภาพแวดล้อมลุ่มน้ำเสียวใหญ่

ซึ่งท้ายสุด รัฐบาลได้มีการดำเนินการตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านผู้เดือดร้อน โดยมีคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 3/2533 ให้ยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ดังกล่าวโดยเด็ดขาดนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงได้มีการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ เป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในระดับภูมิภาคขึ้น เรียกว่า **คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มอีสาน** โดยมีการแลกเปลี่ยนแนวคิด และประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการผลักดันการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย เช่น การติดตามและคัดค้านการแก้ไขพรบ.แร่ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) 2510 เป็นต้น

เมื่อวันที่ 10-11 มิถุนายน 2538 ที่จังหวัดมหาสารคาม ตัวแทนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ 7จังหวัด ได้แก่ มหาสารคาม สกลนคร ชัยภูมิ หนองคาย นครราชสีมา อุตรดิตถ์ และอุบลราชธานี ซึ่งต่างก็ได้ต่อสู้กับปัญหานาเกลือมาโดยตลอด ได้มาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และสรุปบทเรียนการต่อสู้ของชาวบ้านแต่ละพื้นที่ในเวทีการสัมมนาเครือข่าย

องค์กรชาวบ้านดินเค็มภาคอีสาน ซึ่งได้มีข้อเสนอเพื่อแก้ปัญหาดินเค็ม ดังนี้ (สุภาพรรณ : 2538)

1) ให้ยุติการทำเกลือทั้งวิธีต้ม และตาก ในภาคอีสานอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อม

2) ให้ดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และสิ่งแวดล้อม ที่ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ โดยมีองค์กรชาวบ้านร่วมมือด้วย

3) ให้ดำเนินการจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชุมชนอีสาน โดยมีองค์กรชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ

4) ให้เปิดเวทีสาธารณะ เปิดรับความคิดเห็นของชาวบ้าน และให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อการทำนาเกลือในภาคอีสาน

5) ให้มีการชดเชยค่าเสียหายต่อชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือ จากเวทีสัมมนาเครือข่ายองค์กรชาวบ้านดินเค็มภาคอีสานนี้ แสดงให้เห็นว่าองค์กรชาวบ้านในแต่ละจังหวัด ยังมีการเคลื่อนไหว ประสานงานกันตลอดระยะเวลา

นอกจากนี้ยังเกิดองค์กรชาวบ้านในระดับพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในจังหวัดต่างๆ ของภาคอีสาน อาทิ

1) คณะกรรมการประชาชนแก้ไขปัญหาลำน้ำเสียวเค็ม (คปส.)

บทบาทที่ผ่านมาของคณะกรรมการชาวบ้านฯ ได้สนับสนุนกิจกรรมองค์กรชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ มาโดยตลอด เช่น

1.การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านอำเภอนาตุณ จังหวัดมหาสารคาม ปิดกิจการการต้มตากเกลือในพื้นที่ ในปี 2535 - 2536 ให้คำปรึกษาและแนะนำแนวทางวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหา

2.การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ปิดกิจการการทำนาเกลือในพื้นที่หนองบัวรอน คือ การสนับสนุนกิจกรรมการปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์หนองหินตั้ง และบึงละหาน

3.การติดตามและคัดค้านการแก้ไข พรบ.แร่ 2510 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)

4.การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ในการแก้ไขปัญหามลพิษจากการต้มเกลือ

5.การจัดทำแผนพัฒนาและฟื้นฟูระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำเสียวใหญ่

2) ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกันทรวิชัย

พื้นที่นี้ได้เริ่มมีการต้มเกลือในเชิงอุตสาหกรรม เมื่อปี พ.ศ.2537 องค์กรชาวบ้านได้มีการร้องเรียนให้มีการแก้ไขปัญหาก่เกิดขึ้น คือ

1.การจัดทำหนังสือร้องเรียนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ฝ่ายปกครอง กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงอุตสาหกรรม ฯลฯ

2.การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนพื้นที่ปัญหานาเกลืออื่นๆ

3. การประสานความร่วมมือกับองค์กรชาวบ้านอื่นๆ ในการแก้ไขปัญหา

3) คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มโพนพิสัย

ในพื้นที่นี้เริ่มมีการทำนาเกลือทั้งวิธีการต้มและตาก ในปี 2527 เป็นต้นมา ในพื้นที่บ้านเขมทุ่ง ตำบลเขม อำเภอพอนพิสัย จังหวัดหนองคาย และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำเขมอย่างรุนแรง ในช่วงปี 2529-2535 ชาวบ้านในพื้นที่ได้ดำเนินการร้องเรียนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้มีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นคือ

1. การสำราญชื่อคัดค้านการทำเกลือ และเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

2. การประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในท้องถิ่น จับกุมและดำเนินคดีผู้ประกอบการทำนาเกลือ ที่ปล่อยน้ำเค็มลงสู่พื้นที่เกษตรกรรมรอบๆ และลำน้ำเขม จนกระทั่งยกเลิกการประกอบการไปในที่สุด

3. การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านดินเค็มอื่นๆ ในภาคอีสาน

4. ปลดกำนันประจำตำบลเขม เนื่องจากการทุจริตที่สาธารณะของตำบล

5. การแจ้งจับ และดำเนินคดีผู้ประกอบการต้มเกลือ 110 ราย เนื่องจากบุกรุกครอบครองพื้นที่สาธารณประโยชน์ของตำบล

4) คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มสกลนคร

การทำเกลือในพื้นที่สกลนคร ในเขตอำเภอบ้านม่วง และวานรนิวาส เริ่มดำเนินกิจการเมื่อปี 2514 ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมของลำห้วยขาง และลำห้วยปอแดง รวมทั้งพื้นที่เกษตรกรรมกว่า 5,000 ไร่ เกิดแผ่นดินถล่มนับครั้งไม่ถ้วนในแต่ละปี เมื่อเดือนธันวาคม 2538 ได้เกิดแผ่นดินถล่ม มีพื้นที่กว้างประมาณ 40 ไร่ คณะกรรมการชาวบ้านฯ ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง

1. การร้องเรียนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนกลางและภูมิภาค

2. การชุมนุมประท้วง เมื่อเดือนพฤษภาคม 2537 มีชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนเข้าร่วมกว่า 10,000 คน บริเวณหน้าศาลากลาง จังหวัดสกลนคร โดยมีผู้นำชาวบ้านโกนศีรษะประท้วง 18 คน เพื่อเรียกร้องให้ภาครัฐดำเนินการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนอย่างจริงจัง ซึ่งทางจังหวัดได้ดำเนินการแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมหลายฝ่ายดำเนินการตรวจสอบการทำเกลือในพื้นที่

3. คณะกรรมการร่วมได้ดำเนินการตรวจสอบการทำเกลือครั้งแรก เมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2538 และมีการประกอบการเกลือตามมาตรฐาน ที่ร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกับชาวบ้าน เช่น ระยะห่างจากลำน้ำไม่น้อยกว่า 200 เมตร พบว่ามีเพียง 2 รายเท่านั้นที่ผ่านการตรวจสอบ จึงได้รายงานให้จังหวัดรับทราบ

4. ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ ให้การสนับสนุนการแก้ไขปัญหาแหล่งน้ำดิบสำหรับทำน้ำประปา เนื่องจากน้ำในลำห้วยขางเค็ม ใช้ประโยชน์ไม่ได้

5. ให้การสนับสนุนองค์กรชาวบ้านดินเค็มภาคอีสานอื่นๆ

5) กลุ่มจตุรศรีกบึงสะพาน

พื้นที่นี้ได้เริ่มดำเนินการในช่วงปี 2528-2529 และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และสิ่งแวดลอมของพื้นที่ชุ่มน้ำบึงสะพาน ซึ่งเป็นบึงธรรมชาติขนาดใหญ่กว่า 3,000 ไร่ ปลาและพืชพรรณธรรมชาติต่างๆ ได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง องค์กรชาวบ้านได้มีการเคลื่อนไหวและเรียกร้อง ให้มีการแก้ไขปัญหาโดย

1.ประสานความร่วมมือกับนักการเมือง และฝ่ายปกครอง ตลอดจนเจ้าหน้าที่ตำรวจในท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหา และได้มีการยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ ในปี 2535

2.การจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูระบบนิเวศน์และสิ่งแวดลอมพื้นที่ชุ่มน้ำบึงสะพาน โดยการจัดทำผ้าป่าพันธุ์ปลา สำหรับการระดมทรัพยากรจากส่วนกลางและภูมิภาค

3.ศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านดินเค็มอื่นๆ ในภาคอีสาน

4.การเฝ้าระวังการทำนาเกลือในพื้นที่ โดยติดตามและร้องเรียนให้มีการยุติการทำนาเกลือที่กลับมาทำใหม่ เมื่อเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม 2538 ที่ผ่านมามีอีกครั้งหนึ่ง โดยการร้องเรียนและประสานกับตำรวจฝ่ายปกครอง ให้ดำเนินการตามกฎหมาย

5.การร้องเรียนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้มีการยุติการทำนาเกลือในพื้นที่บึงสะพาน เมื่อปี 2537 - 2538

6.ปลดผู้ใหญ่บ้านที่ให้ความร่วมมือผู้ประกอบการนาเกลือเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2539 เป็นผลสำเร็จ

7.จัดทำแผนพัฒนาและฟื้นฟูระบบนิเวศน์พื้นที่ชุ่มน้ำบึงสะพาน

จากรายงานสถานการณ์การทำนาเกลือและปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาวะปัญหาการทำนาเกลือซึ่งยังคงดำรงอยู่ และได้เกิดองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ ในแต่ละจังหวัดของภาคอีสาน ที่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กร เพื่อพิทักษ์รักษาระบบนิเวศน์และสิ่งแวดลอมในท้องถิ่น ซึ่งองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ต่างก็มีการประสานเครือข่าย และแลกเปลี่ยนปัญหา ศึกษาดูงานซึ่งกันและกันตลอดมาอย่างต่อเนื่อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเน้นศึกษาเฉพาะกรณีองค์กรชาวบ้าน “กลุ่มจตุรศรีกบึงสะพาน” โดยจะกล่าวในบทที่ 4 (องค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน : กรณีศึกษา กลุ่มจตุรศรีกบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ)

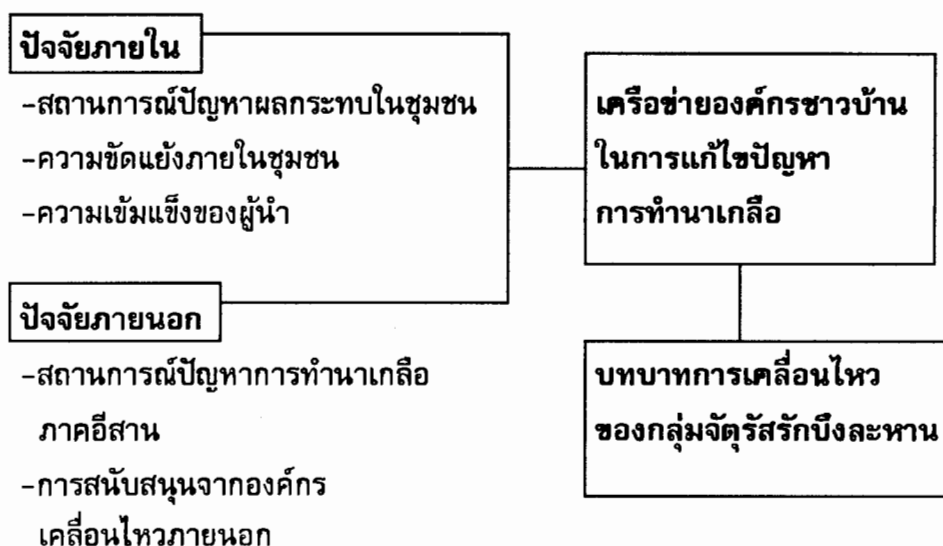
จากการศึกษาวรรณกรรมด้านแนวคิดทฤษฎี และผลการศึกษาวิจัยดังกล่าวข้างต้น ผู้ทำการศึกษาจะได้นำแนวคิดทฤษฎี และผลการวิจัยมาวางเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา

2.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยหัวข้อเรื่อง เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน : กรณีศึกษา กลุ่มจตุรศรีกบึงสะพาน จังหวัดชัยภูมิ ครั้งนี้ผู้ศึกษาได้นำแนวความคิดเครือข่าย และองค์ความรู้เกี่ยวกับองค์กรชาวบ้าน มาเป็นกรอบแนวคิด ในการ

ศึกษา โดยจะศึกษาในประเด็นของปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ที่ก่อให้เกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน บทบาทการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้าน ภายใต้กรอบการวิเคราะห์แนวความคิดเครือข่าย โดยพิจารณาถึงการเกิดขึ้นของเครือข่าย ลักษณะของเครือข่าย ความสัมพันธ์ และความเข้มแข็งของเครือข่าย

กรอบแนวคิดการก่อเกิดเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือ

บทที่ 3

สภาพภูมิศาสตร์ของภาคอีสานกับแหล่งดินเค็ม

3.1 สภาพภูมิศาสตร์ของภาค

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานมีพื้นที่จำนวน 106,391,250 ไร่ หรือ 33.13 % ของพื้นที่ประเทศไทย หากจำแนกลักษณะภูมิประเทศ โดยอาศัยความสูงต่ำของพื้นที่เป็นหลัก แบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นพื้นที่ภูเขาและเนินสูง ได้แก่ พื้นที่ที่ประกอบเป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ เทือกเขาตองพญาเย็น เทือกเขาสันกำแพง เทือกเขาพนมดงรัก และเทือกเขาภูพาน ลักษณะที่สอง เป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด เป็นอาณาบริเวณที่อยู่ระหว่างเนินสูงและที่ราบลุ่ม โดยมีความสูงระหว่าง 250-300 เมตร จากระดับน้ำทะเล สภาพภูมิประเทศของพื้นที่ลักษณะนี้จะเป็นพื้นที่เนินสลับกับที่ลุ่ม ซึ่งขนาดของพื้นที่ที่เป็นเนินกับที่ลุ่มไม่ต่างกันนัก ลักษณะที่สาม เป็นที่ราบเรียบ ซึ่งรวมบริเวณน้ำท่วมถึง และท่วมไม่ถึง ไม่มีลักษณะของเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อย่างเด่นชัด หากแต่เป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ ประกอบด้วยแอ่งขนาดมหึมา 2 แอ่งด้วยกัน คือ แอ่งสกลนคร หรือแอ่งอีสานเหนือ คลุมพื้นที่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม เนื้อที่ประมาณ 17,000 ตารางกิโลเมตร กับแอ่งโคราช หรือแอ่งอีสานใต้ คลุมพื้นที่จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร นครราชสีมา ชัยภูมิ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี เนื้อที่ประมาณ 33,000 ตารางกิโลเมตร โดยมีเทือกเขาภูพาน เป็นแนวภูมิประเทศแบ่งพื้นที่สองแอ่งนี้ออกจากกัน

แอ่งโคราชมีแม่น้ำสายใหญ่ที่สำคัญไหลผ่าน คือ แม่น้ำมูล แม่น้ำชี น้ำพอง และลำน้ำป่าว อีกทั้งยังมีแม่น้ำสาขาระบายอยู่หลายสาย สายน้ำเหล่านี้ไหลบรรจบกับแม่น้ำโขง ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับแอ่งสกลนครนั้นมีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน คือ แม่น้ำสงคราม และลำหลวง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เด่นชัดของแอ่งทั้งสองคือ พื้นที่ราบจะลาดเอียงเข้าสู่ใจกลางแอ่ง ลักษณะเช่นนี้ทำให้มีชั้นดินหนา อีกทั้งมีแหล่งน้ำค่อนข้างดี แต่ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยา เมื่อหลายล้านปีมาแล้ว ทำให้น้ำใต้ดินบริเวณ สองแอ่งนี้มีความเค็ม ซึ่งระดับความเค็มในบางพื้นที่สูงมากถึงกับไม่สามารถทำการเกษตรได้เลย

นักธรณีวิทยาเห็นพ้องกันว่า ถ้าอีสานไม่เคยเป็นทะเลมาก่อนก็อาจจะมีน้ำทะเลเอ่อท่วม และขังอยู่ในแอ่งโคราช-แอ่งสกลนคร เป็นเวลานานจนกลายเป็นทะเลอีสาน ประมาณปลายยุค Tertiary หรือต้นยุค Quaternary การจมอยู่ในทะเล ทำให้อีสานเป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ ที่มีปริมาณมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก จากการวิเคราะห์พบว่า เกลือในภาคอีสานประกอบด้วย โซเดียมคลอไรด์ ยิปซัม โปแตช แมกนีเซียม โปรโมค ซึ่งเป็นสูตรของเกลือทะเล (ไลว : 2519) และจากการวิเคราะห์ภาพถ่ายผ่านดาวเทียมสำรวจทรัพยากรธรณีพบว่า ได้พื้นดินอีสานมีภูเขาเกลือ (Salt Dome) กระจายอยู่ทั่วไป “ภูเขาเกลือ” เป็นแหล่งของเกลือหิน (Rocksalt) ซึ่งเป็นโคตรเหง้าของเกลือสินเธาว์ เกลือหินเป็นแร่ที่มีมากที่สุดของภาคอีสาน

ครอบคลุมตลอดทั้งแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร กรมทรัพยากรธรณี คาดว่า มีปริมาณสำรองทั้งหมด 4,700 ล้านตัน แหล่งเกลือหินที่สำคัญมีดังนี้

1. แหล่งชัยภูมิ มีแนวต่อเนื่องจากด้านขุนทดผ่านบ้านเพชรถึงชัยภูมิ ครอบคลุมพื้นที่มากกว่า 1,550 ตารางกิโลเมตร คาดว่ามีปริมาณมากถึง 1,500 ล้านตัน

2. แหล่งตลาดแค ต่อเนื่องจากอำเภอนโนสูง ผ่านบ้านตลาดแค (ทางแยกเข้าพิมาย) แล้วขนานไปกับเส้นทางโคราช-ขอนแก่น ไปสู่อำเภอประทาย รวมพื้นที่ประมาณ 1,100 ตารางกิโลเมตร มีเกลือหินหนา 207 ฟุตเศษ ปริมาณเกลือที่คำนวณได้มากกว่า 200 ล้านตัน

3. แหล่งมหาสารคาม มีความยาวประมาณ 35 กิโลเมตร กว้าง 15 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 740 ตารางกิโลเมตร นับจากอำเภอมหาสารคาม ไปทางเหนือผ่านยางตลาดถึงกาฬสินธุ์ และจากอำเภอมหาสารคามไปทางใต้ผ่านบรบือ วาปีปทุม ไปเชื่อมกับแหล่งกุลาห้องไ้ และแหล่งตลาดแค มีเกลือหินหนาจาก 168-500 ฟุต มีปริมาณเกลือมากกว่า 700 ล้านตัน

4. แหล่งกุลาห้องไ้ แผ่ขยายรองรับทุ่งกุลาห้องไ้ทั้งหมดเลยไปถึงธวัชบุรี เบลอภูมียโสธร หนาเฉลี่ย 200 ฟุต ที่สุวรรณภูมิดินหนา 300 ฟุต

5. แหล่งบำเหน็จณรงค์ อยู่ในแอ่งแคบ ๆ ประมาณ 3-10 กิโลเมตร อันเป็นที่ตั้งของอำเภอบำเหน็จณรงค์-จัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ แผ่เป็นครึ่งวงกลมลงไปถึงด้านขุนทด ความหนาไม่แน่นอนอยู่ลึกประมาณ 500 ฟุต

6. แหล่งอุบล อยู่ขอบตะวันออกของแอ่งโคราช เริ่มจากบ้านท่าวาริ ขึ้นไปทางเหนือถึงม่วงสามสิบ ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 250 ตารางกิโลเมตร หนาประมาณ 200 ฟุต ปริมาณบ่งชี้มากกว่า 300 ล้านตัน

7. แหล่งหนองคาย มีแนวจากอำเภอกุมภวาปี ผ่านอุดรถึงหนองคาย และข้ามไปถึงประเทศลาว จากอำเภอกุมภวาปี ไปทางตะวันออกเป็นแนวกว้าง 30-40 กิโลเมตร ตามแนวร่องต้นน้ำสงคราม ผ่านสว่างแดนดิน สกลนคร นครพนม ครอบคลุมพื้นที่ฝั่งไทยประมาณ 1,800 ตารางกิโลเมตร ชั้นเกลือหนา 700-800 ฟุต มีปริมาณบ่งชี้ประมาณ 2,000 ล้านตัน

โครงสร้างทางธรณีวิทยาของภาคอีสานจึงประกอบด้วยหินเกลือชุดมหาสารคาม ซึ่งเป็นหินชุดที่มีมากที่สุดของอีสานคลุมทั้งแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร หรือครอบคลุมพื้นที่ 2 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด เกลือไม่สามารถซึมผ่านขึ้นมาบนผิวดินได้โดยแรงดึงดูดของน้ำ ส่วนใหญ่เกลือจากชั้นหินเกลือนี้จะขึ้นมาปรากฏที่ผิวดินได้โดยวิธีการทำนาเกลือ

จากการสำรวจพบว่า ภาคอีสานมีดินเค็มเป็นพื้นที่ถึง 17.8 ล้านไร่ โดยมีการแบ่งชั้นความเค็มของดินไว้เป็น 5 ชั้น คือ (พิชัย : 2526)

1. บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือมาก (Heavily Salt Affected Low Land) มีเกลือปริมาณมากพบคราบเกลืออยู่ทั่วไปบนผิวดิน และในระดับความลึกความชันต่างๆ ของดิน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นหย่อมว้างเปล่า เนื่องจากมีเกลือมาก มีพื้นที่เป็นนาข้าวเป็นส่วนน้อย พืชที่จับได้มักเป็นไม้ทรงพุ่มมีหนาม เช่น หนามแดง หนามพรม หนามปี มีพื้นที่ประมาณ 1.5 ล้านไร่

2. **บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือปานกลาง (Moderately Salt Affected Low Land)** พื้นที่เกลือทั้งหมดเป็น Alluvial Valley พบคราบเกลือตามผิวดินเป็นหย่อม ยกเว้นบริเวณที่ลึกจากผิวดินลงไป 1 เมตร ส่วนมากเป็นนาข้าว หรือมีต้นไม้พวก Dipterocarps ชั้นดินที่มีความเค็มระดับนี้ มีพื้นที่ประมาณ 3.7 ล้านไร่

3. **บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือน้อย (Slightly Salt Affected Low Land)** ไม่พบคราบเกลือตามผิวดินและในชั้นของดิน แต่พบว่าตามแหล่งน้ำ เช่น สระ และบ่อน้ำตื้นๆ มักจะเค็ม พื้นที่เป็น Recent Alluvial Valley ของลุ่มน้ำมูล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนาข้าวและมีต้นไม้หลายชนิดขึ้นอยู่ประปรายใน Low Terrace มีพื้นที่ประมาณ 12.6 ล้านไร่

4. **บริเวณที่ราบสูงประกอบด้วยหินที่มีเกลือ (Elevated Ground Composed of Saline Rocks)** เป็นที่ดอนใน Middle Terrace ไม่พบคราบเกลือตามผิวดินแต่ภายใต้ดินเป็นหินชุด Mesozoic ที่มีเกลืออยู่เมื่อ Shale และ Sandstone ที่มีเกลืออยู่ด้วยสลายตัวก็จะถูกน้ำชะและพัดพาไป ทำให้เกิดดินเค็มในบริเวณพื้นที่ที่ต่ำกว่า คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 19.4 ล้านไร่

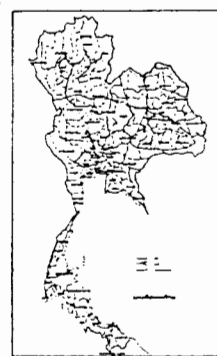
5. **บริเวณที่ไม่มีเกลือเลย (Non-Saline Area)** บริเวณนี้อยู่ใน High Terrace ไม่ปรากฏว่ามีเกลืออยู่เลย มีพื้นที่ประมาณ 67.4 ล้านไร่

สรุปได้ว่าดินเค็มที่เกิดขึ้นพบตามบริเวณที่ลุ่ม Swamp และ Back Swamp เช่น ดินชุดราชบุรี พิมาย ส่วนในบริเวณลานตะพักน้ำระดับต่ำ (Low Terrace) ดินส่วนใหญ่ที่พบเป็นดินชุดร้อยเอ็ด อุดร กุลาร่องไห้ บางครั้งก็พบดินเค็มในบริเวณลานตะพักน้ำระดับกลาง (Middle Terrace) ซึ่งมีดินชั้นล่างเป็นดินเค็ม ได้แก่ ดินชุดโคราชที่มีเกลือ (Korat Saline) ซึ่งชนิดหลังนี้พบน้อยมาก

การแพร่กระจายของดินเค็มในจังหวัดต่างๆ ของภาคอีสาน พบว่าจังหวัดที่มีดินเค็มมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา 476,204 ไร่ จังหวัดมหาสารคาม 168,010 ไร่ จังหวัดนครพนม 160,103 ไร่ และจังหวัดสกลนคร 127,276 ไร่ ดังรายละเอียดในตารางที่ 2

แผนการแพร่กระจายของดินเค็ม จังหวัดชัยภูมิ

มาตราส่วน 1:250,000

- คำอธิบายสัญลักษณ์แผนที่
- ภูเขา
  - หนอง
  - ฝาย
  - ถนน
  - รางรถไฟ
  - รางน้ำ
  - ฝาย
  - ฝาย
  - ฝาย
  - ฝาย

หมายเลข โซนแผนที่	เครื่องหมายแผนที่	เนื้อที่	
		ไร่	%
1	พื้นที่ดินเค็ม มีปริมาณเกลือต่ำกว่า 50 มิลลิกรัม/ลิตร	1,150	0.30
2	พื้นที่ดินเค็มเล็กน้อย ปริมาณเกลือ 50-100 มิลลิกรัม/ลิตร	12,315	0.33
3	พื้นที่ดินเค็มปานกลาง ปริมาณเกลือ 100-200 มิลลิกรัม/ลิตร	350,033	0.96
4	พื้นที่ดินเค็มมาก ปริมาณเกลือ 200-300 มิลลิกรัม/ลิตร	2,100,775	5.75
5	พื้นที่ดินเค็มหนัก ปริมาณเกลือ 300-400 มิลลิกรัม/ลิตร	30,000,000	81.54
6	พื้นที่ดินเค็มหนักมาก ปริมาณเกลือ 400-500 มิลลิกรัม/ลิตร	1,200,000,000	32.15
7	พื้นที่ดินเค็มหนักมากมาก ปริมาณเกลือ 500-600 มิลลิกรัม/ลิตร	3,000,000	0.82
รวม		7,000,000	100.00

กรมการเกษตรและสหกรณ์
กรมส่งเสริมการเกษตร
กองส่งเสริมการเกษตร

สงวนลิขสิทธิ์
ห้ามทำซ้ำโดยไม่ได้รับอนุญาต
ข้อมูลนี้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการ
วางแผนการกระจายดินเค็ม
ในจังหวัดชัยภูมิ

ตารางที่ 2 แสดงดินเค็มในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคอีสาน

จังหวัด	ระดับความเค็ม (ไร่)			
	I	II	III	รวม
นครราชสีมา	475,204	648,122	1,403,836	2,527,162
มหาสารคาม	168,010	228,535	1,129,775	1,526,320
นครพนม	160,103	376,243	968,624	1,504,970
สกลนคร	127,276	97,859	851,911	1,077,046
ขอนแก่น	91,170	119,746	510,281	721,197
หนองคาย	87,988	131,064	151,228	370,280
ร้อยเอ็ด	80,920	661,881	1,127,688	1,127,688
อุบลราชธานี	67,353	11,816	957,121	1,036,290
ชัยภูมิ	63,891	186,882	392,134	642,907
อุดรธานี	53,589	495,937	1,009,413	1,558,939
บุรีรัมย์	53,545	450,938	1,454,096	1,958,579
สุรินทร์	38,589	43,667	413,311	495,567
ยโสธร	4,941	78,812	1,460,484	1,544,237
ศรีสะเกษ	3,315	131,494	99,450	234,259
กาฬสินธุ์	868	27,353	716,383	744,604
เลย	-	-	-	-
รวม	1,476,762	3,690,249	12,645,735	17,812,846
ร้อยละ	1.41	3.53	12.08	17.02

ที่มา : กรมพัฒนาที่ดิน

หมายเหตุ : I = บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือมาก ในฤดูแล้งพบคราบเกลือมากกว่า 50% ของพื้นที่

II = บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือปานกลาง ในฤดูแล้งพบคราบเกลือบนผิวดินอยู่ระหว่าง 10-50% ของพื้นที่

III = บริเวณที่ลุ่มที่มีเกลือน้อย ในฤดูแล้งจะมีคราบเกลืออยู่ระหว่าง 0-10 % ของพื้นที่

3.2 สถานการณ์การทำนาเกลือในภาคอีสาน

จากการพบหลักฐานทางด้านโบราณคดี การทำเกลือในภาคอีสานมีมาตั้งแต่อดีต ในบริเวณที่เรียกว่า แอ่งโคราช ได้แก่บริเวณลุ่มน้ำชี และน้ำมูล แถบจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น ร้อยเอ็ด พบเศษเครื่องปั้นดินเผาบนเนินดิน (หม้อ ไท) ซึ่งเป็นภาชนะที่ใช้สอยในการต้มเกลือ และใส่เกลือปะปนอยู่มาก ซึ่งมักอยู่ใกล้กับแหล่งชุมชนโบราณ

การทำเกลือในอดีต ชาวบ้านจะขุดคราบเกลือที่ปรากฏบนผิวดิน ซึ่งปรากฏในฤดูแล้งมารวม ๆ กัน แล้วนำมาละลายน้ำ นำไปใส่รางไม้กรองจนได้น้ำเกลือใสแล้วจึงนำไปต้ม การทำเกลือแบบนี้เป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน หรือนำไปแลกสินค้าประเภทอื่น ๆ ต่อ

มาได้ขยายพื้นที่ในการทำเกลือมากขึ้น จนเป็นอาชีพหนึ่งของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อมีการต้มเกลือมาก การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเอามาเป็นเชื้อเพลิงก็มีมาก การหาไม้ฟืนยากลำบากขึ้น การผลิตเกลือจึงเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการขุดเจาะน้ำใต้ดินเค็มสูงขึ้นมาทำนาเกลือ โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 โดยประมาณ จากการที่กรมทรัพยากรธรณีได้เจาะหลุมสำรวจแหล่งทรัพยากรตามธรรมชาติ และแหล่งน้ำใต้ดิน เพื่อใช้ในการอุปโภค และบริโภค บริเวณหลังที่ว่าการอำเภอบรบือ 1 หลุม พบว่าน้ำใต้ดินมีความเค็มประมาณ 50-60 mmho/cm ซึ่งสามารถนำมาตากให้แห้งหรือต้มเป็นเกลือได้ มีคุณภาพปริมาณโซเดียมคลอไรด์สูงเฉลี่ยร้อยละ 96 เมื่อเทียบกับเกลือทะเลที่ผลิตได้ภายในประเทศ มีราคาเป็นที่ต้องการของตลาด เมื่อประชาชนรอบ ๆ บริเวณนั้นทราบข่าวก็ได้ขุดเจาะน้ำใต้ดินขึ้นมาทำเกลือกัน ต่อมากิจการนาเกลือ ได้ขยายตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ มีการขยายการผลิตมากขึ้นตามความต้องการของตลาด ที่เกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ทำให้ความต้องการเกลือเพื่อใช้ในการผลิตสินค้าต่างๆ มีมากขึ้น เช่น อุตสาหกรรมกระจก โซดาแอช คลอรีน ผงซักฟอก และใช้ในการผลิตเคมีภัณฑ์ต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก มีการลงทุนตั้งโรงงานผลิตเกลือสินเธาว์ ขนาดกลางและขนาดใหญ่ ทำการผลิตเกลือเพื่อบริโภคและเพื่ออุตสาหกรรม การทำนาเกลือสินเธาว์ในภาคอีสานโดยทั่วไปขาดการเอาใจใส่ในเทคนิคการผลิต และขาดการตระหนักถึงผลเสีย ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรธรรมชาติและประชาชนทั่วไป จนเกิดวิกฤตการณ์ครั้งใหญ่ในบริเวณพื้นที่หนองบ่อ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำของลำน้ำเสียวใหญ่ ในปี 2532 และ 2533 ประชาชนได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวคัดค้าน ยื่นข้อเสนอดังรัฐบาล ซึ่งนายกรัฐมนตรีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีคำสั่ง 3/2532 ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518 ใช้อำนาจตามมาตรา 20 ให้อำนาจการสูบน้ำเกลือและเคลื่อนย้ายน้ำเกลือโดยเด็ดขาด มีผลบังคับใช้เฉพาะพื้นที่ตลอดลำน้ำเสียว จังหวัดอื่นมิได้ยุติการทำนาเกลือแต่อย่างใด ยังมีการลักลอบทำนาเกลืออยู่ต่อไป การทำนาเกลือโดยวิธีการต้มและตากจึงยังมีอยู่ ได้มีการย้ายฐานการผลิตไปสู่พื้นที่อื่นๆ ในภาคอีสาน ได้แก่ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย อำเภอบ้านม่วง และอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดสกลนคร อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม อำเภอโนนสูง และอำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา และอำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบจากการทำเกลือต่อระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อมของอีสานอย่างกว้างขวาง มีการแพร่กระจายดินเค็มเร็วยิ่งขึ้น

ในรัฐบาลชุดนายอานันท์ ปันยารชุน ได้แก้ไข พรบ.แร่ ให้เปิดช่องทางการทำนาเกลือได้ต่อไป โดยผ่านการเห็นชอบจากสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2534 กฎหมายดังกล่าวสอดคล้องเจตนานิติบัญญัติขึ้น เพื่อรองรับเหมืองเกลือหินเถื่อน และแร่เกลือหินเถื่อนให้ถูกต้องตามกฎหมาย ด้วยการเปิดโอกาสให้ขอใบอนุญาตได้ง่ายๆ และมีมาตรการควบคุมที่ไม่เคร่งครัดและรัดกุม ส่งผลให้การทำนาเกลือในภาคอีสานขยายตัวลุกลามออกไปทุกแห่งที่มีเกลือ

ลักษณะการทำเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มี 2 วิธี คือ

1. การต้มเกลือ เป็นวิธีที่ใช้กันทั่วไป โดยการขุดผิวดินที่มีคราบเกลือขึ้นมากรอง เอามาละลายแล้วกรองน้ำออกมา นำมาต้มเพื่อให้น้ำระเหยคงเหลือแต่เกลือ

2. การทำนาเกลือ มี 2 วิธี คือ

2.1 วิธีที่ 1 โดยการเจาะบ่อบาดาลลงใต้ดิน แล้วสูบน้ำเกลือใต้ดินที่เกิดจากการละลายของแร่เกลือหิน (Rock Salt) ที่อยู่ในรูปของน้ำบาดาลมาต้มหรือตาก

2.2 วิธีที่ 2 โดยการใช้ น้ำจืดบนผิวดินอัดลงไปละลายแร่เกลือหินใต้ดิน แล้วสูบน้ำเกลือมาตาก เรียกว่า วิธีการทำเหมืองละลายแร่ (Solution Mining)

การทำเกลือทั้งสองวิธี นับเป็นการทำเหมืองแร่ ซึ่งต้องขอประทานบัตร แต่ขณะนี้ มีเพียงบริษัทไทยอาซาฮีโซดาไฟ จำกัด และบริษัทสหศรีชัย เคมีคอลส์ จำกัด เท่านั้น ที่ได้ถือประทานบัตรตาม พรบ.แร่ พ.ศ.2510

การผลิตเกลือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงแม้จะมีปัญหาต่างๆ มากมาย ทั้งที่รัฐบาลได้ใช้มาตรการและกำหนดนโยบายในการสั่งห้ามผลิตเกลือในบางพื้นที่ ก็มีการย้ายไปผลิตแหล่งใหม่ หรือมีการลักลอบทำการผลิต มีการกำหนดเขตพื้นที่ให้ทำการผลิต และมีข้อกำหนดในการตั้งโรงงานที่จะผลิตเกลือ แต่ก็มีผู้ทำการผลิตนอกพื้นที่ที่กำหนด หรือผลิตโดยไม่จดทะเบียนโรงงาน ผลิตโดยไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดให้ดีพอ จึงมีนักลงทุนหลายรายย้ายฐานการผลิตมายังพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่น การผลิตเกลือในภาคนี้จึงยังคงมีอยู่ต่อไป เนื่องจากความต้องการของตลาดที่มีอยู่ และทรัพยากรธรรมชาติเกลือหินที่มีอยู่มากมายมหาศาล

กระทรวงอุตสาหกรรม ได้ออกประกาศ ลงวันที่ 9 กรกฎาคม 2534 กำหนดท้องที่อนุญาตให้ตั้งโรงงานทำเกลือสินเธาว์ และโรงงานสูบน้ำเกลือขึ้นมาจากใต้ดิน ในท้องที่ซึ่งมีการผลิตเกลืออยู่เดิม หรือมีความเหมาะสมในแหล่งน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำผิวดิน และไม่เป็นแหล่งเกษตรกรรม หรือพื้นที่ป่าไม้ในบางพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ สกลนคร นครราชสีมา มหาสารคาม หนองคาย และอุดรธานี (*ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : 2537*)

ผู้ได้รับอนุญาตให้ประกอบกิจการโรงงานดังกล่าว ต้องปฏิบัติตาม พรบ.โรงงาน พ.ศ. 2535 และ พรบ.อื่นที่เกี่ยวข้องโดยเคร่งครัด ดังนั้นผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตหรือผู้ที่ได้รับอนุญาตแล้วแต่ไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไข ก็สามารถดำเนินการตามกฎหมายได้ทันที

ปัจจุบันการผลิตเกลือสินเธาว์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีผู้ผลิต 2 ประเภท คือ ผู้ผลิตซึ่งจดทะเบียนโรงงาน โดยในปี 2537 มีโรงงานของจดทะเบียน จำนวน 51 โรงงาน มหาสารคาม 34 แห่ง นครราชสีมา 13 แห่ง สกลนคร 3 แห่ง และขอนแก่น 1 แห่ง ส่วนผู้ผลิตอีกประเภทหนึ่งคือ ผู้ผลิตรายย่อยซึ่งไม่ได้จดทะเบียนโรงงาน ในปี 2537 มีจำนวน 210 ราย แยกเป็นจังหวัดอุดรธานี ในท้องที่อำเภอบ้านดุง 90 ราย จังหวัดสกลนคร ท้องที่อำเภอบ้านม่วง 87 ราย จังหวัดหนองคาย ท้องที่อำเภอโพนพิสัย 31 ราย และจังหวัดนครราชสีมา ท้อง

ที่อำเภอพิมาย และอำเภอโนนไทย 2 ราย (สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : 2537)

ปริมาณการผลิตเกลือสินเธาว์ มีปริมาณรวม 518,227 ตัน โดยปริมาณร้อยละ 80 ของปริมาณการผลิต ถูกส่งจำหน่ายไปยังต่างประเทศ

ลำดับเหตุการณ์วิกฤติปัญหาเกลือภาคอีสาน

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
ปี 2514	มีผู้พบว่า น้ำบาดาลใต้ดินสามารถสูบขึ้นมาต้ม เพื่อทำเกลือสินเธาว์ได้ จึงเริ่มการทำธุรกิจนาเกลือ ทั้งต้มเกลือและตากเกลือ ต่อมาพบว่าน้ำใต้ดินบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม มีความเค็มสูง จนสามารถสูบน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาต้มเกลือได้ และมีการลักลอบตัดไม้มาทำเชื้อเพลิง
ปี 2519	เริ่มความขัดแย้งระหว่างชาวนาเกลือ กับชาวนาข้าว
16 มิถุนายน 2523	พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ออกคำสั่งนายกรัฐมนตรี ที่ 4/2523 ลงวันที่ 16 มิถุนายน 2523 กำหนดมาตรการเพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยให้ผู้ประกอบกิจการทำนาเกลือ หรือผลิตเกลือสินเธาว์ในบริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่หยุดประกอบกิจการ ภายหลังคำสั่งดังกล่าวกิจการนาเกลือได้หยุดไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนถึงปี 2526 มีการรื้อฟื้นทำเกลือกันอีก
ปี 2526	ธุรกิจนาเกลือฟื้นตัวอีกครั้ง เพราะความต้องการเกลือในอุตสาหกรรมมีสูงมาก เกลือมีราคาแพง โดยใช้ช่องว่างคำสั่งห้ามที่ไม่รัดกุม ขณะนั้นการต้มเกลือได้ย้ายจากบริเวณหนองบ่อ ไปทำในเขตไหล่เคียง จนปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มรุนแรงขึ้นในช่วงปี 2530 - 2532
ปี 2529	คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้พิจารณาเห็นว่า การแก้ไขปัญหายางของทางราชการที่ผ่านมาไม่เป็นผล จึงได้จัดทำนโยบายและแผนปฏิบัติการทั้งระยะสั้นและระยะยาว คือ การห้ามและหยุดการกระทำ ซึ่งการขุดเจาะและเอาเกลือมาต้มตามบริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมจากการผลิตเกลือสินเธาว์ ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2530 โดยเฉพาะกรณีที่เร่งรัดให้ออกกฎหมายควบคุมการผลิตเกลือสินเธาว์ ด้วยการร่าง พรบ.แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายว่าด้วยแร่ โดยมีกรมทรัพยากรธรณีเป็นเจ้าของเรื่อง
22 พฤศจิกายน 2532	พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ออกคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 3/2532 ลงวันที่ 22 พ.ย. 2532 กำหนดมาตรการเพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มน้ำเสียใหญ่ โดยปรับปรุงจากคำสั่งห้ามทำเกลือฉบับเดิมให้รัดกุมยิ่งขึ้น แต่การลักลอบทำนาเกลือก็ยังมีอยู่ต่อไป โดยไม่มีการจับกุมผู้ละเมิดกฎหมาย

<p>10-15 เมษายน 2533</p>	<p>เกิดเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเสียว สมัยพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี และนายบรรหาร ศิลปอาชาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้เนื่องจากการทำเกลือในพื้นที่บริเวณหนองบ่อ อ.บรบือ จ.มหาสารคาม ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำเสียวใหญ่ ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อมของหนองบ่อและลำเสียวใหญ่ ระยะทางประมาณ 250 กิโลเมตร จนได้รับความเสียหายใน 8 อำเภอ 3 จังหวัด ได้แก่ อ.บรบือ อ.นาตุน และอ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม อ.เกษตรวิสัย อ.ปทุมรัตน์ อ.สุวรรณภูมิ และอ.โพนทราย จ.ร้อยเอ็ด และอ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ</p> <p>ในวันที่ 15 เมษายน 2533 นายบรรหาร ศิลปอาชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้สั่งการให้เจ้าหน้าที่หน่วยปราบปรามจราจร จากตำรวจกองปราบไซค์ 4 จำนวน 500 นาย มาสลายการชุมนุม ซึ่งหน่วยดังกล่าวติดอาวุธจะสามารถสลายได้ และจับผู้นำจากการชุมนุมไปสอบสวน รวม 45 คน พร้อมตั้งข้อหา 6 ข้อหา หลังจากนั้น ได้มีการยุติการทำนาเกลือในพื้นที่โดยเด็ดขาด ตามคำสั่งนายกรัฐมนตรี ที่ 3 /2533 และการอนุมัติงบประมาณ 800 ล้านบาท สำหรับการฟื้นฟูลำน้ำเสียวใหญ่</p>
<p>24 เมษายน 2533</p>	<p>กรม.มีมติให้กำหนดมาตรการควบคุมการขุดเจาะน้ำเกลือ และการทำนาเกลือโดยเฉพาะการขุดเจาะที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ดังที่เกิดปัญหาขัดแย้งอย่างรุนแรงในพื้นที่อำเภอบรบือ และอำเภอวาปีปทุม</p>
<p>22 พฤษภาคม 2533</p>	<p>เรื่องดังกล่าวเข้าสู่ที่ประชุม กรม.อีกครั้ง ปรากฏว่า กรม.ยอมรับร่าง พรบ.แร่ ซึ่งเพิ่มเติมเกลือเป็นแร่ชนิดหนึ่ง โดยเจตนารมณ์นั้นต้องการควบคุมให้การทำนาเกลืออยู่ภายใต้การควบคุมเป็นไปตามหลักวิชาการ และไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ผลตามมาก็คือ มีการต่อต้าน พรบ.ดังกล่าวว่า เป็นส่วนที่เอื้อให้กลุ่มทุนรายใหญ่ดำเนินการทำนาเกลือต่อไปอย่างชอบธรรม</p>
<p>22 มิถุนายน 2533</p>	<p>คณะกรรมการกิจการสภาผู้แทนราษฎรร่วมกับกลุ่มแนวร่วม ส.ส.อีสาน และองค์กรพัฒนาเอกชนหลายหน่วยงาน จัดสัมมนาขึ้นที่รัฐสภาเรื่อง “วิเคราะห์ร่าง พรบ.แร่ฉบับแก้ไขใหม่กับอนาคตเกษตรภาคอีสาน” โดยมีตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วมจำนวนมาก ซึ่งที่ประชุมมีความเห็นตรงกันว่ากฎหมายดังกล่าวจะส่งผลเสียถึงเกษตรภาคอีสาน เพราะจะทำให้ผลกระทบจากการทำเกลือแผ่ขยายลุกลามออกไปอย่างกว้างขวาง</p>
<p>23 สิงหาคม 2533</p>	<p>กรมอัยการมีคำสั่งไม่ฟ้องผู้ต้องหาคดีลำน้ำเสียวจำนวน 45 คน โดยให้เหตุผลว่าการที่ผู้ต้องหาชุมนุมเรียกร้องนั้น เป็นการเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองปฏิบัติตามกฎหมาย โดยการปราบปรามผู้ทำนาเกลือ ซึ่งเป็นการทำตามคำสั่งนายกรัฐมนตรี ในการสั่งให้มีการคุ้มครองสิทธิและผลประโยชน์ของเกษตรกร และการชุมนุมดังกล่าวโดยมีการปิดถนนก็ไม่ได้ใช้ความรุนแรง และมีได้ทำให้ทรัพย์สินของทางราชการเสียหายหรือทำให้การสัญจรติดขัดแต่อย่างใด เพียงก่อให้เกิดความไม่สะดวกเท่านั้น การฟ้องคดีนี้ไม่เป็นประโยชน์แก่สาธารณชน จึงมีคำสั่งไม่ฟ้องผู้ต้องหาทั้ง 45 คน</p>

17 ตุลาคม 2533	ตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน เดินทางเข้าแจ้งความร้องทุกข์ต่อนายวิสิทธิ์ น้อยพันธ์ อธิบดีกรมทรัพยากรธรณี กระทรวงอุตสาหกรรม เพื่อให้กรมประสานกับเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าจับกุมผู้ทำเกลือใน 7 จังหวัดภาคอีสาน ตามความผิด พรบ.แร่ พ.ศ.2510 แต่ได้รับการปฏิเสธด้วยเหตุผลว่า มีปัญหาข้อกฎหมายว่า การทำนาเกลือในภาคอีสานเป็นการทำผิดกฎหมายหรือไม่ ซึ่งกำลังให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตีความอยู่
26 มกราคม 2534	ตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านจำนวน 30 คน เข้าพบนายประยูร สุรนิงศ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม ในรัฐบาลชุด พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลสั่งยุติการทำเกลือใน 7 จังหวัดภาคอีสาน แต่ไม่เป็นผล โดยกระทรวงยืนยันว่า การยกเลิกการทำเกลือทำไม่ได้ เพราะอุตสาหกรรมเกลือสามารถนำเงินตราเข้าประเทศได้เป็นอย่างมาก เปรียบเหมือนกับมีบ่อน้ำมันใต้ดินเลยทีเดียว
23 กุมภาพันธ์ 2534	คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ซึ่งประกอบด้วยนายทหารระดับสูงเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลชุด พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ และมีการตั้งรัฐบาลชุดนายอานันท์ ปันยารชุน ในเวลาต่อมา
14 พฤษภาคม 2534	คณะรัฐมนตรีชุดนายอานันท์ ปันยารชุน มีมติรับหลักการร่าง พรบ.แร่ ฉบับใหม่อีกครั้ง และส่งให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติพิจารณา
31 พฤษภาคม 2534	สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ลงมติรับหลักการในวาระแรกแก่ร่าง พรบ.แร่ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมตามที่รัฐบาลชุดนายอานันท์ ปันยารชุนเสนอ
18 มิถุนายน 2534	ตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านจำนวน 15 คน เข้ายื่นประจามติ คัดค้านการทำเกลือในภาคอีสาน ที่มีบัญชีรายชื่อราษฎรผู้คัดค้าน 6,000 รายชื่อ ถึงนายอานันท์ ปันยารชุน ที่ทำเนียบรัฐบาล พร้อมกับแสดงการคัดค้านร่าง พรบ.แร่ที่กำลังอยู่ระหว่างการพิจารณาของสภานิติบัญญัติในการแปรญัตติในวาระที่สอง และได้ยื่นจดหมายคัดค้านร่างกฎหมายดังกล่าวถึงกรมการแปรญัตติที่สภานิติบัญญัติในเวลาต่อมาด้วย
6 กรกฎาคม 2534	สภานิติบัญญัติแห่งชาติลงมติผ่านร่าง พรบ.แร่ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม เพื่อประกาศบังคับใช้เป็นกฎหมายต่อไป
15-16 ตุลาคม 2534	ตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ประมาณ 100 คน ร่วมชุมนุมที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และท้องสนามหลวงในงาน “มหกรรมเสียงของผู้ไร้สิทธิ์” เพื่อยืนยันข้อเรียกร้องเดิม และประกาศต่อสู้ในระดับท้องถิ่นต่อไป ทั้งนี้ในงานมหกรรมดังกล่าว นอกจากมีผู้เดือดร้อนจากปัญหาโครงการเขื่อนปากมูล ปัญหาโครงการจัดที่ทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.) และปัญหาสภาพการเกษตรแห่งชาติเข้าร่วมด้วยรวมทั้งสิ้น 1,000 คน หนึ่งงานดังกล่าวจัดโดย สหพันธ์นิสิต

	นักศึกษาแห่งประเทศไทย(สนนท.) และคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.)
2 ธันวาคม 2534	คณะกรรมการชาวบ้านฯ อ.จตุรัส จ.ชัยภูมิ เข้าร้องเรียนความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือกับนายอำเภอ และมีการรับปากว่าจะจัดการกับผู้ทำนาเกลือภายในวันที่ 12 ธันวาคม แต่ไม่ปรากฏว่ามีการดำเนินการแต่อย่างใด
ปี 2537	อุตสาหกรรมเกลือ เริ่มส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากก่อให้เกิดปัญหามลพิษทางอากาศ องค์กรชาวบ้านได้มีการร้องเรียนให้มีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นคือ 1. การจัดทำหนังสือร้องเรียนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น ฝ่ายปกครอง กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงอุตสาหกรรม ฯลฯ 2. การศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนพื้นที่ปัญหานาเกลืออื่นๆ 3. การประสานความร่วมมือกับองค์กรชาวบ้านอื่นๆ ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
ปัจจุบัน	มีเครือข่ายชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือและอุตสาหกรรมเกลือในภาคอีสาน และพร้อมที่จะมีการเคลื่อนไหวคัดค้านกิจกรรม อันก่อให้เกิดผลกระทบขึ้น

ที่มา : นาเกลืออีสาน ใครได้ใครเสีย, คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, มกราคม 2538. และหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ 14 - 15 กันยายน 2539.

3.3 จังหวัดชัยภูมิ กับแหล่งการทำนาเกลือ

จังหวัดชัยภูมิเป็น 1 ใน 19 จังหวัด ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีเนื้อที่ประมาณ 12,778.3 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 7,986,429 ไร่ คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 7.6 ของภาค และร้อยละ 2.5 ของพื้นที่ประเทศไทย มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 4 ของภาค และเป็นอันดับ 9 ของประเทศ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 14 อำเภอ 1 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอบ้านแท่น อำเภอคอนสวรรค์ อำเภอแก้งคร้อ อำเภอหนองบัวแดง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอภูเขียว อำเภอคอนสาร อำเภอบ้านเขว้า อำเภอจตุรัส อำเภอเทพสถิตย์ อำเภอบำเหน็จณรงค์ อำเภอหนองบัวระเหว อำเภอภักดีชุมพล และกิ่งอำเภอเนินสง่า มีอาณาเขตติดต่อ กับจังหวัดขอนแก่น ทางทิศเหนือ และทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา ทางทิศใต้ และทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์ทางทิศเหนือและทิศตะวันตก และติดต่อกับจังหวัดลพบุรีทางทิศตะวันตก

จังหวัดชัยภูมิเป็นพื้นที่หนึ่งในผืนดินภาคอีสาน ที่มีชั้นของเกลือหิน แอ่งโคราช-อุบล ในบริเวณแหล่งชัยภูมิ แหล่งบำเหน็จณรงค์ ที่อยู่ในอำเภอจตุรัส และบำเหน็จณรงค์ จึงมีสภาพดินเค็มน้อยถึงเค็มจัด บริเวณทางตอนล่างของจังหวัดได้แก่ อำเภอจตุรัส บำเหน็จณรงค์ เมืองบ้านเขว้า และกิ่งอำเภอเนินสง่า

ตารางที่ 3 แสดงความเค็มของดินจังหวัดชัยภูมิ

ความเค็มของดิน	พื้นที่ประมาณ (ไร่)	ร้อยละของ จังหวัด	อำเภอ/กิ่งอำเภอ
1.ดินเค็มน้อย	878,568	60	อ.จัตุรัส อ.บำเหน็จณรงค์ อ.เมือง อ.บ้านเขว้า และกิ่งอ.เนินสง่า
2.ดินเค็มปานกลาง	315,505	22 (พื้นที่นา)	อ.จัตุรัส อ.บำเหน็จณรงค์ อ.เมือง อ.บ้านเขว้า และกิ่งอ.เนินสง่า
3.ดินเค็มจัด	87,843	6 (พื้นที่นา)	อ.จัตุรัส อ.บำเหน็จณรงค์ อ.เมือง อ.คอนสวรรค์ และกิ่งอ.เนินสง่า

ที่มา : รายงานการศึกษาภาวะเศรษฐกิจอุตสาหกรรมจังหวัดชัยภูมิ ปี 2536

เนื่องจากจังหวัดชัยภูมิ มีชั้นของเกลือหิน แอ่งโคราช-อุบล ในบริเวณแหล่งชัยภูมิ แหล่งบำเหน็จณรงค์ ในอำเภอจัตุรัส และอำเภอบำเหน็จณรงค์ จึงมีสภาพเป็นพื้นที่ที่ต้องเผชิญกับปัญหาการทำนาเกลือในอำเภอจัตุรัส ซึ่งนักลงทุนได้เริ่มทำนาเกลือมาตั้งแต่ปี 2528-2529 โดยนายทุนได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินในอำเภอจัตุรัส และบำเหน็จณรงค์ เพื่อทำนาเกลือ และได้ยุติลงเมื่อปี 2535 เป็นต้นมา แต่เมื่อปี 2538 จนถึงปัจจุบันยังพบว่า คงมีการลักลอบสูบน้ำเกลือจำหน่ายอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้พื้นที่อำเภอบำเหน็จณรงค์ จะเป็นฐานการผลิตแร่ “โปแตส” ซึ่งมีปริมาณสำรองถึง 570 ล้านตัน มูลค่ากว่า 12,635 ล้านบาท โดยบริษัทเหมืองแร่โปแตส อาเซียน จำกัด (Asean Potash Mining Company Limited) ซึ่งก่อเกิดจากความร่วมมือของประเทศอาเซียน จากผลการประชุมสุดยอดผู้นำรัฐบาลอาเซียน เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2519 ที่บาหลี ประเทศอินโดนีเซีย จะเริ่มในปี 2542 ซึ่งจะทำให้เกิดเกลือโซเดียมคลอไรด์เพิ่มขึ้น

บทที่ 4

องค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน : กรณีศึกษา กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ

4.1 สถานการณ์การทำนาเกลือจังหวัดชัยภูมิ

ปัญหาและผลกระทบจากการทำเกลือในพื้นที่ภาคอีสาน แนวโน้มในปัจจุบันและอนาคต ยังคงมีอัตราการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากความต้องการทรัพยากรเกลือ เป็นวัตถุดิบที่มีความต้องการใช้สูงมากในวงการอุตสาหกรรมหลายแขนง ตามอัตราการเติบโตอุตสาหกรรมภายในประเทศ ทั้งนี้ภาครัฐก็ยังไม่มีความมาตรการใดๆ ที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างเด็ดขาด ปัจจุบันการทำนาเกลือยังขาดความรับผิดชอบ ไม่มีระบบการควบคุมที่ดี ทำให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและทำความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน

บริเวณพื้นที่บ้านหนองบัวรอง อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ เป็นพื้นที่ที่มีการทำนาเกลือมาตั้งแต่ปี 2528 - 2529 ธุรกิจการทำนาเกลือเฟื่องฟูมาก จากลานมันทุกลานเปลี่ยนสภาพมาเป็นนาเกลือ วิกฤตการณ์ของสภาพแวดล้อมเริ่มเปลี่ยนไป ดินเริ่มแข็งเป็นสีดำ เค็มจนต้นไม้ใบหญ้ายืนแห้งตาย สร้างความเสียหายแก่ระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ใกล้เคียง คือหนองหินตั้ง และบึงละหาน ซึ่งเป็นบึงน้ำจืดขนาดใหญ่ อันเป็นแหล่งผลิตอาหารธรรมชาติที่เลี้ยงดูผู้คนมาหลายชั่วอายุคน จนกระทั่งชาวบ้านจาก 18 หมู่บ้านที่อาศัยอยู่รอบบึงละหาน อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ได้ตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจึงได้ร่วมมือกันเคลื่อนไหว และร้องเรียนให้หน่วยงานของรัฐปิดกิจการนาเกลือ และได้ยุติลงตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา

ถึงแม้ว่าจะมีการยุติการทำนาเกลือในพื้นที่อำเภอจัตุรัสมาแล้วก็ตาม เมื่อปี 2538 ที่ผ่านมา ผู้ประกอบการก็ยังลักลอบการทำนาเกลืออีก และได้ถูกสั่งปิดไปอีกครั้งก็ตาม แต่ก็ยังคงมีการลักลอบสูบน้ำเกลือไปจำหน่ายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมอื่นๆ อยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

4.2 การก่อเกิดกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน

มองย้อนไปในอดีต การทำนาเกลือของจังหวัดชัยภูมิ ได้เริ่มเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2528 โดยการเจาะเป็นบ่อน้ำบาดาลลงใต้ดิน แล้วสูบน้ำเกลือใต้ดิน ที่เกิดจากการละลายของแร่เกลือหิน (Rocksalt) อยู่ในรูปของน้ำบาดาล แล้วเอาน้ำเกลือที่ได้มาต้มหรือตาก ในระยะแรกมีผู้ประกอบการเพียง 1-2 ราย ทำนาเกลือโดยสูบน้ำเกลือขึ้นมาตากบนลานตากมัน (โดยตัดแปลงลานตากมันสำปะหลังเป็นลานตากเกลือ) ต่อมาก็มีการขยายกิจการ มีผู้ประกอบการเพิ่มขึ้นเป็น 6 ราย (ช่วงปี 2532 - 2534) โดยผู้ประกอบการเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากนักการเมืองที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น

การประกอบการทำนาเกลือ จะทำกันบริเวณริมถนนทางหลวงเส้นจัตูรัส - ชัยภูมิ บริเวณที่ตั้งบ้านหนองบัวรอง ตำบลหนองบัวใหญ่ (๕ ราย) พื้นที่ทำนาเกลือประมาณ 2,000 ไร่ และบริเวณบ้านโนนไฮ ตำบลสะพาน อำเภอจตุรัส (บริษัทจตุรัส) ผู้ประกอบการกิจการทำนาเกลือได้ทำอย่างเปิดเผย โดยมีได้รับใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน

สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำนาเกลือ

จากการประกอบกิจการการทำนาเกลือของนายทุนในอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ได้ก่อให้เกิดปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทางด้านระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อม จากการถ่ายเทน้ำเสียออกสู่พื้นที่นาข้าวรอบๆ เป็นบริเวณกว้าง จนทำให้สภาพดินเค็มจากชาวบ้านที่มีอาชีพทำนา ไม่สามารถเพาะปลูกตามฤดูกาลได้ เกิดปัญหาต่างๆ สรุปได้ดังนี้

1. พื้นที่ทำการเกษตรเสียหาย น้ำเค็มไหลลงสู่ที่นาของชาวบ้านบริเวณรอบๆ ลานตากเกลือ พื้นที่ทำกินของชาวบ้านได้รับความเสียหายมากกว่า 200 ไร่

2. แหล่งน้ำสาธารณะใช้ประโยชน์ไม่ได้ น้ำเค็มจากลานตากเกลือไหลลงสู่หนองหินตั้งที่มีเนื้อที่ 211 ไร่ ซึ่งเป็นหนองน้ำสาธารณะของบ้านหนองบัวรอง ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้

3. ผลกระทบต่อบึงสะพาน ในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำเกลือจะไหลลงสู่บึงสะพานที่มีเนื้อที่ 18,000 ไร่ ซึ่งเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่ ชาวบ้าน ตำบลหนองบัวใหญ่ ตำบลสะพาน ตำบลหนองบัวบาน และตำบลบ้านกอก ใช้เป็นแหล่งจับปลา ทำประมงพื้นบ้าน

บึงสะพานยังเป็นสถานที่ตั้ง สถานีประมงน้ำจืด จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน เมื่อน้ำในบึงสะพานมีความเค็มมากขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อ การเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืดได้น้อยลง นักวิชาการสถานีประมงแห่งนี้อยอมรับว่า **“ตั้งแต่เริ่มมีการทำนาเกลือ น้ำในบึงสะพานมีความเค็มขึ้น”** ส่งผลต่อการเปลี่ยนถ่ายน้ำในบ่อเลี้ยงปลาบ่อยๆ ปลาน้ำจืดบางชนิดจะต้องสูญพันธุ์ไป

นอกจากนี้ บึงสะพานยังเป็นแหล่งน้ำดิบที่การประปา อำเภอจตุรัส นำมาใช้ทำน้ำประปาให้ชาวบ้าน 5 ตำบลได้ใช้คือ ตำบลสะพาน ตำบลหนองบัวใหญ่ อำเภอเมืองจตุรัส ตำบลกุดน้ำใส ตำบลหนองโดน จากการทำนาเกลือทำให้น้ำในบึงสะพานมีความเค็มมากขึ้น ทำให้การประปาต้องย้ายแหล่งสูบน้ำดิบใหม่ไปเอาที่ลำน้ำชีแทน

จากสภาพปัญหาดังกล่าว เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคที่มีการทำนาเกลือในพื้นที่บ้านหนองบัวรอง อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ในช่วงปี พ.ศ.2534 จึงส่งผลให้ชาวบ้านในหมู่บ้านหนองบัวรอง ได้ก่อเกิดการเคลื่อนไหวที่จะแก้ปัญหาและร่วมกันคัดค้านการทำนาเกลือ

ในระยะเริ่มแรกของการแก้ไขปัญหาก็เป็นแบบตัวใครตัวมัน โดยชาวบ้านที่เสียหายจากน้ำเค็ม ได้ทำการยื่นหนังสือร้องเรียนไปยังสำนักนายกรัฐมนตรี และได้ส่งเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดมาตรวจสอบและไกล่เกลี่ยระหว่างชาวบ้านที่เดือดร้อนกับผู้ประกอบการ ให้มีการซื้อที่ดินที่เสียหาย แต่ข้อตกลงดังกล่าวไม่เกิดผลทางการปฏิบัติ เนื่องจากตกลงกันไม่ได้ในเรื่องราคา

นอกจากนี้ก็ได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาการทำนาเกลือ โดยกลุ่มตัวแทนชาวบ้านบ้านหนองบัวรอง เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหว โดยมีกลุ่มแนวร่วมชมรมครูอำเภอจตุรัส

ชมรมสิทธิมนุษยชนภาคอีสาน นักศึกษาที่ร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านการทำนาเกลือภาคอีสาน ได้เข้ามาประสานงานกับแกนนำบ้านหนองบัวรอง เพื่อติดตามความคืบหน้าและให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับ พรบ.แร่ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ส่งเสริมการทำนาเกลืออย่างถูกต้องตามกฎหมาย และประสานให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหว

จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านจะต้องจัดองค์กรชาวบ้านภายในขึ้นมา เพื่อให้เกิดพลังในการเคลื่อนไหว โดยได้มีการระดมแลกเปลี่ยนจัดประชุมชาวบ้านจากเขตรอบบึงละหานรวม 18 หมู่บ้าน ตั้งแต่บ้านหนองบัวใหญ่ 1-2 บ้านหนองบัวรอง บ้านละหาน 1-2 บ้านจานทุ่ง บ้านหนองสมบูรณ์ บ้านหนองหญ้าขาว บ้านโนนจาน 1-2 บ้านโนนไฮ บ้านหนองบัวบาน บ้านหนองคู บ้านโนนพันชาติ บ้านกอก บ้านโนนทอง 1-2 บ้านมะเกลือ 1-2 บ้านหนองไผ่ล้อม บ้านห้วยมะนาว และบ้านสำโรงทุ่ง ในการประชุมครั้งนี้ จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มชาวจัตุรัสร์กบึงละหาน ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการจากทุกหมู่บ้าน โดยมีชมรมครูอำเภอจัตุรัส หรือสมาคมครูชัยภูมิ และคณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน เป็นที่ปรึกษา ประเด็นที่ถูกชูขึ้นเป็นสัญลักษณ์แห่งการต่อสู้คือ การปกป้องบึงละหานให้พ้นจากการรุกรานของนาเกลือ มีนายพันธ์ อินทรผล เป็นประธานกลุ่ม และนายฤทธิ์ คำจุมพล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 บ้านหนองบัวใหญ่ เป็นเลขานุการกลุ่มในยุคการก่อตั้งกลุ่มระยะแรก (ปัจจุบันประธานกลุ่มได้เสียชีวิตแล้ว มีนายสมพร สุขุน แกนนำชาวบ้านในการต่อสู้ปัญหาการทำนาเกลือ บ้านหนองบัวรอง รักษาตำแหน่งประธานกลุ่มชาวจัตุรัสร์กบึงละหานแทน)

4.3 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหการทำนาเกลือ

4.3.1 ปัจจัยภายในชุมชน ปัจจัยภายในชุมชนที่ก่อให้เกิดองค์กรชาวบ้าน ได้แก่

4.3.1.1 วิฤตการณ์ของชุมชน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำนาเกลือในพื้นที่บ้านหนองบัวรอง อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2532 เป็นต้นมา ได้ก่อเกิดผลกระทบกับพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านอย่างรุนแรง โดยเฉพาะปัญหาน้ำเค็มที่ไหลลงสู่หนองน้ำสาธารณะของชุมชน ได้ส่งผลให้ชาวบ้านโดยเฉพาะบ้านหนองบัวรอง ได้เกิดกระแสการตื่นตัวที่จะร่วมกันคัดค้านการทำนาเกลือ

ในระยะเริ่มแรกนั้น การแก้ปัญหาจะเป็นลักษณะแบบตัวใครตัวมัน ผู้ที่คัดค้านจะเป็นเฉพาะกรณีผู้ที่ได้รับความเสียหายโดยตรง โดยต่างก็ไปเจรจากับนายทุนผู้ประกอบการชาวบ้านอื่นๆ ในชุมชนที่ไม่ได้รับผลกระทบโดยตรง ก็มีได้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวโดยตรง

แต่เนื่องจากวิฤตการณ์ของปัญหาการทำนาเกลือ ในช่วงปี พ.ศ.2533 - 2534 ทวีความรุนแรง สู่หนองหินตั้ง และบึงละหาน ซึ่งเป็นหนองน้ำสาธารณะ ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบๆ บึงละหาน ได้อาศัยเป็นแหล่งทำมาหากินในการดำรงชีวิตภายในชุมชน

จากสภาพปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น ที่ส่งผลกระทบโดยรวมกับชุมชนจึงทำให้ชาวบ้านบริเวณบ้านหนองบัวรอง และหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้ๆ บริเวณหนองหินตั้ง และบึง

ละทาน เกิดการรวมพลังและเคลื่อนไหวที่จะรวมตัวกันในการคัดค้านต่อสู้กับปัญหาการทำนาเกลือในท้องถิ่น

4.3.1.2 ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ในสถานการณ์เคลื่อนไหวคัดค้านการทำนาเกลือในพื้นที่นั้น อาจจำแนกชาวบ้านในพื้นที่ออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่เห็นด้วยและเข้าร่วมการเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง กลุ่มชาวบ้านที่เฉยๆ และเป็นกลาง และกลุ่มชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการต่อสู้ ในการเคลื่อนไหวระดมมวลชนให้เข้าร่วมการต่อสู้การทำนาเกลือของกลุ่มจัดธุรกิจบึงละหาน ฝ่ายที่คัดค้านและไม่เห็นด้วยได้แก่ อดีตผู้ใหญ่บ้านหนองบัวรอง (ปี 2534 - 2538) และกลุ่มชาวบ้านที่ทำงานเป็นลูกจ้างกับนายทุนผู้ประกอบการ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวการคัดค้านการทำนาเกลือในพื้นที่ โดยผู้ใหญ่บ้านจะมีพฤติกรรมที่ปกป้องผลประโยชน์ให้นายทุน ไม่สนับสนุนให้ชาวบ้านคัดค้านการทำนาเกลือ และพฤติกรรมอื่นๆ ของผู้ใหญ่บ้านที่ละเลยต่อการปฏิบัติหน้าที่ เป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านไม่พอใจผู้ใหญ่บ้าน

ปรากฏการณ์ปัญหาพฤติกรรมของผู้ใหญ่บ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ถูกสะสมมาเรื่อยๆ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการขัดขวาง และไม่ให้ความร่วมมือกับชาวบ้านในการต่อสู้กับนายทุนท้องถิ่น ผู้ประกอบการนาเกลือ ได้สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในชุมชนระหว่างผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้าน จนในที่สุดชาวบ้านหนองบัวรองได้รวบรวมบัญชีรายชื่อประชาชนในหมู่บ้าน เพื่อลงประชามติผู้ใหญ่บ้านให้ลาออกจากตำแหน่ง โดยได้ทำเป็นจดหมายร้องเรียนถึงท่านนายอำเภอจัดสรร เมื่อปี พ.ศ.2535 และปี พ.ศ.2539 จนในที่สุดผู้ใหญ่บ้านก็ได้ลาออกจากตำแหน่ง

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ปัจจัยในเรื่องความขัดแย้งระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับชาวบ้านในชุมชนนี้ เป็นจุดร่วมที่เป็นเงื่อนไขให้องค์กรชาวบ้านที่รวมกันต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาการทำนาเกลือได้เกิดการรวมตัวกันที่จะกดดันให้ผู้ใหญ่บ้านออกจากตำแหน่ง โดยเฉพาะชาวบ้านได้มีข้อสรุปร่วมกันว่า ผู้นำในหมู่บ้านมีผลประโยชน์กับฝ่ายผู้ประกอบการในการทำนาเกลือ โดยพิจารณาจากความสนใจต่อปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน การดูแลเอาใจใส่ต่อการแก้ไขปัญหาการขัดขวางประชาชนในหมู่บ้านที่รวมตัวกันในการแก้ปัญหา โดยผู้ใหญ่บ้านจะไม่ให้ความร่วมมือ นอกจากนี้ยังมีพฤติกรรมอื่นๆ ที่ทำให้ชาวบ้านขาดความเคารพนับถือ และขาดความไว้วางใจ สิ้นความศรัทธากับชาวบ้าน ซึ่งเป็นเหตุที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในช่วงระยะนั้นมีปรากฏการณ์ปัญหาการต่อสู้ (ปี 2534 - 2535) อย่างเด่นชัด และเมื่อปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดปัญหาการทำนาเกลือขึ้นมาอีก ซึ่งชาวบ้านได้แจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านทราบเรื่องนายทุนทำนาเกลือ แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ยอมเซ็นรายชื่อร้องเรียนร่วมกับชาวบ้าน แต่เมื่อถูกชาวบ้านร้องขอก็ยอมเซ็น อย่างไรก็ตามในวันที่ไปพบกับนายทุนผู้ประกอบการ ผู้ใหญ่บ้านก็หลบหนีไม่ยอมดำเนินการเจรจากับผู้ประกอบการแต่อย่างใด พฤติกรรมเช่นนี้จึงเป็นที่ประจักษ์กับชาวบ้านในท้องถิ่น จึงได้ร้องเรียนให้ลาออกจากตำแหน่งอีกครั้ง (ปี 2539) หลังจากที่เคยทำเรื่องร้องเรียนมาแล้วเมื่อปี 2535 จนในที่สุดก็ลาออกจากตำแหน่งตามแรงกดดันของชาวบ้านหมู่บ้านหนองบัวรอง

4.3.1.3 ปัจจัยทางด้านความเข้มแข็งของแกนนำในการเคลื่อนไหว

สถานการณ์ชุมชนบ้านหนองบัวรอง ในช่วงปี พ.ศ.2534 - 2535 ที่ปัญหาการทำนาเกลือได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรง จนเกิดผู้นำในการต่อสู้ที่เข้าร่วมขบวนการเป็นแกนนำเคลื่อนไหวมาโดยตลอด แกนนำขององค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานนี้ เป็นผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน เป็นผู้ที่ระดมการเคลื่อนไหวและปลุกให้ชาวบ้านได้ตื่นตัวต่อปัญหาที่เกิดขึ้น จุดเริ่มของแกนนำนี้เกิดจากความหวงแหนทรัพยากรในท้องถิ่นหนองหินตั้ง และบึงละหาน ที่มองว่าการทำนาเกลือได้ทำให้สภาพแวดล้อมต่างๆ ของชุมชนเปลี่ยนไป จึงได้ระดมมวลชนในท้องถิ่นให้เข้าใจสภาพปัญหา โดยทำงานรณรงค์เผยแพร่ความคิดไปยังหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่บริเวณรอบบึงละหาน โดยวิธีเข้าไปใช้สื่อประชาสัมพันธ์ในท้องถิ่น ได้แก่ เสียงตามสายประจำหมู่บ้าน โดยการให้การศึกษาแก่ประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อให้เข้าใจและรับรู้ปัญหาการทำนาเกลือว่า ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ภายในชุมชนอย่างไร โดยวิธีการเดินสายไปตามหมู่บ้านต่างๆ ขอความร่วมมือผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ที่จะบอกเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จะมีผลกระทบต่อพี่น้องชาวอำเภอจัตุรัส แล้วจัดประชุมชาวบ้านเพื่อให้ความรู้และเผยแพร่แนวคิดกับประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ หมุนเวียนไปจนเกิดกระแสการตื่นตัวในหมู่ประชาชน และสามารถรวบรวมบัญชีรายชื่อผู้ร่วมคัดค้านการทำนาเกลือ ในนามกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ได้มากกว่า 6,000 รายชื่อ ทำหนังสือยื่นต่อผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ ขอให้มีการระงับการทำนาเกลือ และยุติลงได้เมื่อปี 2535

นอกจากแกนนำในการเคลื่อนไหวที่เป็นผู้ติดตามปัญหาการทำนาเกลืออย่างใกล้ชิด ได้มีบทบาทนำในการให้ชาวบ้านเกิดการรวมตัวกันเข้าร่วมการต่อสู้ ผู้นำที่มีบทบาทในการหนุนช่วยการเคลื่อนไหวครั้งนี้ ได้แก่ บทบาทของประธานกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ซึ่งอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านหนองบัวรอง เป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ เป็นอีกผู้หนึ่งที่หนุนช่วยระดมชาวบ้านให้เข้ามาร่วมแก้ปัญหา โดยวิธีชี้แจงพูดคุยทำความเข้าใจกับประชาชนจนประชาชนได้เห็นความสำคัญของปัญหาส่วนรวม ก็เข้าร่วมการคัดค้านการทำนาเกลือกับกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน

ฉะนั้น ปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน กรณีศึกษา กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน นี้ จึงเป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ บึงละหาน โดยอาศัยแกนนำเข้าไปเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้นำของแต่ละหมู่บ้าน โดยชูประเด็นปัญหา สิ่งแวดล้อม เป็นสื่อในการเข้าไปเชื่อมโยงที่ก่อให้เกิดการจัดตั้งองค์กรขึ้นมา เพื่อร่วมเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่เป็นปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นและมีรูปธรรมของปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน จนชาวบ้านได้เกิดความตระหนักและตื่นตัวที่จะลุกขึ้นต่อสู้กับปัญหา เป็นลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยนำเอาปรากฏการณ์ของปัญหาเป็นตัวตั้งในการสร้างเครือข่าย เพื่อการทำงานเคลื่อนไหวเฉพาะกิจ ในช่วงยุคที่มีปัญหาการทำนาเกลือ

ซึ่งในการเคลื่อนไหวเพื่อก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาการทำนาเกลือนี้ ปัจจัยที่สำคัญได้แก่ ปัจจัยทางด้านผู้นำหรือแกนนำในการ

เคลื่อนไหวที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน ต่อการนำในการเคลื่อนไหวจนได้รับชัยชนะในการต่อสู้ คือ การยุติการทำนาเกลือในพื้นที่อำเภอจตุรัสได้สำเร็จ

4.3.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

การก่อเกิดเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านในการแก้ปัญหาการทำนาเกลือนี้ มีปัจจัยภายนอกที่เป็นเงื่อนไขให้เกิด ดังนี้

4.3.2.1 ปัจจัยทางด้านสถานการณ์การทำนาเกลือภาคอีสาน

สถานการณ์ปัญหา และผลกระทบจากการทำนาเกลือต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในภาคอีสาน ยังมีข้อถกเถียงไม่มีสิ้นสุด ปัญหาต่างๆ ได้เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ อาทิ กรณีลุ่มน้ำเสียว จังหวัดมหาสารคาม ที่ได้มีการร้องเรียนและชุมนุมประท้วงรัฐบาลหลายครั้ง ตั้งแต่ปี 2529 - 2533 จนนำไปสู่การประท้วงใหญ่ เมื่อวันที่ 10 - 13 เมษายน 2533 บริเวณหน้าว่าการอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม จนรัฐบาลได้มีการดำเนินการ มีคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ 3/2533 ให้ยุติการทำนาเกลือในพื้นที่ดังกล่าวโดยเด็ดขาด

อย่างไรก็ตาม การทำนาเกลือก็ได้มีการย้ายฐานการผลิตไปสู่พื้นที่อื่นๆ ในภาคอีสาน ได้แก่ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย อำเภอบ้านม่วง และอำเภอนวนนิวาส จังหวัดสกลนคร อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม อำเภอโนนไทย และอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบจากการทำเกลือต่อระบบนิเวศน์ และสิ่งแวดล้อมอีสานอย่างกว้างขวาง และก่อให้เกิดปัญหาการแพร่กระจายของดินเค็มเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

จึงได้มีการสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ เป็นเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านในระดับภูมิภาคขึ้นเรียกว่า **คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มอีสาน** ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาดินเค็ม ตลอดจนงานการผลิตด้านการแก้ไขปัญหาดินเค็มในระดับนโยบาย เช่น การติดตามและคัดค้านการแก้ไข พรบ.แร่ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) 2510

ด้วยเหตุดังกล่าว สถานการณ์ปัญหาการทำนาเกลือภาคอีสาน ที่ก่อให้เกิด “คณะกรรมการชาวบ้านแก้ไขปัญหาดินเค็มอีสาน” จึงมีส่วนขยายแนวคิดให้้องค์กรชาวบ้านกลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน ได้เกิดการรวมตัวกัน โดยเฉพาะประสบการณ์การต่อสู้ขององค์กรชาวบ้านอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ได้นำมาเป็นบทเรียนให้กับองค์กรชาวบ้านกลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน ได้ศึกษาเป็นอย่างดี มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การแก้ปัญหา เพื่อเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านระหว่างจังหวัด

4.3.2.2 ปัจจัยทางด้านการสนับสนุนจากองค์กรเคลื่อนไหว องค์กรครูท้องถิ่น และองค์กรนักศึกษา

จากการลงไปสัมภาษณ์แกนนำในพื้นที่พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วยและสนับสนุนให้เกิดองค์กรชาวบ้าน “กลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน” นี้ องค์กรครูท้องถิ่นที่รวมตัวกันในนามชมรมครูอำเภอจตุรัส และสมาคมครูชนบทจังหวัดชัยภูมิ เป็นผู้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง กับการ

ก่อเกิดกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน โดยชมรมครูอำเภอจัดรัส เป็นแนวร่วมหนึ่งที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านมาโดยตลอด มีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษาให้กับแกนนำและกลุ่มองค์กรชาวบ้าน คอยช่วยเหลืองานทางด้านการติดต่อประสานงาน งานข้อมูล งานรณรงค์และงานให้ความรู้ทางกฎหมายและนโยบาย รวมทั้งการต่อสู้กับชาวบ้านในการแก้ปัญหาการทำนาเกลือ

ชมรมครูชนบทจังหวัดชัยภูมินี้ ส่วนใหญ่เป็นการรวมตัวกันของนักเคลื่อนไหวเพื่อสังคม และเข้าร่วมเป็นสมาชิก ชมรมนักสิทธิมนุษยชนภาคอีสาน ซึ่งมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวสนับสนุนการต่อสู้ของประชาชน

ในการประชุมของชมรมสิทธิมนุษยชนภาคอีสาน เมื่อเดือนมิถุนายน 2533 ที่จังหวัดมหาสารคาม ได้จัดประชุมตัวแทนชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการทำนาเกลือ 7 จังหวัด (มหาสารคาม นครราชสีมา หนองคาย สกลนคร อุดรธานี อุบลราชธานี และชัยภูมิ) และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม เพื่อร่วมกันหาทางแก้ปัญหาดินเค็มจากการทำนาเกลือของนายทุน และได้มีประกาศจัดตั้ง คณะกรรมการคัดค้านร่าง พรบ.แร่ และแก้ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน โดยมีนายสมจิตร ปลัดทอง กำนันตำบลม่วง อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร เป็นประธาน โดยครูจากจังหวัดต่างๆ เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เพื่อเสริมความเข้มแข็ง และสัมพันธ์กับพื้นที่

ในช่วงเดือนกรกฎาคม 2533 ที่จังหวัดชัยภูมิ (อุทยานแห่งชาติตาดโตน) ชมรมนักสิทธิมนุษยชนภาคอีสาน และคณะกรรมการคัดค้านร่าง พรบ.แร่ และแก้ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ได้จัดประชุมร่วมกัน โดยมีสมาคมครูชนบทจังหวัดชัยภูมิ เป็นเจ้าภาพ ที่ประชุมได้ให้ตัวแทนชุมชนรายงานการทำนาเกลือของพื้นที่จังหวัดต่างๆ และได้มีมติร่วมกัน ในการแก้ปัญหาการทำนาเกลือภาคอีสาน ดังนี้

1. ให้คณะกรรมการคัดค้านร่าง พรบ.แร่ และแก้ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน และชาวบ้านจังหวัดต่างๆ ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือ ไปแจ้งความดำเนินคดีตาม พรบ.แร่ พ.ศ.2510 แก่ผู้ลักลอบทำนาเกลือทุกแห่งต่อเจ้าพนักงาน คือ อธิบดีกรมทรัพยากรธรณี (นายวิสิทธิ์ น้อยพันธุ์) และ พ.ต.อ.เสรี เตมียเวส หัวหน้าหน่วยเฉพาะกิจรับเรื่องราวร้องทุกข์จากประชาชน (ซึ่งเรียกว่า ตู้ ปณ. 5 รองเมือง) โดยให้แนบคำพิพากษาศาลจังหวัดชัยภูมิ คดีแดงที่ 726/2530 และหนังสือกรมทรัพยากรธรณี ที่ยืนยันว่าน้ำเกลือให้ดินเป็นแร่ ตาม พรบ.แร่ ที่ ออก. 0302/3161 ลงวันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2531 บันทึกข้อความฝ่ายนิติกร กรมทรัพยากรธรณีที่ 2197/3161 ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2531 และหนังสือกระทรวงอุตสาหกรรม ที่ ออก.0313/4160 ลงวันที่ 24 มิถุนายน 2531 ทั้งนี้กำหนดให้ทุกแห่งไปแจ้งความโดยเร็ว ภายในสิ้นเดือนสิงหาคม 2533 ทั้งนี้เป็นไปตามมาตรา 155 ของ พรบ.แร่

2. เรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีใช้อำนาจตามมาตรา 20 แห่ง พรบ.ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518 สั่งให้นาเกลือในภาคอีสานหยุดกิจการทุกแห่ง เช่นเดียวกับการใช้มาตรานี้กับกรณีลำน้ำเสียวมาแล้ว

3. คัดค้านการแก้ไข พรบ.แรม พ.ศ.2510 โดยมอบหมายให้ครูและผู้นำชาวบ้านจัดทำบัญชีทางว่าวชาวบ้าน ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือทุกพื้นที่ เสนอต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทุกคน

4. ให้รัฐบาลนำ พรบ.แรม และ พรบ.โรงงาน พ.ศ.2512 มาใช้บังคับกับการลักลอบการทำนาเกลือเกือบ 400 แห่ง ในภาคอีสานอย่างเคร่งครัดและจริงจัง

5. ชมรมสิทธิมนุษยชนภาคอีสาน และคณะกรรมการฯ จะเคลื่อนไหวจัดประชุมสัมมนาทุกพื้นที่ที่ชาวบ้านเดือดร้อนจากการทำนาเกลืออย่างน้อยเดือนละ 1 แห่ง

6. ขยายการจัดตั้ง “ชมรมคัดค้านร่าง พรบ.แรม และแก้ปัญหาดินเค็ม” ให้มีทุกอำเภอในพื้นที่ที่มีการทำนาเกลือ

นอกจากนี้ กลุ่มแนวร่วมนักศึกษาอีสานเพื่อมนุษยชน ซึ่งเป็นกลุ่มนักศึกษาที่ทำกิจกรรมเพื่อสังคมก็ได้เข้ามามีบทบาทหนุนช่วยให้เกิดองค์กรชาวบ้าน กลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน ในการให้ข้อมูล คอยช่วยเหลือติดต่อประสานงานกับองค์กรอื่นๆ ภายนอกที่จะสนับสนุนองค์กรชาวบ้านในการเคลื่อนไหว ได้จัดให้มีเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยน “ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน” เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2534 ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น เพื่อให้ข้อมูลกับกลุ่มนักวิชาการ และนักศึกษา ผู้สนใจทั่วไป โดยแกนนำกลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน และชาวบ้านจากอำเภอจัดธุรกิจได้เล่าสภาพปัญหาความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือ และการแก้ปัญหาของชาวบ้านอำเภอจัดธุรกิจ ให้กับเวทีสัมมนาได้รับทราบข้อมูล และในเวทีนี้ก็ได้มีตัวแทนชาวบ้านจากกลุ่มคณะกรรมการแก้ไขลุ่มน้ำเสียใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มานำเสนอประสบการณ์แก้ไขปัญหของชาวบ้านลุ่มน้ำเสียใหญ่ พร้อมทั้งได้เชิญนักวิชาการมาช่วยวิเคราะห์ พรบ.แรม พ.ศ.2510 ฉบับแก้ไขปรับปรุง เพื่อนำเสนอข้อมูลให้กับกลุ่มชาวบ้านที่ประสบความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือ

บทสรุปจากเวทีสัมมนาในครั้งนี้ ได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยสรุปได้ดังนี้

1. ในระดับพื้นที่

แกนนำชาวบ้านและตัวแทนชาวบ้านที่เข้ามาร่วมเวทีสัมมนาครั้งนี้ จะต้องเผยแพร่ข้อมูลให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับทราบ เพื่อให้ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น และต้องแสวงหาแนวร่วมรวมกลุ่มชาวบ้านในทุกหมู่บ้านในพื้นที่ เพื่อร่วมผลักดันให้มีการแก้ไขปัญหในพื้นที่ต่อไป

2. ในระดับนโยบาย

ต้องคัดค้าน พรบ.แรม พ.ศ.2510 ฉบับปรับปรุงแก้ไข

จากเวทีสัมมนาที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในวันที่ 4 กรกฎาคม 2534 นั้น ได้ส่งผลให้แกนนำได้กลับมาพื้นที่ และจัดการประชุมชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำนาเกลือขึ้น ในวันที่ 28-29 กรกฎาคม 2534 เพื่อสร้างความเข้าใจกับสภาพปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน ให้ตระหนักถึงปัญหาร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างแกนนำของแต่ละหมู่บ้าน และร่วมกันหาแนวทางการป้องกันแก้ไขผลกระทบที่จะเกิดขึ้น

จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยที่เข้ามาสัมพันธ์ในการก่อเกิดเครือข่ายของคหบดีชาวบ้าน กรณีศึกษา “กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน” นี้ องค์กรภายนอกเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวกระตุ้นให้องค์กรชาวบ้านเกิดการรวมตัวกัน เพื่อการเคลื่อนไหวและผลักดันให้มีการร่วมคัดค้านต่อสู้กับปัญหาการทำนาเกลือ ซึ่งเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะประเด็นปัญหา มีเป้าหมายร่วมกันเพื่อยุติการทำนาเกลือ

4.4 บทบาทของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานกับการเคลื่อนไหว

จากสถานการณ์ปัญหาการทำนาเกลือในพื้นที่บ้านหนองบัวรอง ตำบลหนองบัวใหญ่ อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ประกอบกับสถานการณ์เกี่ยวกับมติ ครม. เห็นชอบให้มีการแก้ไขเพิ่มเติม พรบ.แร่ พ.ศ.2510 ที่อนุญาตให้มีการสูบน้ำเค็มใต้ดินเพื่อทำเกลือได้ (ปี 2533) กฎหมายดังกล่าวจะส่งผลเสียให้แก่เกษตรกรภาคอีสาน เพราะจะทำให้ผลกระทบจากการทำนาเกลือแผ่ขยายลุกลามอย่างกว้างขวาง สร้างความตื่นตัวให้เครือข่ายชาวบ้านแก้ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ที่รวมตัวกันในนามของ คณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน

4.4.1 การเคลื่อนไหวของคณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน

กรณีอธิบดีกรมทรัพยากรธรณี (นายวิสิทธิ์ น้อยพันธุ์) ในฐานะคณะทำงานกำหนดเขตอนุญาตให้สูบน้ำเค็มใต้ดิน และทำนาเกลือ กำหนดให้มีการทำนาเกลือในพื้นที่ 5 จังหวัดของภาคอีสาน คือ มหาสารคาม ชัยภูมิ นครราชสีมา หนองคาย และสกลนคร ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของคณะกรรมการแก้ไขปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ตัวแทนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ จึงได้ยื่นหนังสือขอคัดค้านการทำนาเกลือในพื้นที่ 5 จังหวัดของภาคอีสาน ที่กระทรวงอุตสาหกรรม (25 มกราคม 2534) โดยระบุว่าผู้ว่าราชการจังหวัด และนายอำเภอท้องที่ต่างๆ ในภาคอีสาน อ้างเท็จไปยังกระทรวงอุตสาหกรรมว่า การทำนาเกลือตามพื้นที่ต่างๆ ล้วนได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบล และคณะกรรมการหมู่บ้านแล้ว ทั้งที่ความจริงยังไม่มีสภาตำบลไหนให้ความเห็นชอบเลย

4.4.2 การเคลื่อนไหวของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน

จากกระแสความขัดแย้งนี้ จึงได้มีจดหมายร้องเรียนของชาวนาจากหมู่บ้านหนองบัวรอง อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ เปิดผนึกถึงผู้ว่าราชการจังหวัด ชัยภูมิ (เรือตรีสุนัย ณ อุบล) เพื่อขอความเป็นธรรม และให้เร่งแก้ไข ภายหลังได้รับจดหมายร้องเรียนจากชาวบ้าน ทางจังหวัดจึงสั่งให้ยุติการดำเนินการตั้งแต่วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2534 โดยสั่งให้นายอำเภอจัตุรัส และเจ้าหน้าที่ตำรวจคอยสอดส่องดูแล มิให้มีการเปิดดำเนินการขึ้นมากอีก จนกว่านโยบายของกระทรวงอุตสาหกรรมจะออกมาชัดเจน หรือจนกว่าจะมีนโยบายให้ทำนาเกลือได้อย่างถูกต้อง

18 มิถุนายน 2534 กลุ่มจัดธุรกิจบึงสะพาน ได้ยื่นรายชื่อชาวบ้านคัดค้านการทำนาเกลือกว่า 6,000 รายชื่อ เข้าร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน 6 จังหวัดภาคอีสาน ยื่นหนังสือร้องเรียนให้นายกรัฐมนตรี นายอานันท์ ปันยารชุน ที่ทำเนียบรัฐบาล ให้ใช้ ม.20 แห่ง พรบ.ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2518 สั่งระงับการทำเกลือด้วยวิธีตาก และต้มในจังหวัดต่างๆ

4 กรกฎาคม 2534 จัดประชุมสัมมนาสภาพปัญหา ผลกระทบ และแนวทางการแก้ไขปัญหา ที่สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

28-29 กรกฎาคม 2534 จัดประชุมชาวบ้านที่เดือดร้อนและได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ โดยตัวแทนชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ในเขตรอบบึงสะพาน

ในการประชุมแลกเปลี่ยนระดมความคิดเห็น ได้มีตัวแทนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบเข้าร่วมจำนวน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองบัวรอง บ้านหนองบัวใหญ่ บ้านหนองสมบูรณ์ บ้านหนองหญ้าขาว และบ้านโนนพันชาติ (จากจำนวนหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบประมาณ 18 หมู่บ้าน) ได้ผลสรุปจากการประชุมดังนี้

1. ปัญหาด้านผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) ในบ้านหนองบัวรอง ซึ่งถือว่าเป็นหมู่บ้านแกนนำในการเคลื่อนไหวนั้น ผู้นำหมู่บ้านไม่ให้ความร่วมมือกับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านขาดความมั่นใจในการดำเนินการ อีกทั้งผู้ใหญ่บ้านไม่เคยนำเรื่องปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านแจ้งให้สภาตำบลทราบเลย

2. ปัญหาด้านชาวบ้าน ชาวบ้านยังไม่สามารถรวมกลุ่มให้เข้มแข็งได้ เนื่องจากคัดค้านและต่อต้านกันเอง รวมทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือมากเท่าที่ควร ชาวบ้านเองยังยึดติดตัวผู้นำเป็นหลักใหญ่ เมื่อผู้ใหญ่บ้านไม่ให้ความร่วมมือ ก็คิดว่าคงทำอะไรยาก

3. ปัญหาด้านหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานราชการไม่ให้ความสนใจกับปัญหาที่เกิดขึ้น และขาดการทำความเข้าใจกับประชาชน อีกทั้ง พรบ.แรม 2510 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม จะเปิดโอกาสให้มีการทำนาเกลือได้ง่ายขึ้น คนลงทุนก็จะมากขึ้น ผลกระทบก็จะเกิดขึ้นกับชาวบ้าน

จากข้อสรุปปัญหาดังกล่าว ที่ตัวแทนชาวบ้านจากรอบบึงสะพาน ได้นำมาแลกเปลี่ยนสภาพปัญหาซึ่งกันและกัน เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยสรุปได้ดังนี้

1. ต้องประสานความร่วมมือกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่รอบบึงสะพาน และหนองหินตั้ง โดยหาแนวร่วมให้มากที่สุด เพื่อร่วมกันคัดค้าน

2. ต้องจัดเวทีพูดคุยระหว่างแกนนำของแต่ละหมู่บ้าน ให้มองเห็นความสำคัญและมีความเป็นเจ้าของ

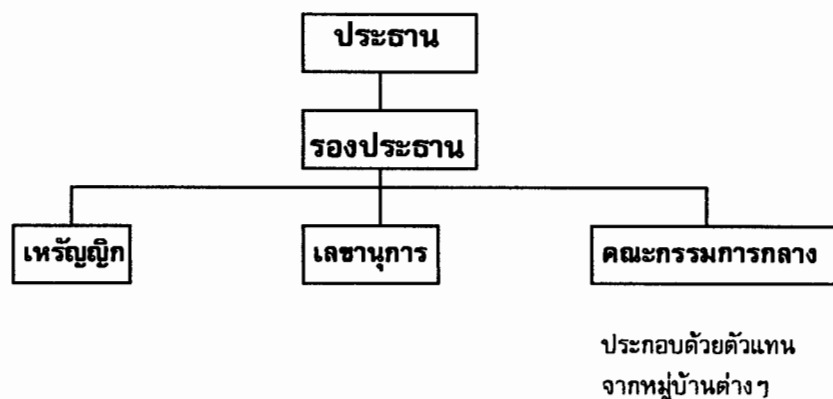
3. ต้องมีผู้นำใหม่ขึ้นมาช่วยในการประสานงานเพิ่มขึ้น

4. ต้องเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร กฎหมายต่างๆ ไปสู่ชาวบ้านเพื่อทำความเข้าใจถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

5. ต้องจัดตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้านขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์กรแกนนำรองรับการทำงานของชาวบ้านในด้านต่างๆ มีหน้าที่ในการติดต่อประสานงานกับหมู่บ้านต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบ

จากการประชุมในครั้งนี้อาจได้จัดตั้งองค์กรชาวบ้านขึ้นมา ในนามกลุ่มจัดสรรสบึงสะพาน มีโครงสร้างการบริหารงานกลุ่ม แบ่งบทบาทหน้าที่ตามโครงสร้างได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงโครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มจัดสรรสบึงสะพาน

ในการจัดโครงสร้างการบริหารงานกลุ่มนี้ ได้จัดให้มีผู้ประสานงานกลางของแต่ละหมู่บ้าน เพื่อทำหน้าที่ติดต่อกับผู้นำ หรือแกนนำกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ

ภายหลังมีการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน ได้มีการวางแผนการทำงานร่วมกันคือ

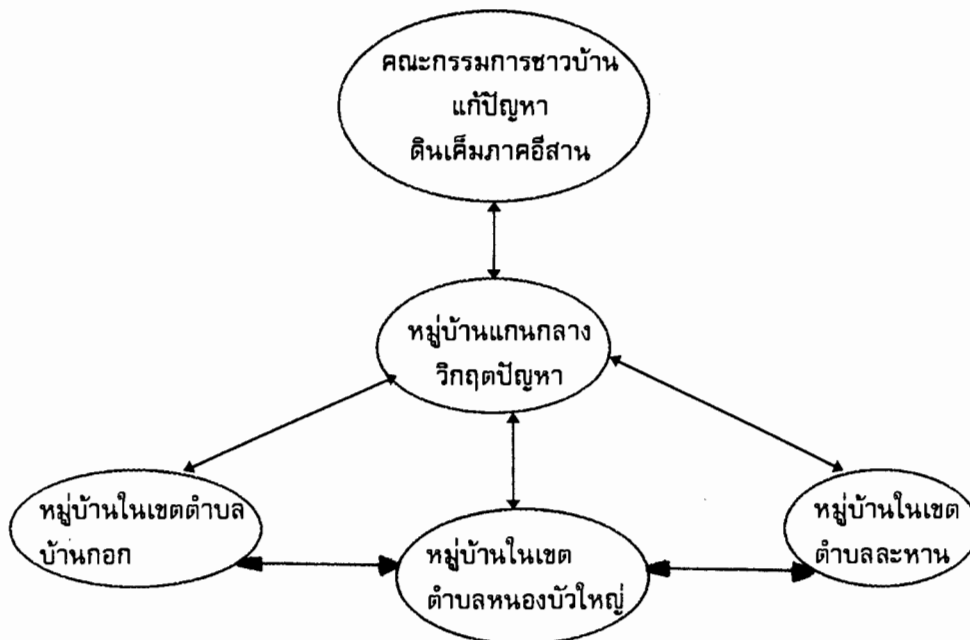
1. ประธานกลุ่ม ผู้ประสานงานกลาง และคณะกรรมการจะต้องช่วยกันเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ข่าวสาร ข้อมูลต่างๆ ที่ได้รับมาจากการประชุมในแต่ละครั้ง ให้ชาวบ้านได้รับทราบความเคลื่อนไหว เช่น การเผยแพร่เทพมอลำดินเค็ม
2. ติดตามสถานการณ์ข้อมูลในพื้นที่อย่างใกล้ชิด
3. จัดกิจกรรมกลุ่มรูปแบบต่างๆ เพื่อขยายแนวร่วมให้มากขึ้นกว่าเดิม เช่น จัดเวทีพูดคุย การจัดงานทำบุญให้ธรรมชาติ
4. ประสานงานกับองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง เพื่อสนับสนุนงานทางด้านข้อมูลข่าวสาร

หมายเหตุ คณะกรรมการจะประชุมกันทุกเดือน เพื่อติดตามความก้าวหน้า

หลังจากนั้นเมื่อมีกลุ่มองค์กรชาวบ้านจัดตั้งขึ้นมาแล้ว ก็มีการเคลื่อนไหวบทบาททางด้านการให้ข่าวสารข้อมูลกับหมู่บ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้เข้าร่วมการประชุม โดยแกนนำหลักในการเคลื่อนไหว มาจากผู้นำจากบ้านหนองบัวรอง การออกกระดุมการเคลื่อนไหวนั้นก็เริ่มจากการเข้าพบผู้นำ ผู้ประสานงาน คณะกรรมการกลาง ที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านต่างๆ ขอความร่วมมือ

มือในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร โดยใช้เสียงตามสายของแต่ละหมู่บ้าน แล้วนัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับแต่ละหมู่บ้าน ในเขตรอบบึงสะพาน เพื่อหาแนวร่วมในการเคลื่อนไหว ในการทำงานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์นั้น ก็มีทั้งผู้สนับสนุน และผู้คัดค้าน โดยแกนนำก็จะตระเวนไปแต่ละหมู่บ้าน สร้างความเข้าใจกับปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้น เพื่อให้แต่ละหมู่บ้านเกิดการตื่นตัวในการเข้ามาแก้ปัญหาาร่วมกัน

แผนภูมิที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ของเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน

หมายเหตุ หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการทำนาเกลือ รวม 18 หมู่บ้าน จาก 3 ตำบล ของอำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

4.4.3 การมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อการเข้าร่วมการเคลื่อนไหวของกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน

ในการระดมชาวบ้านให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวของกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพานนี้ แกนนำการเคลื่อนไหวได้รณรงค์เผยแพร่ข้อมูล และขอความร่วมมือชาวบ้านทางด้านปัจจัยเงินสนับสนุนในการเคลื่อนไหว ขอรายชื่อผู้ร่วมคัดค้านและกำลังคนสนับสนุน ซึ่งจากการทำงานตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ได้พบกับปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน อาทิ ขาดความร่วมมือจากผู้นำชุมชนบางหมู่บ้านในการช่วยจัดประชุมในหมู่บ้าน เพื่อให้การศึกษากับชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านหนองบัวรอง มีพฤติกรรมที่คัดค้านการต่อสู้ของชาวบ้านอย่างชัดเจน

หมู่บ้านที่หนุนช่วยและสนับสนุนเป็นกำลังหลักในการเคลื่อนไหว ได้แก่ บ้านหนองสมบูรณ์ ตำบลสะพาน เนื่องจากผู้นำชุมชนเห็นด้วยจึงสามารถระดมกำลังชาวบ้านอย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตาม ในจำนวนทั้ง 18 หมู่บ้านต่างก็เข้าร่วมคัดค้านปัญหาการทำนาเกลือกับกลุ่ม จัตุรัสรักบึงละหาน แต่มีความต่างในระดับของการมีส่วนร่วมแตกต่างกันตามสภาพที่เป็นจริง ของแต่ละพื้นที่

นอกจากนี้ทางกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ยังได้จัดให้มีกิจกรรมทำบุญผ้าป่าสามัคคีฟื้นฟู บึงละหาน เพื่อให้หมู่บ้านที่อยู่รอบๆ เขตบึงละหานได้มีกิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งกลุ่มชาวบ้าน เครือข่ายปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ก็ได้มาร่วมงานกิจกรรมในครั้งนี้ โดยการระดมทุนมาช่วยเหลือ เพื่อให้กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานใช้เป็นกองทุนในการดำเนินกิจกรรม ได้มีการนำพันธุ์ปลา มาปล่อยบึงละหาน เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพบึงละหานให้มีความอุดมสมบูรณ์เช่นเดิม

ฉะนั้น ในการมีส่วนร่วมของประชาชนกับการเคลื่อนไหว กรณีของกลุ่มจัตุรัสรักบึง ละหานนี้ มองเห็นได้ว่า ในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เกิดขึ้นจากชาวบ้านในหมู่บ้าน ที่หนองบัวรอง ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง แล้วจึงค่อยขยายเครือข่ายออกไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งก็ได้รับผลกระทบเกี่ยวกับหนองน้ำสาธารณะ (บึงละหาน) การเคลื่อนไหวให้ประชาชนเข้า มามีส่วนร่วม โดยการให้ข้อมูลข่าวสารไปยังหมู่บ้านต่างๆ เป็นภารกิจของแกนนำที่ทำงานอย่าง หนักในช่วงระยะนั้น ที่จะทำความเข้าใจกับประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมการเคลื่อนไหว จนในที่สุดได้ ระดมรายชื่อชาวบ้านเข้าร่วมการคัดค้าน ได้รายชื่อมากกว่า 6,000 รายชื่อ แล้วทำหนังสือ ร้องเรียนทางจังหวัด จนมีคำสั่งให้เจ้าของกิจการยุติการทำนาเกลือไปได้ระยะหนึ่ง

แต่เมื่อหมดช่วงฤดูฝน ก็มีการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นอีก ได้มีการทำความสะอาดลานตาก เกลือ มีการสูบน้ำเกลือขึ้นมาอีก จนในที่สุดกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานจึงได้เคลื่อนไหวตามลำดับ

18 พฤศจิกายน 2534 กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานได้นำชาวบ้าน ยกขบวนไปแจ้งความ ขอให้ดำเนินคดีกับเจ้าของนาเกลือที่ฝ่าฝืนคำสั่งของทางราชการ

2 ธันวาคม 2534 ขบวนการกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ได้ยกขบวนชาวบ้านกว่า 200 คน ร่วมกับคณะของนายอำเภอบรรพต บุญนาค และสารวัตรใหญ่จาก สภอ.จัตุรัส รวมทั้งสิ้น 50 คันรถเดินทางไปเจรจากับผู้ประกอบการนาเกลือแต่ละจุด เพื่อทวงถามค้ำประกันสัญญาที่เคย ขอเจรจาผิดผ่อนไว้ แต่ผู้ประกอบการก็จะให้เหตุผลต่อรองว่า “ขอให้น้ำเกลืองวดสุดท้ายแห้งก็ จะเลิก” คำสั่งของทางราชการก็ไม่มีผลทางปฏิบัติแต่อย่างใด

กลุ่มผู้ประกอบการการทำนาเกลือ ต่างมีพฤติกรรมที่จะไม่เลิกการทำนาเกลือ จนใน ที่สุดกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ก็ได้บุกเข้าพื้นที่การทำนาเกลือของผู้ประกอบการรายหนึ่ง ซึ่งก็ พบว่ายังดำเนินกิจการอยู่ตามปกติ ทางกลุ่มฯ ได้ทวงถามถึงการดำเนินคดีตามกฎหมาย แต่ก็ ได้รับคำชี้แจงจากทางราชการว่า **“เขาไม่ได้เปิดเครื่องสูบน้ำขณะตรวจ ไม่มีหลักฐานให้จับ”**

การเผชิญหน้าระหว่าง 2 ฝ่าย กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน และฝ่ายผู้ประกอบการยังคงมี อยู่ในพื้นที่อำเภอจัตุรัส อีกทั้งได้มีความพยายามของฝ่ายผู้ประกอบการที่ยื่นข้อเสนอต่อรองให้ กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหานหยุดการเคลื่อนไหวต่อต้านนาเกลือ แต่ก็ถูกปฏิเสธจากกลุ่มไป

การต่อสู้เคลื่อนไหวของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน จึงยังคงดำเนินต่อไปจนถึงปี 2536 จึง ชุมนุมประท้วงร้องเรียนให้หน่วยงานของรัฐปิดกิจการนาเกลือได้สำเร็จ ด้วยการทำงานเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา กิจกรรมการทำนาเกลือก็ได้ยุติลงจนถึงปี พ.ศ.2538 ผู้ประกอบการก็ได้ลักลอบทำนาเกลือขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และก็ถูกสั่งปิดอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังคงมีการลักลอบสูบน้ำเกลือไปจำหน่ายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมอื่นๆ อย่างต่อเนื่องนับจนถึงปัจจุบัน เป็นการท้าทายกฎหมาย เนื่องจากจังหวัดชัยภูมินั้นเป็นเขตพื้นที่นอกเขตอุตสาหกรรม (15 ตุลาคม 2534)

นอกจากนี้ กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ยังมีบทบาทในงานด้านการอนุรักษ์รักษาสีงแวดล้อมบึงละหาน โดยคัดค้านชาวบ้านจากบ้านบึงละหาน ที่เข้ามาจับจองพื้นที่บึงละหาน เพื่อทำการปลูกบัวจำหน่ายแก่พ่อค้าในเมือง การปลูกบัวได้ใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในบึงละหาน

จากเหตุการณ์ดังกล่าว ผู้นำและคณะกรรมการกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน จึงได้นำปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นมาพิจารณา จึงได้มีการดำเนินการคัดค้าน มิให้มีการจับจองพื้นที่บึงละหานสำหรับการปลูกบัว ผู้ประกอบการจึงได้ยุติลงที่สุดในที่สุด

ซึ่งปัจจุบันคุณภาพน้ำบึงละหาน และหนองหินดัง ได้ดีขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะบริเวณหนองหินดัง ซึ่งอยู่ติดกับพื้นที่การทำนาเกลือ พืชพรรณธรรมชาติในน้ำเกิดขึ้นมาก ปริมาณปลาเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงสามารถจับปลาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและจำหน่ายได้

อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ภายหลังจากยุติการทำนาเกลือได้สิ้นสุดลง (ปี พ.ศ.2535) กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ก็มีได้มีกิจกรรมการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง จนได้มีการสรุปบทเรียนกิจกรรมกลุ่มเมื่อวันที่ 26 เมษายน 2539 มีตัวแทนชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ เข้าร่วม 24 คน และมีมติร่วมกันจะฟื้นฟูบทบาทกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ให้มีการเสริมสร้างเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านขึ้นมาอีก โดยเน้นกิจกรรมเชิงอนุรักษ์ แต่ก็พบว่า การดำเนินกิจกรรมกลุ่มขาดความต่อเนื่อง (จากการสัมภาษณ์ประธานกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน คนปัจจุบัน) เนื่องจากปัญหาภาวะเศรษฐกิจ และปัญหาปากท้องของผู้นำแต่ละคนต่างก็พบกับปัญหาครอบครัว ทำให้ขาดการพบปะแลกเปลี่ยนปัญหากลุ่มเท่าที่ควร การจัดกิจกรรมสรุปบทเรียนที่ผ่านมา นั้น ก็เกิดจากองค์กรภายนอกผลักดัน ให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างเครือข่ายแต่ละหมู่บ้านขึ้นมา

ในสภาพที่เป็นจริงปัจจุบัน กลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน จึงขาดการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง สภาพของกลุ่มขาดที่ปรึกษา แกนนำพบปัญหาส่วนตัว (ปัญหาเศรษฐกิจ) จึงไม่ได้คิดถึงกิจกรรมรองรับการทำงานกลุ่ม แต่เครือข่ายขององค์กรชาวบ้านของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน ก็มีความต้องการที่จะประสานกิจกรรมเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มจัตุรัสรักบึงละหาน เป็นองค์การของชุมชนอย่างต่อเนื่องต่อไป ถ้ามีองค์กรภายนอกเข้าไปช่วยเสริม จะทำให้กลุ่มมีบทบาทเป็นพลังขององค์กรชาวบ้านได้อย่างแท้จริง

4.5 การวิเคราะห์แนวคิดเครือข่ายสังคมกรณีศึกษากลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน

จากการศึกษาเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน : กรณีศึกษากลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน โดยใช้แนวคิดเครือข่ายสังคม สรุปได้ดังนี้

4.5.1 การก่อเกิดของเครือข่าย

เกิดจากปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำนาเกลือ ได้ส่งผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อมและนิเวศน์ชุมชนสูญเสียธรรมชาติ จึงได้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรงลุกขึ้นมาคัดค้าน และต่อสู้กับปัญหา จนได้มีการขยายเครือข่ายเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารระหว่างหมู่บ้าน ตำบล ที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้าน เพื่อคัดค้านปัญหาร่วมกัน

4.5.2 ลักษณะของเครือข่าย

เครือข่ายสังคม เป็นกลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกัน ที่ประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของบุคคลนั้นในสังคมที่เขาอาศัยอยู่ ดังนั้นเครือข่ายสังคมหรือสายความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อกันและกัน จึงมีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคลในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน ในลักษณะของการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น

กรณีการเกิดปัญหาการทำนาเกลือขึ้นบริเวณบ้านหนองบัวรอง จึงเป็นประเด็นปัญหาแรกที่ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายความเชื่อมโยงของความสัมพันธะระหว่างบุคคลต่างๆ ในชุมชน ที่จะต้องรับรู้ปัญหาที่เกิดขึ้น และเกิดความสัมพันธ์จากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง และไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหา จนกลายเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น

เครือข่ายขององค์กรชาวบ้านกลุ่มจัดรัสรักบึงละหานนี้ จัดอยู่ในประเภทลักษณะของเครือข่ายที่มีขอบเขต (Limited Network) โดยพิจารณาจากลักษณะของกิจกรรมเป็นสื่อเชื่อมโยงให้เกิดการเข้ามารวมตัวกันเป็นเครือข่าย การเคลื่อนไหวคัดค้านการทำนาเกลือ แกนนำของแต่ละหมู่บ้านจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงแนวราบที่มีความเท่าเทียม และเรียนรู้การทำงานซึ่งกันและกัน

4.5.3 ความสัมพันธ์ของเครือข่าย

กลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน เป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งในสถานการณ์ปัญหาเฉพาะหน้า ที่ต้องแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ที่ต่อสู้กับภาวะวิกฤติการณ์การทำนาเกลือ เมื่อปัญหาได้คลี่คลายลง จุดเชื่อมประสานในการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมก็อ่อนตัวลงตามลำดับ

ความสัมพันธ์ของเครือข่าย ในระยะที่มีการเคลื่อนไหว กลุ่มจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีการประชุมพบปะกันเป็นประจำ ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล ก่อให้เกิดความ

สัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้นำของแต่ละหมู่บ้านที่เข้าใจปัญหาาร่วมกัน ในการเข้าร่วมเคลื่อนไหว ภายใต้เหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดการตื่นตัวและร่วมกันต่อสู้จนได้รับชัยชนะ

แต่เมื่อการเคลื่อนไหวได้สิ้นสุดลง ความสัมพันธ์ของเครือข่ายก็จะมีระยะความห่างออกไป เนื่องจากการพบปะกันน้อยลง ไม่มีกิจกรรมสืบสานต่อ แต่ความสัมพันธ์นั้นก็มิได้สิ้นสุดลงอย่างเด็ดขาด ยังมีสายใยความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำของแต่ละหมู่บ้านเช่นเดิม เพียงแต่ไม่ได้เข้ามาร่วมกิจกรรมการเคลื่อนไหวร่วมกัน

4.5.4 ความเข้มแข็งของเครือข่าย

เมื่อศึกษาเหตุการณ์การก่อเกิดของกลุ่มจัดธุรกิจรักบิงละหาน กับการเคลื่อนไหวการคัดค้านการทำนาเกลือของนายทุน ในพื้นที่อำเภอจัดธุรกิจ จังหวัดชัยภูมิ พบว่า องค์กรชาวบ้านกลุ่มจัดธุรกิจรักบิงละหาน ได้ร่วมกันฝ่าฟันต่อสู้กับวิกฤติปัญหาอย่างอดทน กว่าจะได้รับชัยชนะ ในการต่อสู้ ต้องผ่านปัญหาอุปสรรคต่างๆ มากมาย แกนนำมีความเข้มแข็ง ที่จะระดมชาวบ้านให้เข้ามาร่วมในการเคลื่อนไหว และเข้าใจและรับรู้ปัญหาว่ากลุ่มจะดำเนินกิจกรรมและมีบทบาทอย่างไร

ฉะนั้น ถ้ามองย้อนไปในอดีต ในช่วงที่มีกิจกรรมการเคลื่อนไหวคัดค้านการทำนาเกลือ กล่าวได้ว่า กลุ่มจัดธุรกิจรักบิงละหานเป็นตัวอย่างขององค์กรชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นถึง การลุกขึ้นมาของชาวบ้านในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนเอง ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมกับฝ่ายที่มีอำนาจและผลประโยชน์ ชาวบ้านจึงต้องจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเพื่อแสดงถึงพลังของชุมชนที่ทวงสิทธิ์อันชอบธรรม เป็นความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ถ้าชาวบ้านมีความสามัคคีกัน และเข้าใจในประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น ก็จะเกิดความรู้สึกการมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของร่วมกัน การต่อสู้คัดค้านก็มีพลัง จนสามารถได้รับชัยชนะ ยุติการทำนาเกลือของเหล่านายทุนได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อภาวะการแก้ไขปัญหาได้ยุติลง ก็พบจุดอ่อนของเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านที่มีสาเหตุเนื่องจากปัจจัยต่างๆ ที่ไม่เอื้ออำนวยให้การดำเนินกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านเป็นไปอย่างต่อเนื่อง อาทิ เงื่อนไขส่วนตัวของผู้นำองค์กร งบประมาณในการดำเนินงาน การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ฯลฯ ทำให้เครือข่ายขององค์กรชาวบ้านขาดการดำเนินกิจกรรมวางแผนการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านได้อ่อนตัวลงตามลำดับ

ฉะนั้น จึงควรที่จะมีการพัฒนาและส่งเสริมบทบาทสถานภาพขององค์กรชาวบ้านให้มีความเข้มแข็ง แต่ละหมู่บ้านควรมีกองทุนสนับสนุนการทำงานพัฒนา และควรที่จะเสริมสร้างพัฒนาผู้นำ แกนนำ ขึ้นมาทดแทนและรองรับการทำงานขององค์กรชาวบ้าน เพื่อที่จะให้ มีองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง เป็นองค์กรนำในการแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

4.6 ทิศทางกลุ่มจัดรัสรักบึงสะพานในสถานการณ์ปัจจุบัน

ภายหลังการสัมมนาสรุปบทเรียนกลุ่มจัดรัสรักบึงสะพาน เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2539 ที่ผ่านมา ได้เลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ขึ้นมา พ่อพันธ์ อินทรผล ได้รับเลือกให้เป็นประธานกลุ่มอีกครั้ง (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) พ่อสมพร สุขุน (แกนนำ) ดำรงตำแหน่งรองประธาน (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งประธานกลุ่ม) และคณะกรรมการชาวบ้านก็ประกอบด้วยตัวแทนหมู่บ้านต่างๆ ที่เข้ามาร่วมประชุม ที่ประชุมสัมมนาที่มีมติร่วมกันจะดำเนินกิจกรรมกลุ่มต่อไป ทางด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูบึงสะพาน การเฝ้าระวังการทำนาเกลือ (ยังคงมีการลักลอบสูบน้ำเกลือขึ้นมาอีก) อย่างไรก็ตาม กิจกรรมกลุ่มหยุดชะงัก ผู้นำองค์กรมิได้ผลักดันกิจกรรมกลุ่ม และนัดประชุมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่อง ผู้นำต่างมีภาระครอบครัว ทำให้กลุ่มหยุดนิ่ง มิได้มีกิจกรรมเคลื่อนไหวแต่อย่างใด

ประธานกลุ่มปัจจุบัน มีความคิดที่จะให้กลุ่มจัดรัสรักบึงสะพาน มาทำกิจกรรมด้านการพัฒนาอาชีพประมงพื้นบ้าน กับผู้ที่ประกอบอาชีพประมงรอบๆ บึงสะพาน ให้มารวมกลุ่มพูดคุยกัน และทำงานด้านการอนุรักษ์ แต่ก็ยังมีได้ดำเนินการ และในโอกาสที่ประธานกลุ่มจะลงสมัครเลือกตั้งสมาชิก อบต. จึงมองว่าถ้าได้เข้าไปเป็นสมาชิก อบต. แล้ว อยากจะนำเอาเรื่องของบึงสะพานนี้เป็นประเด็นปัญหาของการที่จะชูกิจกรรมเชิงการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไปในชุมชน เพราะเห็นว่ากลุ่มจัดรัสรักบึงสะพาน เป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ชาวอำเภอจัดรัส ให้มองเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้อีกตลอดเวลา จึงควรที่จะให้กลุ่มจัดรัสรักบึงสะพาน มีบทบาทและดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนา และพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมเพื่อชุมชนได้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอ

บทสรุป

การศึกษาวิจัยในประเด็นหัวข้อ **เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาการทำนาเกลือในภาคอีสาน** : กรณีศึกษากลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ นี้ เป็นการศึกษาค้นคว้าการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านกับการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ปัจจัยที่ทำให้ก่อเกิดการรวมตัวของเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน

ในการศึกษาครั้งนี้ ใช้วิธีการศึกษาโดยการสำรวจข้อมูลทางเอกสารจากบันทึกต่างๆ ที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ และการลงไปสัมภาษณ์แกนนำชุมชน และตัวแทนชาวบ้านในพื้นที่ปัญหาที่เคยได้รับผลกระทบจากการทำเกลือในอดีต

เนื่องจากประเด็นหัวข้อที่ทำการศึกษา เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต (ปี 2534 - 2535 / 2538) จึงพบข้อจำกัดของการศึกษาทางด้านการให้ข้อมูลจากชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยก็ได้เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้รู้ และผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การเคลื่อนไหว การร่วมคัดค้านการทำนาเกลือ และเข้าร่วมเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยน สรุปบทเรียนกลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2539 ที่จังหวัดชัยภูมิ แล้วจึงนำข้อมูลมาประมวลสังเคราะห์และเรียบเรียง

จากการลงไปสัมภาษณ์แกนนำชาวบ้าน และร่วมเวทีสัมมนาแลกเปลี่ยน สรุปกิจกรรม “กลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน” ผู้วิจัยพบว่า เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหการทำนาเกลือ : กรณีศึกษากลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน จังหวัดชัยภูมินี้ การเกิดเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านเป็นเครือข่ายในประเด็นปัญหา “การทำนาเกลือ” แต่เมื่อสถานการณ์ปัญหาได้ยุติลงและเริ่มมีอีกในปัจจุบัน แต่เป็นการลักลอบการสูบน้ำเกลือ (1 ราย) ทาง “กลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน” ก็มิได้มีท่าทีคัดค้านแต่อย่างใด เพียงแต่เห็นว่าการสูบน้ำเกลือของนายทุนผู้ประกอบการนี้ทำไม่ถูกต้อง เป็นกระแสที่มีการพูดคุยกันในหมู่บ้านตลอดเวลา ซึ่งจะมีความต่างจากปัญหาที่เคยเกิดขึ้นในปี 2534 ที่มีผลกระทบของปัญหาปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ชาวบ้านก็จะมีกระแสดิ้นตัวที่จะเข้าร่วมคัดค้านการทำนาเกลือ

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น จากกรณีการลักลอบการสูบน้ำเกลือของนายทุนท้องถิ่นเป็นตัวอย่งที่ได้สะท้อนให้เห็นถึง กิจกรรมของกลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน ที่มีความอ่อนตัวลงตามสถานการณ์ อันเป็นเงื่อนไขปัจจัยทางด้านผู้นำ การแลกเปลี่ยนพบปะประชุมกลุ่มขาดความต่อเนื่อง และได้เกิดเวทีสัมมนาขึ้นอีกในวันที่ 26 เมษายน 2539 โดยมีองค์กรภายนอกเข้ามาสนับสนุนให้เกิดเวทีนี้ขึ้น เพื่อสรุปและวิเคราะห์บทเรียนการทำงานของกลุ่มจตุรัสรักบึงละหานในรอบ 4 ปีที่ผ่านมา ผลจากการสัมมนาในเวทีนี้ ตัวแทนชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ที่เข้าร่วม ต่างก็มีความคิดเห็นที่จะฟื้นฟู “กลุ่มจตุรัสรักบึงละหาน” ให้มีกิจกรรมร่วมกันในการอนุรักษ์และฟื้นฟูบึงละหาน และเฝ้าระวังการสูบน้ำเกลือ ซึ่งหลังจากกลับไปในชุมชน ผู้นำ

ต่างก็มีการกิจ ไม่มีเวลาและเงื่อนไขในการพบปะกันเท่าที่ควร ทำให้ขาดการปรึกษาหารือ และไม่มี การเคลื่อนไหวกิจกรรมกลุ่มอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้สภาพของกลุ่มขาดการนำ แต่ ทั้งนี้ด้วยเหตุปัจจัยภายในของผู้นำ ที่ต้องแบกรับกับภารกิจปัญหาปากท้องของครอบครัว ทำให้ไม่มีเวลาในการปรึกษาหารือกันมากนัก เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงองค์กรชาวบ้านยังมีความต้องการองค์กรภายนอกเข้าไปช่วยประสาน เพื่อก่อให้เกิดการกระตุ้นการรวมตัวขององค์กรชาวบ้านอยู่ จะเห็นได้จากกรณีกลุ่มจัดรักรักบึงละหานนี้ เมื่อพลังกลุ่มยุติการทำนาเกลือ ได้ในปี 2536 และ 2538 องค์กรภายนอกที่เคยเข้ามาหนุนช่วยสนับสนุนการเคลื่อนไหว ได้ถอนตัวออกไปปล่อยให้องค์กรชาวบ้านดำเนินการเอง จึงมีส่วนทำให้กิจกรรมของเครือข่าย องค์กรชาวบ้านห่างกันออกไป ขาดการประชุมปรึกษาหารืออย่างสม่ำเสมอ การรวมตัวจึงเป็นลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เคยเข้าร่วมเหตุการณ์คัดค้านมาในอดีต ในประเด็น ปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในปัจจุบัน ไม่ปรากฏเด่นชัด ก็ยังไม่มีการจัดการกับปัญหาแต่อย่างใด

จากการที่ผู้วิจัยได้ลงไปในพื้นที่ และสอบถามความคิดเห็นกับชาวบ้านทั่วไปพบว่า จิตสำนึกของชุมชนที่เคยร่วมคัดค้านการทำนาเกลือ ในอดีตยังฝังลึกอยู่ในหัวใจของพวกเขาดลอดเวลา และก็ไม่อยากให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้นมาอีก

ผู้นำหรือแกนนำในการต่อสู้ เป็นตัวสำคัญที่ทำให้เกิดพลังกลุ่มในการเคลื่อนไหวต่อ ปัญหาการลักลอบการสูบน้ำเกลือ ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านทั่วไปก็รอผู้นำในการคัดค้าน

ฉะนั้น ในการวิเคราะห์ เครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน : กรณีศึกษา กลุ่มจัดรักรักบึง ละหาน โดยใช้แนวความคิดเครือข่ายสังคม สรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของเครือข่ายเป็นลักษณะ การจัดตั้งองค์กรที่เกิดขึ้นตามประเด็นปัญหา มีมิติความสัมพันธ์แบบแนวราบ ที่ทำงานเผยแพร่แนวความคิด และการเข้าร่วมกิจกรรมการเคลื่อนไหว ความเข้มแข็งของเครือข่ายขึ้นกับ ภาวะวิกฤตของปัญหา เมื่อสถานการณ์ปัญหาสิ้นสุดลง ความสัมพันธ์ของเครือข่ายก็มีความ ห่างเกิดขึ้น เนื่องจากขาดการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตขึ้นใน ชุมชน เช่น กรณีการทำนาบั่วรอบบึงละหาน และการกลับมาทำนาเกลืออีกในปี 2538 กลุ่ม จัดรักรักบึงละหานก็รวมตัวเข้าชื่อเรียกร้องให้มีการยุติปัญหาที่เกิดขึ้นได้สำเร็จ

ในการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านนั้น ผู้นำหรือแกนนำในการเคลื่อนไหวมีบทบาท เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ชาวบ้านที่ให้การยอมรับนับถือ เนื่องจากแกนนำได้เข้าไปเผยแพร่แนว คิด ให้ข้อมูลกับชาวบ้านอย่างต่อเนื่องในช่วงที่มีการเคลื่อนไหว จนชาวบ้านเกิดการยอมรับ และเข้ามาเป็นแนวร่วมการเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านที่เป็นแนวร่วมเข้มแข็งนั้น ได้แก่ บ้านหนองสมบูรณ์ ตำบลละหาน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าจัดลำดับหมู่บ้านที่เข้าร่วมเคลื่อนไหว ทั้ง 3 ตำบลแล้ว จะมีความต่างของการเข้าร่วมที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นกับแกนนำ ผู้นำของ แต่ละหมู่บ้านที่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วย บางหมู่บ้านผู้นำหมู่บ้านก็ขึ้นต่อนายทุนผู้ประกอบการ ไม่กล้านำชาวบ้านออกมาเข้าร่วมเคลื่อนไหวอย่างเต็มที่เท่าใดนัก

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ของเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านปัจจุบัน ก็ยังคงมีกลุ่มจัดรักรักบึงละหานดำรงอยู่ มีโครงสร้างการบริหารงานในกลุ่ม มีตำแหน่งประธาน เลขานุการ เภรัญญิก และกรรมการกลาง ซึ่งประธานกลุ่มได้เสียชีวิตเมื่อเดือนมกราคม 2540 ที่ผ่านมา พ่อสมพร สุขุน ซึ่งเป็นแกนนำชาวบ้านในการต่อสู้ปัญหานาเกลือ จึงดำรงตำแหน่งประธาน

กลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพานแทน ณ ปัจจุบัน ซึ่งกำลังมีแผนงานที่จะรื้อฟื้นกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ให้มีการดำเนินกิจกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม และรวมกลุ่มประมงพื้นบ้านรอบๆ บึงสะพาน และผลักดันให้เข้าสู่แผนงานของสภาตำบลที่จะร่วมกันอนุรักษ์รักษาบึงสะพาน เป็นแหล่งน้ำที่อยู่คู่ชาวจัตุรัสมาโดยตลอด

สืบเนื่องจากปัญหาและอุปสรรค ในการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ถึงแม้ว่าจะได้มีเวทีแลกเปลี่ยน สรุบทบทเรียนตั้งแต่เดือนเมษายน 2539 ที่ผ่านมา แต่ในทางปฏิบัติการนั้นมิได้มีการดำเนินกิจกรรมตามแผนที่วางไว้ เนื่องจากปัจจัยของการขาดความผลักดันจากแกนนำ จึงทำให้ไม่มีการพูดคุยกันในคณะกรรมการ แต่เมื่อผู้วิจัยได้ลงไปในพื้นที่พบว่า กรรมการกลุ่มส่วนใหญ่เห็นควรที่จะให้มีการแลกเปลี่ยนและประชุมกันเป็นประจำ เพื่อฟื้นฟูกลุ่มให้มีกิจกรรมการดำเนินงานร่วมกัน ทางกลุ่มมีกองทุนสำรองกิจกรรมอยู่ส่วนหนึ่ง และมีข้อเสนอให้ประธานกลุ่มจัดเวทีเพื่อมาพบปะกัน

ซึ่งประธานกลุ่มเองก็มีแผนงานจะผลักดันให้กลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน จับประเด็นทางด้านสิ่งแวดล้อมของบึงสะพาน เป็นประเด็นที่จะดึงให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม

จากการศึกษา เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน : กรณีศึกษากลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ได้พบจุดอ่อนขององค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะสถานการณ์ ทำให้ขาดการพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จึงมีข้อเสนอต่อเครือข่ายองค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ดังนี้

ข้อเสนอ

5.1 ข้อเสนอระดับปฏิบัติการ

5.1.1 เครือข่ายองค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ควรจะมีกิจกรรมการวางแผนงานร่วมกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในระดับชุมชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากร่วมกันในเฉพาะประเด็นปัญหาการทำนาเกลือ

5.1.2 กลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ควรที่จะนำปัญหาการลักลอบสูบน้ำเกลือ มาเปิดเป็นประเด็นเวทีแลกเปลี่ยนในกลุ่ม เพื่อสืบสานภารกิจของกลุ่ม เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันการลักลอบสูบน้ำเกลือยังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอีก

5.1.3 องค์กรภายนอกที่จะเข้าไปทำงานกับองค์กรชาวบ้านกลุ่มจัตุรัสรักบึงสะพาน ควรนำเอาองค์ประกอบขององค์กรชาวบ้าน เป็นตัวชี้วัดในการทบทวนและปรับตัว เพื่อจะทำให้ได้อุดมการณ์ร่วม วัตถุประสงค์ การสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิก การกำหนดกิจกรรมตรงกับกลุ่ม และสอดคล้องกับพื้นที่มากขึ้น

5.1.4 ควรที่จะมีองค์กรภายนอกเข้าไปช่วยประสานเครือข่ายองค์กรชาวบ้านกับการแก้ปัญหาดินเค็มของภาคอีสานในแต่ละจังหวัด เพื่อช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านมีความเข้มแข็ง และทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

5.1.5 ควรที่จะมีการพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้าน และเสริมสร้างผู้นำรุ่นใหม่สืบทอดผู้นำองค์กรต่อไป เนื่องจากปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จขององค์กรชาวบ้าน คือ มีผู้นำที่ดี มีความรู้ กล้าตัดสินใจ และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน โดยทั่วไปองค์กรชาวบ้านมักจะอ่อนแอลงเมื่อผู้นำหลักหมดแรงเสียดสี จึงมีความจำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งขององค์กร ให้มีผู้นำหลายบทบาทมาช่วยกันทำงาน

5.1.6 ควรที่จะนำเอาปัญหาการอนุรักษ์ฟื้นฟูบึงละหาน เป็นแผนงานเข้าสู่องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เพื่อให้เกิดแผนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

5.2 ข้อเสนอระดับนโยบาย

5.2.1 นโยบายของรัฐและกฎหมาย จะต้องให้สิทธิและอำนาจแก่องค์กรชาวบ้านมากขึ้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

5.2.2 รัฐจะต้องมีมาตรการเด็ดขาดในการจัดการปัญหากับผู้ประกอบการที่ลักลอบการทำนาเกลือ

5.2.3 รัฐควรจะต้องจัดตั้งกองทุน เพื่อเข้าไปสนับสนุนองค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ, **เครือข่ายการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน**, สภาคาทอลิกเพื่อการพัฒนา, 2538.
- นลณี ตันธูวณิชย์, **การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่ององค์กรชาวบ้าน**, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2538.
- บรรพต ศรีจันทร์นิธย์, **สถานการณ์การทำนาเกลือและปัญหาดินเค็มภาคอีสาน**, เอกสารประกอบการสัมมนาปัญหาดินเค็มภาคอีสาน ณ ศูนย์วิจัยสิ่งแวดล้อมสะแกกราช จังหวัดนครราชสีมา, 21-22 เมษายน 2539.
- ประเวศ วะสี, **องค์กรชุมชน ทางรอดของรัฐบาลและสังคมไทย**, มติชนรายวัน, 10 ธันวาคม 2535.
- พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และ วาทีณี บุญชะลิกษ์, **การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม, การศึกษาเชิงคุณภาพ : เทคนิคการวิจัยภาคสนาม**, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล, เมษายน 2536.
- พรรณี รุ่งแสงจันทร์, **การทำนาเกลือกับการแพร่กระจายดินเค็ม**, เอกสารคู่มือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เรื่องดินเค็ม กลุ่มปรับปรุงดินเค็ม, กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2536.
- วิชัย ตันศิริ, **เครือข่ายการเรียนรู้กับการศึกษาตลอดชีวิต**, วารสารการศึกษาปีที่ 27 ฉบับที่ 4 เมษายน - พฤษภาคม 2532.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, **เกลืออีสาน**, เมืองโบราณ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม - มีนาคม 2535.
- สมพันธ์ เตชะอธิก, **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน**, เอกสารประกอบงานสัปดาห์ กป.อพช.ทศวรรษแห่งการรวมพลังเพื่อชุมชนอีสาน, 2539.
- สมพันธ์ เตชะอธิก, **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน**, สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น**, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, กรกฎาคม 2537.
- ไสว สุนทรโรวาท, **เกลือโปแตสในอีสาน**, ข่าวสารกรมธรณี ปีที่ 21 ฉบับที่ 11 พฤศจิกายน 2519.
- สาธิต มนต์สุรกุล, **นาเกลืออีสาน : ใครได้ใครเสีย**, คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, มกราคม 2535.
- สุภาพรรณ พลังศักดิ์, **สรุปรายงานการเข้าร่วมสัมมนาสถานการณ์ปัญหาดินเค็มภาคอีสาน**, ณ ห้องประชุมนิศราวรรณรีสอร์ท จังหวัดมหาสารคาม, 10-11 มิถุนายน 2538.

สมชัย วงศ์สวัสดิ์ และเจตต์ จุลวงศ์, อุทธรณ์วิทยาสาน ดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, กรมพัฒนาที่ดิน, 2532.

เอียด ดีพูน, เครือข่ายผู้นำองค์กรชาวบ้านอีสาน, คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเขตอีสานใต้, พฤษภาคม 2532.

ภาษาอังกฤษ

Barnes, J.A. (1968) Network and Political Process. In **Local – Level Politics**, ed. Marc Swartz. Chicago : Aldine.

Boissevain, J. (1974) **Friends of Friends : Network, Manipulators and Coalitions**. Oxford : Basil Blackweel.

Mayer, Adrian C. (1966) The significance of quasi - groups in the study of Complex Societies. In **The Social Anthropology of Complex Societies**, ed. Michael Banton. ASA Monograph No.4.

Mitchell, J.C., ed. (1969) **Social Networks In Urban Situation**. Manchester : Manchester University Press.

Wolfe, A.W. (1990) On structural comparison of networks, **Canadian Review of Sociology and Anthropology**. 4, No.7.

เอกสารอ้างอิง

1. รายงานสถานภาพและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2537
2. รายงานการศึกษาโครงการศึกษาศักยภาพการผลิตเกลือสินเธาว์ที่เหมาะสมต่อการลงทุนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กองเศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาค สำนักงานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม กรกฎาคม พ.ศ.2537
3. รายงานการศึกษากาเวเศรษฐกิจอุตสาหกรรมจังหวัดชัยภูมิ ปี 2536 สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดชัยภูมิ กระทรวงอุตสาหกรรม
4. รายงานการศึกษา แผนการลงทุนจังหวัดชัยภูมิ สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ ปี พ.ศ.2539
5. เอกสารประกอบการสัมมนา ช่วยอีสานด้านดินเค็ม กรมพัฒนาที่ดินร่วมกับคณะกรรมการเกษตรและสหกรณ์ สถาผู้แทนราษฎร โรงแรมมารวยการ์เด็น 3 เมษายน พ.ศ.2538
6. เอกสารสรุปการสัมมนาเรื่องดินเค็มกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เมื่อวันที่ 15-16 ธันวาคม พ.ศ.2532 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
7. รายงานหยุดนาเกลือเมืองชัยภูมิ โชคดีของบึงละหาน หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ 24-27 มีนาคม พ.ศ.2534
8. หนังสืออาทิตย์ข่าวพิเศษ ฉบับวันที่ 6-12 สิงหาคม พ.ศ.2533
9. หนังสืออาทิตย์ข่าวพิเศษ ฉบับวันที่ 6-12 มกราคม พ.ศ.2535
10. หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันที่ 14-15 กันยายน พ.ศ.2539
11. เอกสารสรุปผลการสัมมนาเรื่องปัญหาดินเค็มภาคอีสานในปัจจุบัน พ.ศ.2534
12. ข่าวตัดสิ่งพิมพ์หัวข่าวนาเกลือ ปี พ.ศ.2533-2539 ฝ่ายข้อมูล คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา

รายนามผู้ให้ข้อมูลกลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน

1. นายถาวร สังขวิจิตร	250/1 ม.2 บ้านหนองบัวบาน อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
2. นายเจริญ อารีชาติ	207 ม.13 บ้านมะเกลือ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
3. นายสมจิตร ปิจจะโร	172/1 ม.6 บ้านมะเกลือ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
4. นายสมนึก มีสุวรรณ	25 ม.7 บ้านหนองบัวใหญ่ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
5. นายทองสุข ศิลโรจน์	230 ม.7 บ้านมะเกลือ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
6. นายช่วย สวัสดิ์วงศ์	155 ม.13 บ้านมะเกลือ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
7. นายจำลอง มาสิงห์	5/1 ม.6 บ้านมะเกลือ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
8. นายแดง อางกล้า	20/2 ม.40 บ้านหนองหญ้าขาวนก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
9. นายบุญดวง บัวยาง	124/1 ม.4 บ้านหนองหญ้าขาวนก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
10. นายเหมือน บัวใหม่	104/39 ม.14 บ้านโนนवान อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
11. นายน้อย โคตรบำรุง	22 ม.7 บ้านหนองบัวใหญ่ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
12. นายทอง ชาตรี	35/1 ม.3 บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
13. นายพันธ์ อินทรผล	71 ม.3 บ้านหนองบัวใหญ่ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
14. นายแหล่ง สิงห์ลา (ผู้ใหญ่บ้าน)	ม.3 ต.บ้านกอก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
15. นายบุหลัน เมียदनอก (ผู้ใหญ่บ้าน)	ม.6 ต.หนองบัวบาน อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
16. นายต้อย งานสันเทียะ	ม.6 ต.หนองบัวบาน อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
17. นายโสภา เอ็บดี	บ้านกอก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
18. นายแหล่ง ฟางชัยภูมิ	ม.11 ต.บ้านกอก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
19. นายก้อน ย่อยฉิมพลี (ผู้ใหญ่บ้าน)	ม.11 ต.บ้านกอก อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
20. นายวีระ คำลาย	19 ม.3 บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
21. นายถนัด ศรีแก้ว	ม.7 บ้านหนองบัวใหญ่ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
22. *นายสมพร สุขุน	บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
23. นายคว่าง ชาตรี	บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
24. นายหนา ฝ้ายสวน	ม.3 บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
25. *นายประวัติ เรียงบุญ	บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
26. *นางบุญตุ้ย เรียงบุญ	บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
27. *นางอุทร สุขุน	บ้านหนองบัวรอง อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
28. *นายจอม สร้างอารมณ์	บ้านหนองสมบุรณ์ อ.จัดรัส จ.ชัยภูมิ
29. *นายประทีป พลมณี	อดีตที่ปรึกษากลุ่มจัดรัสรักบึงละหาน

หมายเหตุ * ผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ภาคผนวก

นาเกลือเถื่อนที่ชัยภูมิ

• ศาลาข้างทาง นอกเขตค่าเกลือจตุรัส

• ชาวบ้านร่วม 200 ถกขบวนเจรจาเจ้าของนาเกลือ (ภาพ 2 ธันวาคม 2534)

ส่วนหนึ่งจากแถลงการณ์กลุ่มจิตุ้รักบึงละหาน

“ดินเริ่มแข็ง เป็นสีดำ เค็มจนต้นไม้ใบหญ้า
ยืนแห้งตาย หนองหินตั้ง 211 ไร่เป็นทางน้ำหลาก
ลงสู่บึงละหาน ต้องกลายเป็นที่รองรับความเค็ม
ของนายทุนมักง่าย กบ เขียด กุ้ง หอย ปู ปลา
ที่เคยอยู่ เคยกิน ต้องล้มหายตายไปจนสิ้น อย่า
ว่าแต่คนจะใช้ประโยชน์ไม่ได้เลย แม้กระทั่งควาย
ยังเมินในหนองหินตั้งนี้”

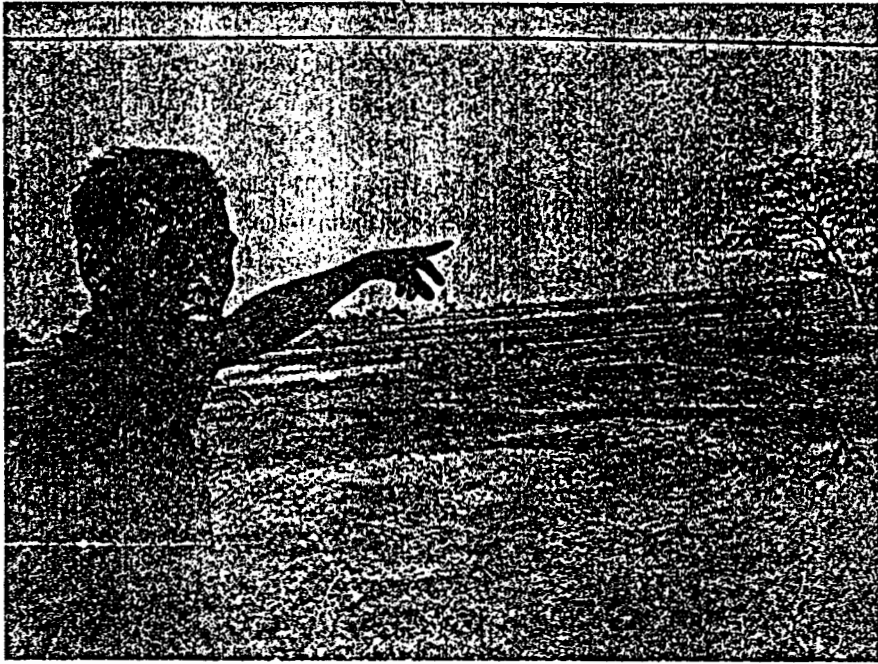

● นาข้าวสภาพเดียวกันนี้ มีหลายแปลงที่หมกคัสท์ให้ ผลิตผล

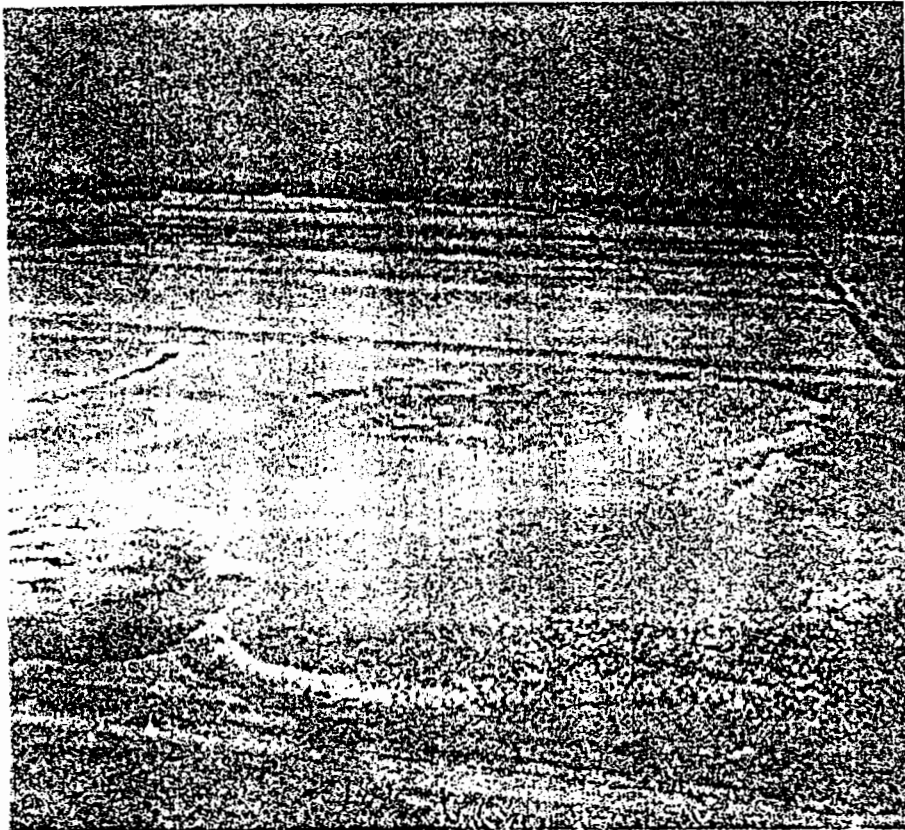
● “รวงข้าวอับเพื่อรวงงคงคืน”

● ภาพชุดเกลือขึ้นขาว ที่ชาวบ้านเล่าว่า “เข้า ๆ จะขึ้นขาวกว่านี้ 10 เท่า”

● "หนองหินคั้งกำลังจะคาบ" "ราชคโลไปคิลบึงละพาน"

● สานคากเกลือ กินบริเวณกว้างหลายจุดในหมู่บ้าน